

«Νεοελληνική λογοτεχνία 10^{ος}- 17^{ος} αιώνας»

I. Περιεχόμενο διαλέξεων

1. Σημειώσεις σελ. 2-62

2. Κείμενα:

α) Δημοτικά Τραγούδια

1. Ιστορικά: «Της Αγίας Σοφιάς»
2. Τραγούδια της ξενιτιάς: «Η μάνα του ξενιτεμένου»
3. Παραλογές: « Του νεκρού αδελφού»
4. Της αγάπης: « Της αγάπης το Βοτάνι»
5. Νυφιάτικα: « Εις αρρεβωνιασμένο»
6. Μοιρολόγια: « Όταν σηκώνουν τον νεκρόν»
7. Μοιρολόγια του κάτω κόσμου και του χάρου: «Του λεβέντη και του χάρου»
8. Κλέφτικα: « Του λαβωμένου κλέφτη»
9. Ακριτικά: « Ο θάνατος του Διγενή»

Από: « Εκλογές του δημοτικού τραγουδιού» Ν. Πολίτης

β) Λόγια έργα –Πριν από την άλωση-

1. «Στίχοι» του Μιχαήλ Γλυκά (116-158, 175-221, 254-288)
2. «Το χρονικόν του Μορέως» (στιχ. 2472-2567)
3. «Φιλοσοφία του Κρασοπατέρα» (στιχ.15-34, 99-118)
4. «Περί ξενιτείας» (στιχ. 1-45, 353-428)

Από: «Ποιητική ανθολογία» βιβλίο Α΄ Λ. Πολίτης

γ) Λόγια έργα – Μετά την άλωση-

1. «Ανακάλημα της Κωνσταντινούπολης» (στιχ.1-40)
2. «Η συμφορά της Κρήτης» του Μ. Σκλάβου (στιχ. 23-68)
3. «Το θανατικό της Ρόδου» του Ε. Γεωργιλλά (στιχ. 18-29, 270-295)

Από: «Ποιητική ανθολογία» βιβλίο Β΄ Λ. Πολίτης

δ) Κρητική Λογοτεχνία

1. Ο «Απόκοπος» του Μπεργαδή
2. Η «Βοσκοπούλα» (αγνώστου)

Από: «Ποιητική ανθολογία» βιβλίο Γ΄ Λ. Πολίτης

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Περίοδοι της ελληνικής λογοτεχνίας: α) αρχαία β) βυζαντινή γ) νεοελληνική.
(η ρευστότητα και η συμβατικότητα των ορίων είναι δεδομένη)

2. Τα όρια της νεοελληνικής λογοτεχνίας: Προτάσεις α) 1453 μ.χ (Α. Χριστοφιλοπούλου) β) μετά την ελληνική επανάσταση 1821 γ) μετά τον 10^ο αιώνα (1000μ.χ)

Ε. Κριαράς: Τοποθετεί την αρχή της νεοελληνικής λογοτεχνίας στο διάστημα 1204-1669 χρησιμοποιώντας τους όρους υστερομεσαιωνικός και πρωτονεοελληνικός.

Γ.Θ. Ζώρας: Επιμένει σε χαρακτηριστικά αλλαγής τόσο στη γλώσσα όσο και στο περιεχόμενο, έτσι το πέρασμα από την βυζαντινή περίοδο στην νεοελληνική δηλώνεται με την απομάκρυνση από τους Αττικιστές, την προσέγγιση στη λαϊκή γλώσσα και τη χρήση τελικά της δημοτικής. Για αλλαγές στο περιεχόμενο μπορούμε να κάνουμε λόγο εφόσον έχουμε κείμενα με έντονη την ηρωική διάθεση και το ιπποτικό στοιχείο

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο : Το δημοτικό τραγούδι

1. Εισαγωγή

Το δημοτικό τραγούδι αποτελεί σταθμό στη μελέτη της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Μνημείο νεοελληνικού λυρισμού είναι αποκλειστικά δημιούργημα του λαού. Ο λαός ωστόσο ως σύνολο είναι ανίκανος κατά τη γνώμη του Ν. Πολίτη να συνθέσει ποίημα, η ομαδική ποίηση είναι πράγμα αδύνατο. Είναι σαφές, ότι πίσω από το λαό κρύβεται ο πρώτος «άγνωστος ποιητής».

Αφορμή σύνθεσης του δημοτικού τραγουδιού : μπορούν να είναι γεγονότα, που ξεφεύγουν από το συνηθισμένο, που συγκινούν τον απλό άνθρωπο, αλλά και συγκλονιστικές στιγμές της εθνικής ζωής κάθε λαού.

Διάδοση: Τα δημοτικά τραγούδια παραδίδονται από στόμα σε στόμα και εφόσον αρέσουν, στεριώνουν. Στο γεγονός αυτό αλλά και στις μετακινήσεις των ανθρώπων, που τα παίρνουν μαζί τους, οφείλεται ο μεγάλος αριθμός των παραλλαγών τους.

Η διαχρονικότητα των δημοτικών τραγουδιών: Το δημοτικό τραγούδι στην Ελλάδα έχει μακρόχρονη παράδοση και τις ρίζες του τις βρίσκουμε στην αρχαιότητα και τους Βυζαντινούς χρόνους. Δημοτικά τραγούδια συναντούμε από την εποχή του Ομήρου. Την αδιάσπαστη αυτή συνέχεια μέχρι και σήμερα μαρτυρούν οι «εν χρήσει» λέξεις τραγούδι, παραλογή και καταλόγι. Η λέξις τραγούδι προέρχεται από την αρχαία τραγωδία η οποία σήμαινε και μέλος, η δε παραλογή επικολυρικό τραγούδι από τη λέξη παρακαταλογή η οποία δήλωνε μελοδραματική απαγγελία. Η λέξη τέλος «καταλόγι» η οποία χρησιμοποιείται κατά τόπους με τη σημασία: δίστιχο, μοιρολόϊ και παροιμία έχει άμεση σχέση με την αρχαία καταλογή, η οποία σήμαινε απαγγελία τραγουδιού χωρίς μελωδία. Αρχαίες επιβιώσεις έχουν εντοπισθεί και έχουν διερευνηθεί σε δημοτικά τραγούδια, κυρίως, σε μοιρολόγια και παιδικά τραγούδια. Η διαχρονικότητα των δημοτικών τραγουδιών εξηγείται επιπλέον και εάν λάβουμε υπόψη μας τα αίτια δημιουργίας τους. Πίσω από την παραγωγή τους σε κάθε εποχή παραμένουν τα ίδια. Τα παλιότερα δημοτικά τραγούδια τα συναντάμε στους νεότερους χρόνους τον 9^ο αιώνα. Πρόκειται για ειρωνικά κατά το περιεχόμενο τραγούδια, που απευθύνονται στους πολιτικούς της εποχής. Ακολουθούν τα ακριτικά τραγούδια, ενώ η ακμή του δημοτικού τραγουδιού ταυτίζεται με την εποχή της τουρκοκρατίας.

Ομοιότητες στα τραγούδια των λαών: Οι ομοιότητες, που διερευνήθηκαν στο σημείο αυτό, είναι εκείνες, που εντοπίστηκαν κυρίως από τους Έλληνες ερευνητές μεταξύ

του ελληνικού δημοτικού τραγουδιού και εκείνου των Βαλκανικών λαών. Οι Βαλκανικοί λαοί είναι γείτονες με τους Έλληνες, υπήρξαν τμήμα του Βυζαντίου και για αιώνες υπόδουλοι στους Τούρκους. Στο δημοτικό τους τραγούδι βρίσκουμε κοινούς με το ελληνικό τραγούδι εκφραστικούς τρόπους και κοινά μοτίβα. Ο ανθρωπομορφισμός του φυσικού κόσμου, οι διάλογοι με τα ζώα, τα πουλιά και το φεγγάρι συναντιούνται ευρύτατα στο βαλκανικό δημοτικό τραγούδι, όπως και γνωστότατα δημοτικά τραγούδια για παράδειγμα, «του νεκρού αδελφού» και του «γιοφυριού της Άρτας».

2. Γεωγραφία του δημοτικού τραγουδιού

1. Γεωγραφία. Το δημοτικό τραγούδι – ανάλογα με το είδος του – το συναντούμε στις εξής περιοχές: α) το κλέφτικο τραγούδι στην Ήπειρο, στη Στερεά Ελλάδα, στην Πελοπόννησο και στη Νότια Μακεδονία β) τα ακριτικά τραγούδια στη Μ. Ασία, στον Πόντο, στη Καππαδοκία, στη Κύπρο και στα Δωδεκάνησα γ) τις παραλογές στη Μ. Ασία, στη Ρόδο, στη Κάρπαθο, στα Δωδεκάνησα και στη Κύπρο δ) τα μοιρολόγια στη Μάνη, στην Ήπειρο και στην Λευκάδα ε) τα δίστιχα και τις μαντινάδες στη Κρήτη και στ) τα ερωτικά δημοτικά τραγούδια σ' όλη την Ελλάδα.
2. Η γλώσσα του δημοτικού τραγουδιού: είναι η δημοτική, η γλώσσα του λαού, απλή, κατανοητή με συγκινητική αμεσότητα και βάθος.
3. Η στιχομυρία του δημοτικού τραγουδιού: Το κύριο μέτρο των δημοτικών τραγουδιών είναι ο ιαμβικός καταληκτικός δεκαπεντασύλλαβος φαίνεται δε ότι είναι εξέλιξη του ιαμβικού καταληκτικού τετραμέτρου. Ο δεκαπεντασύλλαβος ιαμβικός (υ-) δεν είναι ο μοναδικός στίχος του δημοτικού τραγουδιού.
4. Η ομοιοκαταληξία: είναι γνώρισμα μερικών δημοτικών τραγουδιών, όπως δίστιχα, μαντινάδες, νανουρίσματα και παιδικά τραγούδια.
5. Η μουσική και ο χορός των τραγουδιών: Η ποίηση με τη μελωδία, δηλαδή, την έκφραση μουσικών ήχων και το χορό, είναι το πλέον εκφραστικό μέσο εξωτερίκευσης των ψυχικών συναισθημάτων του ανθρώπου. Η δημοτική ποίηση αποτελεί την έκφραση συναισθημάτων σε έρρυθμο λόγο και μελωδία, τα οποία συγκινούν γενικά τη λαϊκή ψυχή, χωρίς να υπάρχει σ' αυτή η αίσθηση του ποιητή. Έτσι τα δημοτικά τραγούδια ζουν ως μέρος αναπόσπαστο της πνευματικής και της καλλιτεχνικής ζωής του λαού, σαν απρόσωπο και κοινό κτήμα του. Η μελωδία η οποία αποτελεί ουσιαστικό μέρος του τραγουδιού, ασκεί μαζί με το λόγο μαγική επίδραση στον ακροατή με τη συγκίνηση την οποία του προκαλεί.

Από άποψη ρυθμού μπορούμε να διακρίνουμε στα ελληνικά δημοτικά τραγούδια δύο βασικές κατηγορίες: α) «τραγούδια ελεύθερου ρυθμού», και β) «τραγούδια έρρυθμα». Μια τρίτη κατηγορία μπορεί ν' αποτελέσουν αυτά που παρουσιάζουν γνωρίσματα και από τις δυο παραπάνω κατηγορίες. Στην πρώτη κατηγορία, περιλαμβάνονται κυρίως τα λεγόμενα «καθιστικά» τραγούδια, γνωστά και με τα ονόματα «του τραπεζιού» ή «της τάβλας». Στην δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνονται τραγούδια κυρίως χορευτικά. Στα κείμενα των τραγουδιών πολλές φορές παρεμβάλλονται τα λεγόμενα «τσακίσματα» που είναι λέξεις και φράσεις άσχετες με το κείμενο, πλαισιώνουν όμως και καλύπτουν ορισμένα μέρη της μελωδίας.

Δυστυχώς η μουσική και ο χορός των τραγουδιών δεν έχουν ερευνηθεί στο σύνολο τους. Σημαντική προσπάθεια αποτελούσε στο συγκεκριμένο χώρο για

πολλά χρόνια η εργασία της Μ. Μερλιέ και ένας τόμος τραγουδιών με τη μουσική τους, που εκδόθηκε από το Λαογραφικό Αρχείο της Ακαδημίας.

6. Η τεχνική: Στα χαρακτηριστικά της ποίησης του λαού παρατηρούμε επαναλήψεις, που δεν μπορούν να καταχωρηθούν ως αδυναμία μιας και στοχεύουν στην έμφαση. Συναντούμε ακόμη παραλληλισμούς ή το δεύτερο ημιστίχιο σαν επεξήγηση, συμπλήρωμα ή επέκταση του πρώτου. Αποφεύγονται χασμωδίες του στίχου με πρόθεση συμφώνων ανάμεσα στις λέξεις, ενώ δεν υπάρχει διασκελισμός (όλα τα μέρη του λόγου στον ίδιο στίχο).

3. Η αξία του δημοτικού τραγουδιού

1. Αισθητική αξία: Πολλοί Έλληνες λογοτέχνες με κορυφαίο εκπρόσωπο τους τον εθνικό ποιητή Δ. Σολωμό, αλλά και ξένοι, προσπάθησαν να μιμηθούν τη δημοτική ποίηση άλλοτε με επιτυχία και άλλοτε χωρίς τη θαυμαστή δομή της, τον θερμό λυρικό λόγο, τη σκηνική οικονομία, τις αντιθέσεις, τις παρομοιώσεις τις συγκρούσεις και τα πάθη του κόσμου. Το περιεχόμενο της δημοτικής ποίησης είναι πάντοτε το συγκεκριμένο, έτσι οι αφηρημένες μορφές είναι ξένες προς αυτή. Η φύση, έμψυχη και άψυχη, προβάλλει σ' αυτήν ζωντανή. Οι εικόνες τόσο από τον εξωτερικό, τον αισθητό κόσμο, όσο και από τον εσωτερικό, έχουν ξεχωριστή πλαστική δύναμη. Στα σημαντικότερα χαρακτηριστικά του Ελληνικού δημοτικού τραγουδιού συγκαταλέγονται το αυθόρμητο, η απλότητα, η ειλικρίνεια, οι σύντομες, ζωντανές, με χτυπητά χρώματα περιγραφές και η σκηνοθετική ικανότητα του λαϊκού ποιητή. Αξεπέραστα στοιχεία του είναι επίσης το ανεπιτήδευτο της έκφρασης και η επιγραμματική συντομία γνωρίσματα που πιστοποιούν την αισθητική ποιότητα του.
2. Γλωσσική αξία: Η δημοτική γλώσσα διακρίνεται για τη γλωσσοπλαστική της ικανότητα. Καινούργια επίθετα και ουσιαστικά είναι μερικά από τα γνωρίσματα της, καθώς και σύνθετες λέξεις και επίθετα. Ο Σολωμός και ο Παλαμάς διδάχθηκαν πολλά από τον ανεξάντλητο πλούτο της.
3. Λαογραφική αξία: Η προσωπικότητα του δημιουργού είναι εμφανής στο δημοτικό τραγούδι, έτσι ώστε με τη βοήθεια του η κατανόηση της συμβολής του λαού να είναι δυνατή σε μεγάλο βαθμό. Μπορεί κανείς να μελετήσει τη συνέχεια της παράδοσης μέσα απ' αυτό και να φτάσει μέχρι τις ρίζες της.
4. Ιστορική αξία: Μέσα από τη δημοτική ποίηση μπορεί κανείς να αντλήσει πληροφορίες ιστορικού χαρακτήρα, που ίσως στερούνται ακρίβειας, διαφωτίζουν ωστόσο τον ερευνητή γύρω από κάποια γεγονότα, όταν μάλιστα τον ενδιαφέρει η αποδοχή τους από τους ανθρώπους.

4. Συλλογές δημοτικών τραγουδιών

Οι πρώτες συλλογές δημοτικών τραγουδιών έγιναν από ξένους με πρώτο τον Cl. Fauriel στα 1825. Ακολουθούν οι συλλογές του N. Tommaseo, του A. Μανούσου, του A. Passow, του Γ. Χασιώτη και του E. Legrand. Οι περισσότερες από τις υπάρχουσες συλλογές παρουσιάζουν προβλήματα. Οι συλλογείς στην προσπάθεια τους να διορθώσουν τα κείμενα, που συγκέντρωσαν, παραποίησαν σε αρκετές περιπτώσεις το υλικό τους. Έτσι χρησιμοποιείται ο όρος «νόθες παραλλαγές» για παράδειγμα στις συλλογές των Σ. Ζαμπέλιου και Χ. Χριστοβασίλη, μια και στην προσπάθεια τους να ωραιοποιήσουν κάποια δημοτικά τραγούδια, απέρριψαν κάποια άλλα. Κριτική σκληρή δέχτηκε και ο Ν. Πολίτης από τον Γ. Αποστολάκη για τη μνημειώδη κατά τα άλλα συλλογή του, «Εκλογαί από τα τραγούδια του ελληνικού

λαού». Η αποκατάσταση των δημοτικών τραγουδιών, που επιχείρησε ο Πολίτης προβαίνοντας σε διορθώσεις, κατακρίθηκε από τον Αποστολάκη, που απορρίπτει την όποια παρέμβαση στη λαϊκή δημιουργία. Αξιόλογες συλλογές, έτσι, μπορούν να θεωρηθούν εκείνες του Α. Θέρου, του Δ. Πετρόπουλου και κυρίως η συλλογή της ακαδημίας Αθηνών.

5. Διαίρεση των δημοτικών τραγουδιών

Τα δημοτικά τραγούδια ανάλογα με την περίσταση που τραγουδιούνται, την τεχνική και το ύφος τους, την υπόθεση και το περιεχόμενο τους μπορούν να χωριστούν στις ακόλουθες κατηγορίες:

1. Τα ακριτικά τραγούδια

Τα ακριτικά τραγούδια γεννήθηκαν στη Μικρασία και ιδιαίτερα στον Πόντο και την Καππαδοκία από τον 9^ο ως τον 13^ο αιώνα. Η υπόθεση των ακριτικών τραγουδιών αφορά τη ζωή και τις περιπέτειες ενός ακρίτα του Διγενή ή άλλων ακριτών. Άκρες ονομάζουν οι Βυζαντινοί τα σύνορα του κράτους και ακρίτες τους φρουρούς τους. Οι φύλακες αυτοί του κράτους με τη γενναιότητα και τα ανδραγαθήματα τους, τους έρωτες και τα σκάνδαλα τους γοήτευσαν την ψυχή του βυζαντινού κόσμου, που δεν άργησε να εκφρασθεί με πλήθος από τραγούδια.

Τα ακριτικά τραγούδια μπορούν να χωριστούν σε δυο κατηγορίες: η πρώτη έχει σα θέμα της τη ζωή, τη δράση και το θάνατο του γνωστότερου ακρίτα του Διγενή και η δεύτερη τη ζωή και τη δράση των άλλων ακριτών. Ένα από τα σπουδαιότερα χαρακτηριστικά των ακριτικών τραγουδιών είναι η υπερβολή, μέσα στην οποία βαπτίζεται το κάθε τι. Παρατηρείται η τάση του λαού να αποθεώσει την ανθρώπινη δύναμη. Τίποτα στο ακριτικό τραγούδι δεν είναι ακατόρθωτο. Έτσι ο κύριος ήρωας των τραγουδιών αυτών, ο Διγενής, έχει, για παράδειγμα, δύναμη υπεράνθρωπη. Στο τέλος υποκύπτει και αυτός στον θάνατο, αν και νικά τον ίδιο το Χάρο σε μονομαχία:

«Ο Διγενής ψυχομαχεί κι' η γης τότε τρομάσσει
βροντά κι' αστράφτει ο ουρανός και σειέτ' ο απάνω κόσμος
κι' ο κάτω κόσμος άνοιξε και τρίζουν τα θεμέλια
κι' η πλάκα τον ανατριχιά, πως θα τονε σκεπάσει.

Πως θα σκεπάση τον αητό, τση γης τον αντρειωμένο.

Σε καμιά άλλη κατηγορία των δημοτικών τραγουδιών δεν γίνεται τόση κατάχρηση του στοιχείου της υπερβολής, όσο στα τραγούδια των ακριτών. Σημαντικά ακριτικά τραγούδια είναι αυτά του Διγενή, της Λιογέννητης καθώς και η αρπαγή της γυναίκας του Ακρίτα.

2. Παραλογές

Από τα παλιότερα αλλά και από τα πλέον διαλεχτά δημοτικά τραγούδια είναι οι παραλογές. Γεννήθηκαν κατά τον 10^ο αιώνα στα Δωδεκάνησα, στη Μικρασία και στην Κύπρο, αγαπήθηκαν ωστόσο από όλους τους Έλληνες. Ο Σ. Κυριακίδης δέχεται, ότι προήλθαν από την ορχηστρική τραγωδία των αυτοκρατόρων, που και αυτή προήλθε με τη σειρά της από την αρχαία τραγωδία. Η λέξη παραλογή προέρχεται από την αρχαία λέξη παρακατολογία και σημαίνει μελοδραματική απαγγελία. Οι παραλογές ταυτίζονται ως προς τα θέματα τους σε κάποιες περιπτώσεις με τα ακριτικά τραγούδια. Οι υποθέσεις τους προέρχονται από μυθικές και ηρωϊκές παραδόσεις ή από γεγονότα της κοινωνικής και εθνικής ζωής. Είναι τραγούδια αφηγηματικά, πολύστιχα, με επικό πλάτος, λυρικό τόνο και δραματική πλοκή, με δύναμη φαντασίας, τόλμη έκφρασης και παράστασης των προσώπων, που απαρτίζονται από στοιχεία μυθικά, ανατολίτικα αιματοβαμμένα μοτίβα, παραδοσιακά

στοιχεία, νεράιδες και βρικόλακες. Οι ήρωες τους ζουν σ' έναν κόσμο απίθανο, πονούν και υποφέρουν, ο καθένας τους και μια τραγωδία. Στο λαό αρέσουν πάντοτε τα φανταχτερά μοτίβα και οι απίθανες λύσεις του εξάπτουν τη φαντασία. Στην κατηγορία αυτή των τραγουδιών φαίνεται η πίστη του λαού στην αρχή, πως κάθε τι στον κόσμο υπακούει σε άγραφους νόμους, όποιος τολμήσει να τους διασαλέψει, τιμωρείται κατά τον ίδιο αυστηρά. Στις γνωστότερες παραλογές ανήκει αυτή «του νεκρού αδελφού»:

«Μια μάνα είχε εννιά παιδιά είχε και εννιά νυφάδες
 κόρη είχε την Ευδοκιά πού πάντρεψαν στα ξένα.
 Κι ήρθεν ο χρόνος δίσεχτος κι' οι εννιά αδελφοί πεθαίνουν».

.....
 Άλλες παραλογές διαδομένες σε όλο σχεδόν τον ελλαδικό χώρο είναι «του γιοφυριού της Άρτας» και «της κουμπάρας της νύφης».

3. Ιστορικά τραγούδια

Ιστορικά είναι τα τραγούδια, που συνδέονται με τις ιστορικές στιγμές του έθνους, μάχες, πολιορκίες, αλώσεις πόλεων, καθώς και με τις γενναίες πράξεις των αγωνιστών της ελευθερίας. Τα περισσότερα απ' αυτά θα πρέπει να έγιναν ταυτόχρονα με το περιστατικό, που τραγουδούν ή λίγο αργότερα, πάντως η αφορμή της δημιουργίας τους θα πρέπει να ήταν σχετικά πρόσφατη στο λαό. Η αφήγηση γίνεται με πολλές λεπτομέρειες, υπάρχουν όμως και ιστορικά τραγούδια με εξαιρετική συντομία στην διατύπωση τους και με έντονα δραματικά στοιχεία καθώς και ζωνηρή λυρική έκφραση:

«Τ' αηδόνια της Ανατολής και τα πουλιά της Δύσης
 κλαίγουν αργά, κλαίγουν ταχιά, κλαίγουν το μεσημέρι,
 κλαίγουν την Αντριανούπολη την πολυκρουσεμένη,
 οπού την εκρυσέψανε τις τρεις γιορτές του χρόνου
 του Χριστουγέννου για κηρί, και του Βαγιού για βάγια,
 και της Λαμπρής την Κυριακή για το Χριστός Ανέστη.

Γνωστά ιστορικά τραγούδια είναι όσα αναφέρονται στην καταστροφή της Πόλης, της Πάρου, της Τραπεζούντας, του Ναυπλίου, της Πάργας και της Κάσου. Πολλά ιστορικά τραγούδια εξιστορούν τη ζωή των σκλάβων ή των αιχμαλώτων, αναφέρονται στο παιδομάζωμα ή σε διάφορες εξεγέρσεις, όπως των Σουλιωτών, των Μανιατών και του Μεσολογγίου ή περιγράφουν τη ζωή των αγωνιστών, όπως για παράδειγμα του Παπαφλέσσα, του Μάρκου Μπότσαρη και άλλων. Ιστορικά τραγούδια έχουμε επίσης από την περίοδο 1881-1913, 1919-1922 στην Μικρά Ασία και στον πόλεμο του 1940-1944. Σαν αρχαιότερο ιστορικό τραγούδι θεωρείται το ποντιακό τραγούδι του Κωνσταντίνου Γαβρά, που σκότωσαν οι Τούρκοι. Έχει για θέμα του την καταστροφή του στρατού του Γαβρά στο Σταυρίν του Πόντου, στην ουσία είναι ένα μοιρολόι του ποντιακού λαού. Ένα από τα ωραιότερα ιστορικά τραγούδια είναι «της Αγίας Σοφιάς». Παράδοση, ιστορία, ποίηση, συνδυασμένα όλα μαζί φτιάχνουν ένα αριστούργημα. Το τραγούδι αυτό δεν είναι το μοναδικό, που θρηνεί την Άλωση της Πόλης και την Αγία Σοφία, υπάρχουν αρκετά δημοτικά τραγούδια με το ίδιο θέμα ειδικά ποντιακά. Γεμάτα πόνο και απόγνωση, είναι τα τραγούδια με θέμα το παιδομάζωμα και τις τραγικές στιγμές, που περνούσαν οι Ελληνίδες μάνες. Εκτός από τα υψηλά νοήματα, που είναι χαρακτηριστικό γνώρισμα των ιστορικών τραγουδιών, είτε έχουν να κάνουν με την ιδέα της πατρίδας είτε της θρησκείας, έντονη είναι η παρουσία σ' αυτά του στοιχείου του ανθρωπομορφισμού.

4. Τα κλέφτικα τραγούδια

Τα κλέφτικα τραγούδια είναι τραγούδια ιστορικά, δημιούργημα των χρόνων της τουρκοκρατίας και ιδιαίτερα της εποχής μετά τον 16^ο αιώνα, όταν αρχίζει η έντονη επαναστατική δράση των Ελλήνων αρματολών και κλεφτών. Οι ήρωες τους θεωρούνται από τη λαϊκή μούσα συνεχιστές των Βυζαντινών ακριτών. Το κλέφτικο τραγούδι γεννήθηκε σε μέρη, όπου αναπτύχθηκε η αρματολίτικη και η κλέφτικη δράση (Πελοπόννησος, Στερεά, Θεσσαλία, Χαλκιδική, Όλυμπος). Οι «κλέφτες» ήταν υπόδουλοι Έλληνες, που κατέφυγαν στα βουνά επειδή δεν μπορούσαν να ανεχθούν τις αυθαιρεσίες, τις ατιμώσεις και τις βιαιοπραγίες του Τούρκου δυνάστη. Διαρκώς καταδιωκόμενοι, ήταν αναγκασμένοι για την συντήρησή τους, να επιδίδονται σε ληστρικές ενέργειες, γι' αυτό και ονομάστηκαν κλέφτες:

«Κάτου στου Βάλτου τα χωριά, Ξηρόμερου κι Άγραφα,
εκεί 'ναι οι κλέφτες οι πολλοί αρματομένοι στο φλουρί.
Κάθονται και τρων και πίνουν και την Άρτα φοβερίζουν.
Πιάνουν και γράφουν μια γραφή, βρίζουν τα γένεια του Κατή
γράφουνε και στο Κομπότι, προσκυνούν και το Δεσπότη.
Βρε Τούρκοι κάτσετε καλά γιατί σας καίμε τα χωριά».

Τα κλέφτικα τραγούδια κλείνουν τη θλίψη του σκλάβου και την περήφανη αντίσταση του, όπως και τα ακριτικά, τα διακρίνει η δύναμη της περιγραφής των γεγονότων και ένα έντονο περιγραφικό στοιχείο. Χωρίς όμως περιττά στολίδια απλά και λιτά απομακρύνονται ως ένα βαθμό πάρα ταύτα από τα ακριτικά τραγούδια. Δεν έχουν σκοπό να εξιστορήσουν μάχες, δεν απασχολεί αυτό τον λαό, αλλά η θυσία του κλέφτη και οι πράξεις του. Γνωστά κλέφτικα τραγούδια είναι «του Βασίλη», «της μάνας του Κίτσου», αλλά τα πιο όμορφα είναι εκείνα, που αναφέρονται στις τελευταίες στιγμές του κλέφτη ή σε λαβωμένους γενικά κλέφτες.

5. Τα τραγούδια της ξενιτιάς

Η φυγή από την πατρίδα και η αναζήτηση μιας καλύτερης τύχης στα «ξένα» από μέρους των Ελλήνων είναι μια πανάρχαια συνήθεια-ανάγκη. Η άγονη και φτωχή Ελλάδα ποτέ δεν κατάφερε να καλύψει τις ανάγκες των παιδιών της. Στα χρόνια της Τουρκοκρατίας ο αριθμός των Ελλήνων, που εγκατέλειπαν την πατρίδα, αυξήθηκε και εξαιτίας της σκλαβιάς, που πολλοί δεν μπορούσαν να αντέξουν. Έτσι πολλά από τα ελληνικά δημοτικά τραγούδια έχουν σαν θέμα τους αυτό το τόσο συνηθισμένο φαινόμενο για την ελληνική κοινωνία. Στα τραγούδια αυτά παριστάνονται με τα πιο μελανά χρώματα όλα τα βάσανα που έχει ο ξενιτεμός, και γι' αυτόν που φεύγει και γι' αυτούς που μένουν. Η στιγμή του αποχωρισμού είτε του νέου από το σπίτι του είτε του άνδρα από τη γυναίκα του είτε του γιου από τη μάνα έχουν τόση πίκρα και απελπισία, ώστε μπορούν να συγκριθούν με μοιρολόγια. Άλλωστε πολλές φορές ο ξενιτεμός ισοδυναμούσε με θάνατο, αφού τα ταξίδια ήταν μεγάλα και επικίνδυνα, από τους ληστές της στεριάς και τους πειρατές της θάλασσας. Χαρακτηριστικό στοιχείο που κυριαρχεί στα τραγούδια της ξενιτιάς είναι το έντονο ψυχικό πάθος της οδύνης και της θλίψης, που εκφράζεται με σαφήνεια, ειλικρίνεια, απλότητα και με έντονη δραματική παραστατικότητα:

«Παρηγοριά έχει ο θάνατος, παρηγοριά έχει ο χάρος
μα ο ζωντανός ο χωρισμός παρηγοριά δεν έχει
χωρίζει η μάνα το παιδί και το παιδί τη μάνα
χωρίζονται τ' αντρόγυνα τα πολυαγαπημένα.
Στο τόπο που χωρίζονται χορτάρι δεν φυτρώνει
κι' άμα φυτρώσει κίτρινο και μαραμένο θάναι».

Μόνη παρηγοριά για τον ξενιτεμένο είναι η ελπίδα της επιστροφής και η υλική άνεση, που θα αποκτήσει αν σταθεί τυχερός. Πάρα ταύτα η ζωή του θα είναι άχαρη και ο ίδιος δυστυχισμένος, όπως και οι δικοί του, γιατί θα έχει πάντα την έννοια του γυρισμού. Το τραγικότερο θα είναι βέβαια να πεθάνει, να χαθεί στα ξένα. Από τα γνωστότερα τραγούδια της ξενιτιάς είναι αυτό της «Μάγισσας».

6. Τα τραγούδια της αγάπης

Ο ελληνικός λαός σαν μεσογειακός, που είναι, αισθάνθηκε βαθιά την ερωτική συγκίνηση. Αγάπησε, ερωτεύτηκε και έκανε τραγούδι τότε τον ενθουσιασμό του και τότε την ερωτική του απογοήτευση. Ωραιοπαθής, ως λαός από την αρχαιότητα ακόμη λάτρευε τα ωραία, οι τυχεροί είναι πάντα οι όμορφοι, ενώ οι άσχημοι δεν μνημονεύονται σχεδόν ποτέ. Έτσι τα τραγούδια της αγάπης περιστρέφονται γύρω από την όμορφη γυναίκα και τον όμορφο άνδρα. Η ομορφιά αποθεώνεται στο δημοτικό μας τραγούδι και είναι αποκλειστικά η αιτία του ερωτικού πάθους. Η φύση εξάλλου σ' αυτά παίζει έναν σπουδαίο ρόλο. Ο λαός δεν έκανε ύμνους για τη φύση, την τραγουδά όμως έμμεσα, όταν τραγουδά για την αγαπημένη του. Η ωραία του λαού έχει τα κάλλη της παρμένα από τα στοιχεία του φυσικού κόσμου. Τα λουλούδια, τα πουλιά, ο ήλιος, το φεγγάρι, ο αυγερινός και άλλα είναι συνήθως στοιχεία της αγαπημένης του. Την παρομοιάζει λοιπόν με πέρδικα, ρόδο, μηλιά, χελιδονάκι. Τα περισσότερα από τα τραγούδια της αγάπης αποτελούνται από δυο μόνο στίχους, είναι δίστιχα.

«εβγάτε αγόρια στο χορό, κορίτσια στα τραγούδια,
να δείτε και να μάθετε πως πιάνεται η αγάπη.
από τα μάτια πιάνεται στα χείλη κατεβαίνει,
κι' από τα χείλη στην καρδιά, ριζώνει και δεν βγαίνει».

Από τα ωραιότερα τραγούδια της αγάπης είναι τα τραγούδια της απαρνημένης. Η προδομένη γυναίκα μισεί αφάνταστα, καταριέται, μα και λυπάται τον αγαπημένο άνδρα.

7. Τα τραγούδια του γάμου

Τα τραγούδια του γάμου, όπως και τα μοιρολόγια, συνεχίζουν μια πανάρχαια συνήθεια του ελληνικού λαού. Νυφιάτικα τραγούδια, «υμέναιους», τραγουδούν οι Έλληνες από την εποχή του Ομήρου, για να επαινέσουν τη νύφη και το γαμπρό, για να τους μακαρίσουν ή να τους ευχηθούν προκοπή στη νέα τους ζωή. Τα τραγούδια του γάμου διακρίνονται σε κατηγορίες ανάλογα με το νόημα και την στιγμή, που τα τραγουδούν. Έτσι άλλα τραγούδια υπάρχουν στην περίοδο της προετοιμασίας του γάμου, άλλα όταν χτενίζουν τη νύφη ή όταν στρώνουν το νυφικό κρεβάτι. Τα γαμήλια τραγούδια συγγενεύουν με τα τραγούδια της αγάπης κι ως προς τη διάθεση κι ως προς την έκφραση. Τα περισσότερα είναι σύντομα- δίστιχα ή αποτελούνται από δίστιχα-, χαρούμενα τραγούδια με αντικείμενο τους τον έπαινο των μελλονύμφων. Ο λαός επιστρατεύει και εδώ με την πλούσια φαντασία του τα πουλιά, τα λουλούδια το φυσικό περιβάλλον και τις ομορφιές του, για να τους παινέψει:

«Σήμερα λάμπει ο ουρανός, σήμερα λάμπει η 'μέρα,
σήμερα στεφανώνεται αητός την περιστέρα».

Μπορεί η πλειοψηφία των τραγουδιών του γάμου να έχει, όπως είπαμε, χαρούμενο περιεχόμενο, ωστόσο, δεν λείπουν και τα τραγούδια, που αναφέρονται στο χωρισμό νύφης –κόρης από τη μάνα της, τους γονείς της και το πατρικό της, που τα χαρακτηρίζει ο μελαγχολικός τόνος και η λύπη. Ο λαός στα τραγούδια αυτά σαν άφθαστος ψυχολόγος αναλύει την ψυχή της μάνας ως τα κατάβαθα της, βλέποντας όχι μόνο χαρά αλλά και θλίψη, καμιά φορά και ζήλεια για αυτόν, που τις παίρνει το

παιδί της. Αντίστοιχα συναισθήματα με αυτά της μάνας της νύφης μπορεί να έχει και η μάνα του γαμπρού - η πεθερά- σε κάποια τραγούδια.

8.Νανουρίσματα

Νανουρίσματα ή ναναρίσματα είναι τα τραγούδια, που τραγουδούσαν οι μητέρες του λαού για να κοιμίσουν τα παιδιά τους. Είναι και αυτό μια πανάρχαια συνήθεια, που τη συναντούμε στην αρχαιότητα αλλά και στο Βυζάντιο. Δυστυχώς ελάχιστα νανουρίσματα τόσο από τους αρχαίους χρόνους (καταβαυκαλήματα) όσο και από τους βυζαντινούς μας σώζονται, έτσι ώστε κάποιες συγκρίσεις τους με νεότερα της εποχής της τουρκοκρατίας να είναι αδύνατες. Η περιφρόνηση των λόγιων στο δημοτικό τραγούδι έχει παίξει και εδώ πιθανότατα το ρόλο της. Τα νανουρίσματα δεν είναι μόνο ένας συνδυασμός ήχων για να κοιμηθεί το παιδί, στο σύνολο τους αντικατοπτρίζουν τους πόθους και τα όνειρα του λαού και κυρίως της μάνας για το παιδί της. Σ' όλα τα νανουρίσματα υπάρχει έντονη η εξάρτηση της μάνας από την Παναγία και το Χριστό, διάχυτη είναι η θρησκευτική της πίστη, σ' αυτούς εμπιστεύεται το παιδί της, τάζοντας τους πολλά και μεγάλα δώρα και χάρες. Πέρα από την αγάπη της για το παιδί της κάνει και τα πρώτα όνειρα για αυτό, το βλέπει να έχει μεγαλώσει, να έχει γίνει μια λυγερή όμορφη κόρη ή ένας λεβέντης, αν είναι αγόρι. Στα νανουρίσματα βλέπουμε τις πρώτες φροντίδες της μάνας για το γάμο του παιδιού της, τις πρώτες επιθυμίες της. Πλούσιο θα τον ήθελε το γαμπρό και τη ζωή της κόρης της άνετη, κάτι πολύ φυσικό για τη φτώχη, απλή, αγράμματη μάνα του λαού:

«Κοιμήσου και παρήγγειλα στην Πόλη τα προικιά σου
στην Βενετία τα ρούχα σου και τα διαμαντικά σου».

Τα μεγάλα ιδανικά και οι μεγάλες ιδέες απουσιάζουν από τα νανουρίσματα. Δίπλα στα νανουρίσματα -τα οποία θα μπορούσαν να χαρακτηρισθούν και τραγούδια παιδικά- θα μπορούσε να τοποθετήσει κανείς και τα «ταχταρίσματα», δημοτικά τραγούδια που λέγονται από τους μεγαλύτερους, όχι μόνο από τη μητέρα, στο παιδί όταν παίζουν μαζί του ή προσπαθούν να το ηρεμήσουν:

«Το παιδί θέλει χορό τα βιολιά δεν ειν' εδώ:

Ποιον να στείλω να το φέρη, ένα δίγροσο στο χέρι».

9.Τα μοιρολόγια και τα τραγούδια του κάτω κόσμου και του χάρου

Τα μοιρολόγια είναι έμμετρα στιχουργήματα με θλιβερή υπόθεση. Πρόκειται για τραγούδια θρηνητικά, που τα απαγγέλλουν οι άνθρωποι κατά το θάνατο αγαπημένων τους προσώπων. Τα μοιρολόγια και γενικά τα τραγούδια του Χάρου έχουν παλιά παράδοση και διασώζουν Ομηρικά έθιμα γύρω από το συγκλονιστικό γεγονός του θανάτου. Ο θάνατος για τους αρχαίους Έλληνες, όσο και αν η διδασκαλία τους δέχεται την αθανασία της ψυχής και το χωρισμό της από το σώμα, δεν έπαυε να είναι γεγονός που έφερνε θλίψη και πόνο στους ανθρώπους. Τα πρώτα μοιρολόγια τα βρίσκουμε στον Όμηρο, όπου αναφέρονται νεκρώσιμα τραγούδια της Ανδρομάχης, της Εκάβης, της Ελένης, του Αχιλλέα κτλ., με περιεχόμενο όμοιο σχεδόν με τα σημερινά Ελληνικά μοιρολόγια. Ανάλογα μοιρολόγια μ' αυτά που βρίσκουμε στον Όμηρο έψελναν στους κλασικούς χρόνους γυναίκες «Θρηνωδοί» (μοιρολογίστρες, όπως τις λένε σήμερα), οι οποίες θρηνούσαν τραγουδιστά κατά την εκφορά των νεκρών. Διάσημοι ποιητές, σαν τον Πίνδαρο και το Σιμωνίδη, έγραψαν επικήδεια τραγούδια για τους νεκρούς πλούσιων οικογενειών. Το έθιμο αυτό συνεχίστηκε και μετά την επικράτηση του Χριστιανισμού, περνά μέσα από τη Βυζαντινή εποχή, ακμάζει στη μεταβυζαντινή και φτάνει στη νεότερη εποχή.

Τίποτα δεν είναι τόσο πικρό για τον άνθρωπο όσο ο θάνατος. Κανείς δεν μπορεί να φιλοσοφήσει πάνω σ' αυτό το φαινόμενο της ζωής που διακόπτεται, πολύ περισσότερο ο λαός που δεν μπορεί να στοχαστεί σαν τον μορφωμένο άνθρωπο αυτό το μοιραίο και αναπόφευκτο τέρμα. Ο άνθρωπος μέσα στο δημοτικό τραγούδι ζει ολόκληρη τη ζωή του με την αγωνία του θανάτου. Η ζωή είναι τόσο σύντομη, που δεν προλαβαίνει να τη χαρεί ο ποιητής λαός, την αγαπάει γι' αυτό μισεί το θάνατο. Μισεί τη γη, που θα τον πάρει και καλοτυχίζει τα αιώνια βουνά, μόνη του καταφυγή για να ξεχνάει τη μοίρα του, είναι το τραγούδι. Ο θάνατος όμως και μέσα στο τραγούδι του δεν χάνει τίποτα από την παγεράδα του, ούτε η θρησκεία του Χριστού εδώ τον βοηθά, ο πόνος του για το χαμό της ζωής είναι απέραντα μεγάλος. Ο άλλος κόσμος, που μπορεί να είναι «ο κάτω κόσμος» ή «η κάτω γης», «ο Άδης», «τα λαγκάδια της Άρνησης», είναι ένας κόσμος άχαρος, όπου τίποτα δεν φυτρώνει και τίποτα δεν ανθεί, είναι το βασίλειο του χάρου, της προσωποποίησης του θανάτου. Ο χάρος σα βασιλιάς του κάτω κόσμου έρχεται πάντα βιαστικά και ξαφνικά, τότε είναι ξυπόλυτος και τότε λαμπροφορεμένος έχοντας «της αστραπής τα μάτια»:

«Ο Κάτω κόσμος ειν' κακός, γιατί δεν ξημερώνει,
γιατί δεν κράζει ο πετεινός, δεν κελαηδεί τ' αηδόνη.
εκεί νερό δεν έχουσι και ρούχα δεν φορούσι,
μόνο κάπνα μαειρεύουσι και σκοτεινά δειπνούσι».

Κυρίαρχη μορφή στα μοιρολόγια του ελληνικού λαού είναι η μορφή της μάνας, αλίμονο σε κείνον όπου δεν θα τον κλάψει η μάνα του, κανείς δεν κλαίει πιο σπαρακτικά για το χαμό του παιδιού όσο η μάνα του. Τα μοιρολόγια της μάνας παίρνουν διάφορες μορφές. Άλλοτε είναι το εγκώμιο του πεθαμένου, άλλοτε η μάνα κλαίει τη σκληρή της μοίρα, άλλοτε φροντίζει για τη ζωή του παιδιού της στον κάτω κόσμο. Σε κανένα ωστόσο μοιρολόι δεν λείπει το εγκώμιο για τις αρετές του νεκρού ή της νεκρής στον πάνω κόσμο, πριν ξεσπάσει η συμφορά για το χαμό του. Η μάνα αρνιέται να πιστέψει την τρομερή αλήθεια. Πέρα από το αναντικατάστατο μοιρολόι της μάνας γενική είναι η πεποίθηση του λαού, ότι οι πεθαμένοι αποζητούν το κλάμα των δικών τους ανθρώπων. Οι ζωντανοί ακόμη δεν ξεχνούν τους νεκρούς τους, εκείνοι που ξεχνούν είναι οι πεθαμένοι. Ο κάτω κόσμος κατά τη γνώμη του ελληνικού λαού περιβάλλεται από «τα λαγκάδια της αρνησίας». Οι νεκροί περνώντας για τον κάτω κόσμο πίνουν νερό από τη βρύση της αρνησίας και ξεχνούν τους ζωντανούς. Οι ζωντανοί όμως τους θυμούνται και τους κλαίνε, τους μοιρολογούν. Το μοιρολόι είναι ο συνδετικός κρίκος τους με τους πεθαμένους και δεν έχει, όπως γίνεται κατανοητό, τίποτα από τη χριστιανική διδασκαλία, είναι εξολοκλήρου ειδωλολατρικό. Τα σύγχρονα μοιρολόγια αποτελούνται συνήθως από δεκαπεντασύλλαβους στίχους και διακρίνονται σε μοιρολόγια επαινετικά του νεκρού και σε μοιρολόγια του Χάρου. Από τα καλύτερα μοιρολόγια είναι αυτά της Μάνης, της Λευκάδας και της Ηπείρου.

10. Τα μανιάτικα μοιρολόγια

Το μοιρολόι φτάνει στη μεγαλύτερη ακμή στην περιοχή της Μάνης, εδώ η εκφραστική του δύναμη μεταβάλλεται σε αφηγηματικό ποίημα-τραγούδι, σε εκτενή πολλές φορές ιστορία του νεκρού. Στη Μάνη, τα μοιρολόγια έχουν σχεδόν υποκαταστήσει τα άλλα τραγούδια, είναι η μόνη μορφή λαϊκής ποίησης και μεταφέρονται από γενιά σε γενιά, ενώ και σήμερα ακόμα αυτοσχεδιάζουν και δημιουργούν οι Μανιάτισσες. Εδώ επικρατεί ολόκληρη εθιμοτυπία για τα μοιρολόγια. Όταν πεθάνει κάποιος οι γυναίκες του χωριού πηγαίνουν στο «κάθισμα», κάθονται γύρω-γύρω από το νεκρό και αρχίζουν ένα διάλογο με μοιρολόγια. Οι γυναίκες μοιρολογούν το νεκρό ιεραρχικά, που, όταν πρόκειται για άνδρα, ξεκινά από τη μάνα

και συνεχίζεται από την αδελφή, την κόρη και, τέλος καταλήγει στη γυναίκα του. Αποτελεί τιμή για την οικογένεια του νεκρού να μοιρολογηθεί από άτομο εκτός της οικογένειας. Τη γυναίκα που λέει ένα μοιρολόι δεν πρέπει να τη διακόψει κανένας και αυτή που θέλει να συνεχίσει ζητά την άδεια της. Το μοιρολόι αρχίζει με το ξενύχτισμα του νεκρού, συνεχίζεται όταν το φέρετρο μεταφέρεται στην εκκλησία και αλλάζει μ' ένα σπασμωδικό κλάμα μέσα στην εκκλησία την ώρα της ακολουθίας. Γίνεται εντονότερο στο δρόμο προς το νεκροταφείο, όπου ενώνεται με τις φωνές των συγγενών του νεκρού, και αποκορυφώνεται μπροστά στον τάφο. Οι μοιρολογήτρες, μερικές από τις οποίες κάνουν μεγάλα ταξίδια για να θρηνήσουν ένα μακρινό συγγενή τους ή κάποτε και ανθρώπους που δε συνάντησαν ποτέ, αυτοσχεδιάζουν βασικά τα μοιρολόγια τους δίπλα στο νεκρό, με βάση ορισμένες τυπικές φράσεις που επαναλαμβάνονται σταθερά.

Τα μανιάτικα μοιρολόγια είναι μεγάλοι επικήδειοι έμμετροι ύμνοι, στους οποίους ο κλασικός δεκαπεντασύλλαβος του δημοτικού τραγουδιού έχει αντικατασταθεί με δεκαεξασύλλαβο στίχο. Μπορούν να χωριστούν σε κατηγορίες, όπως και τα μοιρολόγια της υπόλοιπης Ελλάδας, αλλά πρέπει να προστεθούν σε αυτά και τα διάφορα ιστορικά περιστατικά, στα οποία αναφέρονται η ζωή του νεκρού, ο τρόπος του θανάτου του, η κοινωνική σταδιοδρομία και δράση του ή η πολεμική και στρατιωτική σταδιοδρομία του. Έχουμε ακόμη μανιάτικα μοιρολόγια νουθετικά και φρονηματιστικά και με πιο γενικό ιστορικό και εθνικό ενδιαφέρον. Τέλος υπάρχουν και μοιρολόγια που αναφέρονται στην εκδίκηση και είναι τα περισσότερα και τα πιο χαρακτηριστικά της Μάνης.

11. Άλλες κατηγορίες δημοτικών τραγουδιών

Εκτός από τις κατηγορίες των δημοτικών τραγουδιών, που προαναφέραμε, υπάρχουν και άλλες όπως:

1) Τα τραγούδια γνωμικά. Τα τραγούδια αυτά έχουν χαρακτήρα επιγραμματικό, κλείνουν τα περισσότερα όλη τη θυμοσοφία και τις «γνώμες» του ελληνικού λαού. Εκφράζουν μια λεπτή κρίση, μια ικανότητα του λαού να βυθίζεται μέσα σε όλες τις πτυχές του ανθρώπινου στοιχείου. Ο λαός σ' αυτά φιλοσοφεί και συμβουλεύει για παράδειγμα τη διασκέδαση και τη φυγή του ανθρώπου από τις έγνοιες της καθημερινής αγωνίας. Άλλοτε η ασταμάτητη ροή του χρόνου τον βάζει σε σκέψεις. Πολλά από τα τραγούδια αυτού του είδους είναι πολύστιχα, τα περισσότερα όμως είναι δίστιχα που έχουν πάρει παροιμιακό χαρακτήρα.

«άπονε κόσμε και ντουινιά και ποιος θα σε κερδίση,
η θάλασσα κι' ο ουρανός σε έχουνε στη μέση».

2) Τα εργατικά τραγούδια. Εργατικά ονομάζονται τα δημοτικά τραγούδια που συνοδεύουν τη ρυθμική κυρίως εργασία, ξεκουράζοντας τον εργαζόμενο, εντείνοντας το ρυθμό και συγχρονίζοντας τις κινήσεις του. Όταν αλέθουν, όταν δουλεύουν στον αργαλειό, όταν σκάβουν τη γη, όταν τραβούν κουπί πάντα ένα τραγούδι συνοδεύει τις κινήσεις των χεριών αυτών που εργάζονται. Εργατικά είναι και τα τραγούδια που λέγονται για ξεκούραση από τη δουλειά:

«Παραστημό, παραγλυμό με βάζεις να θερίσω
για να με δέρνει ο άνεμος κι ο ήλιος να μαυρίσω».

3) Τα περιγελαστικά ή σατυρικά τραγούδια. Αυτά τα τραγούδια δίνουν έναν τόνο ευθυμίας στη δημοτική ποίηση, που δεν είναι τόσο συνηθισμένος. Σαν θέμα τους έχουν ελαττώματα σωματικά, περίεργες και ιδιότροπες ιδιότητες και τρόπους με αντικοινωνικό χαρακτήρα, αντίθετες με τις αντιλήψεις που επικρατούν συνήθως για την ηθική. Ο λαός, λοιπόν, πότε-πότε ξεσπάει σε γέλια, όταν δει κάτι αταίριαστο, σαρκάζει και ειρωνεύεται. Ο παντρεμένος με άσχημη γυναίκα βλαστημάει την τύχη

του ή κάποια γυναίκα δεν μπορεί να υποφέρει το γέρο άνδρα της. Σατυρικά είναι και ορισμένα τραγούδια, που συνδέονται με γιορτές και κυρίως με τις αποκριές. Συχνά τα σατυρικά τραγούδια συνοδεύονται από μιμικές κινήσεις, όπως συμβαίνει για παράδειγμα με το σατυρικό τραγούδι «Πως το τρίβουν το πιπέρι»:

«Πως το τρίβουν το πιπέρι του Διαβόλου οι καλογέροι,
με το χέρι τους το τρίβουν και το διπλοκοπανίζουν
με το πόδι τους το τρίβουν και το διπλοκοπανίζουν».

4) Κάλαντα – Βαϊτικά. Αυτά τα τραγούδια τα τραγουδούν ορισμένες γιορτές τα παιδιά, πηγαίνοντας από σπίτι σε σπίτι, παίρνοντας ως αντάλλαγμα τα φιλοδώρηματα, που τους δίνουν οι οικοδέσποινες. Πρόκειται για τραγούδια, που άλλα έχουν υπόθεση και περιεχόμενο από γεγονότα της Χριστιανικής θρησκείας, ενώ άλλα συνεχίζουν την προχριστιανική παράδοση. Στην πρώτη ομάδα ανήκουν τα λεγόμενα «κάλαντα», ενώ χαρακτηριστικό δείγμα της δεύτερης κατηγορίας αποτελούν τα λεγόμενα «χελιδονίσματα» που τραγουδούν τα παιδιά την 1^η Μαρτίου καλωσορίζοντας την Άνοιξη:

«Ήρθε ήρθε η Χελιδόνα,
ήρθε κι άλλη μελιδόνα,
κάθησε και λάλησε
και γλυκά κελάδησε.
Μαρτή, Μάρτη μου καλέ,
και Φλεβάρη φοβερέ,
κι' αν φλεβίσης κι αν τσικνίσης
καλοκαίρι θα μυρίσης».

5) Οι ρίμες. Πρόκειται για δημοτικά τραγούδια που συναντούμε κυρίως στο νησιωτικό χώρο (Κρήτη –Κύπρος) με διηγηματικό χαρακτήρα. Είναι πολύστιχα αφηγηματικά τραγούδια, που έχουν σαν υπόθεση ιστορικά ή κοινωνικά γεγονότα ή και άλλα συμβάντα. Κύριο γνώρισμά τους είναι η επικράτηση της ρίμας, δηλ. η ομοιοκαταληξία κατά ζεύγη στίχων:

«όποιος θέλει ν' ακούση και να μάθη
το ρίμα του Μανέτα πως εστάθη,
μα ήτανε στο Μόλο παντρεμένος
και καπετάνιος πρώτος ξακουσμένος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο : Η ποίηση πριν από την άλωση

A. Ηρωικά ποιήματα

1. Το έπος του Διγενή Ακρίτα

Όπως προαναφέρθηκε, ο Διγενής Ακρίτας και τα κατορθώματα του αποτελούν το θέμα μιας μεγάλης κατηγορίας ακριτικών τραγουδιών. Δίπλα σ' αυτά τα τραγούδια υπάρχει και ένα μεγάλο επικό ποίημα με τον τίτλο «Βασίλειος Διγενής Ακρίτας» με θέμα του επίσης τη ζωή του ίδιου του Ακρίτα. Το έργο αυτό ξεχασμένο για χρόνια ανακαλύφθηκε στα 1870 από τον Σ. Ιωαννίδη, είναι το πρώτο γραπτό μνημείο της νέας ελληνικής λογοτεχνίας. Μέχρι το 1875 δεν ήταν τίποτε γνωστό γύρω απ' αυτό, τη χρονιά αυτή όμως οι βυζαντινολόγοι Κ.Ν.Σάθας και Ε. Legrand δημοσίευσαν από ένα χειρόγραφο στην Τραπεζούντα μια πρώτη παραλλαγή. Στα επόμενα χρόνια ακολούθησαν οι παραλλαγές της Άνδρου, της μονής Grottaferrata στη Ρώμη, της Οξφόρδης, του Εσκοριάλ και μια δεύτερη της Άνδρου.

α) Η υπόθεση του έργου

Το έργο αποτελείται από οκτώ ή δέκα βιβλία αναλόγως της παραλλαγής, που έχουμε μπροστά μας, στα τρία πρώτα απ' αυτά, αν και ο κεντρικός ήρωας του ποιήματος είναι ο Διγενής, έχουμε να κάνουμε με την ιστορία του πατέρα του αμιρά της Συρίας Μουσούρ. Σύμφωνα, με την παραλλαγή της Κρυπτοφέρρης στη Συρία ζει ο άρχοντας Ανδρόνικος με τη γυναίκα του Άννα και τους πέντε γιούς του. Δεν έχει κόρη και θέλει πολύ να αποκτήσει μια. Αποκτά, λοιπόν, τη Ειρήνη, για την οποία του λένε οι αστρολόγοι, πως πρέπει να προσέξει, να μην την κλέψουν. Παρά τις προφυλάξεις του πατέρα της, στα δεκαπέντε της χρόνια η Ειρήνη σε έναν περίπατο της πέφτει θύμα απαγωγής του αμιρά Μουσούρ της Συρίας. Τα αδέλφια της έρχονται αντιμέτωπα μ' αυτόν, τον οποίο και νικά ο Κωνσταντίνος. Ήδη όμως ο Μουσούρ έχει ερωτευτεί τη Ειρήνη και δέχεται, αφού βαπτιστεί, να την παντρευτεί. Γίνεται ο γάμος και μετά ένα χρόνο γεννιέται ο Βασίλης Διγενής, από δυο γένη το αραβικό και το ελληνικό. Είναι ένα αγόρι με αξιοζήλευτες δυνάμεις και ικανότητες, τις οποίες τελειοποιεί κοντά στον αρχηγό Φιλοπαππού των φοβερών αγωνιστών Απελατών, τους οποίους και στη συνέχεια θα νικήσει. Γυρίζοντας στο παλάτι του πατέρα του βλέπει την κόρη του Δούκα στρατηγού της Ρουμανίας, την οποία και ερωτεύεται. Επειδή αρνείται να του τη δώσει ο πατέρα της, την κλέβει με τη θέληση της. Ο πατέρας της όμως θα συμφωνήσει στο τέλος, έτσι τελείται ο γάμος των δυο νέων και ο Διγενής φεύγει για τις «άκρες», όπου γίνεται πασίγνωστος για τα κατορθώματα του. Χτίζει ένα παλάτι στις όχθες του Ευφράτη, αλλά η ευτυχία του δεν διαρκεί, γιατί πεθαίνει στη συνέχεια ο πατέρας του, η μητέρα του και σε λίγο και ο ίδιος στην αγκαλιά της γυναίκας του, η οποία και ξεινυχάει μαζί του.

β) Σχέση έπους και ακριτικών τραγουδιών

Για τους μελετητές των ακριτικών τραγουδιών και του έπους το γεγονός, ότι τα έργα αυτά έχουν το ίδιο θέμα, δημιούργησε ένα πρόβλημα. Ποιο από τα δυο γράφτηκε πρώτα το έπος ή τα τραγούδια; Οι απόψεις τους τελικά δίστανται. Κάποιοι (Σάθας, Legrand, Πολίτης) παραδέχονται την προτεραιότητα του μυθιστορήματος, ενώ άλλοι (Ρωμαίος Σπυριδάκης) δέχονται, ότι προϋπήρχε επική ύλη, που τη γνώριζε ο δημιουργός του «Διγενή», κάποιοι τέλος αποσυνδέουν το τραγούδι από το έπος. Μάλλον το μυθιστόρημα γεννήθηκε από τα τραγούδια, αλλά και κείνο έδωσε αφορμή σε μεταγενέστερη δημιουργία. Τα τραγούδια εξάλλου, που έχουν σχέση με το μυθιστόρημα μπορούμε να τα χωρίσουμε σε δυο μεγάλες ομάδες: 1) τραγούδια που αφορούν τη ζωή του Διγενή, όπως αυτά με θέμα την απαγωγή της κόρης του βασιλιά Λεβάντη και 2) τραγούδια που αφορούν τον θάνατο του Διγενή, όπως το τραγούδι της πάλης του Διγενή με τον Δράκο. Ένα ακόμη πρόβλημα, που γεννήθηκε γύρω από το εν λόγω έργο, είναι και το αν αυτό είναι έπος ή μυθιστόρημα. Και στο σημείο αυτό οι απόψεις των ειδικών δίστανται: οι Κ. Krumbacher, Ν. Πολίτης, και Στ. Κυριακίδης δέχονται αυτό ως έπος, αντίθετα οι Η.Α Παπαδημητρίου, Gregoire και ο Κ.Θ. Δημαράς διαφωνούν μ' αυτή την άποψη και το θέλουν μυθιστόρημα.

γ) Ο ποιητής – Σχέσεις του έπους με άλλα έργα

Ο ποιητής του έργου είναι άγνωστος, όσες απόπειρες έγιναν να συσχετίσουν το μυθιστόρημα με γνωστούς βυζαντινούς συγγραφείς, απέτυχαν. Ούτε τα ονόματα, που έχουν τα χειρόγραφα, αναφέρονται στο συγγραφέα τους, όπου αυτά υπάρχουν, πρόκειται για τους αντιγραφείς τους. Πρόβλημα υπάρχει και γύρω από το χρόνο της συγγραφής του. Ο Π. Καλονάρος το τοποθετεί μεταξύ του 928 και του 994, ο Gregoire νωρίτερα από τα μέσα του 10^{ου} αιώνα και Μαυρογορδάτος στα μέσα του

11^{ου} αιώνα. Ο ποιητής του έργου φαίνεται, ότι δεν είχε σαν αποκλειστική πηγή του έργου του τα μεσαιωνικά ακριτικά τραγούδια. Ήταν αρκετά διαβασμένος και σίγουρα είχε μελετήσει Όμηρο, Τάτιο και Ηλιόδωρο. Δέχτηκε επίσης επίδραση από το έργο του Ε. Μακρεμβολίτη. Ομοιότητες ακόμη παρατηρούνται και με ξένα κείμενα, όπως είναι το έργο «Βίος Βαρλαάμ και Ιωάσαφ», μια βιογραφία του Βούδα, το τούρκικο έπος «Σαϊδ Βαττάλ» και άλλα.

δ) Η αξία του έργου

Μεγάλη είναι η ιστορική, η λαογραφική αλλά και η φιλολογική αξία του έπους κατά την άποψη του εκδότη Π. Καλονάρου και αυτό, γιατί «δεν παύει να είναι αυτό το έργο μνημείο και μάλιστα το σημαντικότερο από τα μνημεία της ελληνικής γλώσσας και ιστορίας της λογοτεχνίας των μέσων χρόνων». Ωστόσο, δεν μπορεί να συγκριθεί από αισθητική άποψη το έπος με τα ακριτικά τραγούδια, τα οποία είναι πραγματικά αριστουργήματα του λόγου. Λείπει ο ενθουσιασμός από το έπος, η πιο γνήσια πηγή δημιουργίας για τον ελληνικό λαό. Βέβαια, η εποχή, που γράφτηκε, ήταν μια άγονη καλλιτεχνικά εποχή. Έτσι οι μεγάλες περιγραφές, οι εκφραστικές αδυναμίες, οι πλαδαροί διάλογοι και η απουσία της συνθετικής ικανότητας του ποιητή είναι εμφανής. Ο ποιητής ήθελε μάλλον να κάνει τη βιογραφία του Διγενή και, για αυτό δεν πρόσεξε, όσο θα έπρεπε, το καλλιτεχνικό μέρος του ποιήματος. Υπάρχουν όμως και όμορφες στιγμές το μυθιστόρημα, ιδίως όσες μας φέρνουν κοντά στο δημοτικό τραγούδι με τη φυσιολατρία και τον ανθρωπομορφισμό του. Το μεγαλύτερο ελάττωμα του ποιητή και του έργου του κατ' επέκταση είναι, ότι δεν μπόρεσε να φτιάξει τον ήρωα του στα μέτρα των ακριτικών τραγουδιών. Ειδικά στο τέλος του έπους ο ήρωας είναι ένας άνθρωπος, που κλαίει, φοβάται, φωνάζει τους γιατρούς, δεν τον διακρίνει το θάρρος απέναντι στο θάνατο και το χάρο. Απόδειξη της ανωτερότητας των ακριτικών τραγουδιών μπροστά στο έπος είναι επίσης και το γεγονός, ότι το έπος πολύ γρήγορα ξεχάστηκε και, ακόμη η επιρροή του ήταν πολύ μικρή σε αντίθεση με τα ακριτικά τραγούδια, ιδίως των σκηνών του θανάτου του Διγενή.

2. Του Αρμούρη

Πρόκειται για γραμμένο ακριτικό τραγούδι, όπως τουλάχιστον δείχνουν οι δημοτικές παραλλαγές της Κύπρου και της Καρπάθου, το οποίο εξέδωσε για πρώτη φορά ο Γ. Δεστούνης στην Πετρούπολη στα 1877, από χειρόγραφο του 15ου αιώνα. Κατά τον Gregoire το τραγούδι του Αρμούρη είναι το αρχαιότερο δημοτικό τραγούδι, που διατηρήθηκε στη μνήμη του λαού, μνημονεύει δε τις μάχες του Μιχαήλ του Γ' εναντίον των Αράβων, προκειμένου να εκδικηθεί την καταστροφή του Αμορίου. Από το Αμόριο κατά τον ίδιο προέρχεται και το όνομα Αρμούρης. Το Αρμουρόπουλο στο έργο ζητάει να καβαλικεύσει άλογο, πράγμα που δεν του επιτρέπεται από τη μητέρα του, η οποία και το υποβάλλει σε κάποιες δοκιμασίες. Ξεπερνώντας τες την πείθει και έτσι, καβάλα στο άλογο του αρχίζει έναν σκληρό αγώνα εναντίον του Εμίρη, για να απελευθερώσει τον πατέρα του Αρμούρη. Στο ποίημα είναι εμφανής η επίδραση από το έπος του «Διγενή Ακρίτα» όσο και από το δημοτικό τραγούδι. Γραμμένο στη δημοτική γλώσσα της εποχής είναι μνημείο γραμματολογικό και γλωσσικό, ενώ από αισθητικής άποψης δεν είναι κακό.

3. Η Διήγησις του Αχιλλέως ή Αχιλλής

Η «Διήγησις του Αχιλλέως» είναι ένα ποίημα ερωτικό, που έφτασε ως εμάς από τρεις παραλλαγές με αρχαιότερη της Νεάπολης, που φαίνεται, πως ανήκει στο 13^ο αιώνα. Ο βασιλιάς στη χώρα των Μυρμιδόνων αποκτά ένα γιό τον Αχιλλέα, που θα

εξελιχθεί αργότερα σε Διγενή. Διακρίνεται σε αγώνες και μάχες εναντίον του εχθρού. Όταν δει την κόρη του βασιλιά των αντιπάλων, θα την ερωτευτεί, όπως και κείνη αυτόν. Θα την κλέψει λοιπόν ερχόμενος σε αντίθεση με τον πατέρα της και τα αδέρφια της, τα οποία και θα νικήσει. Μετά από μια σύντομη περίοδο ευτυχίας θα πεθάνει η κόρη και μετά κι αυτός. Το ποίημα έχει κάποιες αρετές και ο ποιητής του δεν στερείται συνθετικής ικανότητας. Έχει επηρεασθεί από το δημοτικό τραγούδι, ακόμη η ατμόσφαιρα του έχει κάτι από τη φράγκικη φεουδαρχία, ενώ δεν λείπουν κάποιες μνήμες του δυτικού κόσμου.

4. Διήγησις ωραιότητι του θαυμαστού εκείνου του λεγόμενου Βελισαρίου

Το ποίημα αυτό με έντονο διδακτικό και ηρωικό χαρακτήρα έφθασε ως εμάς από τέσσερεις παραλλαγές. Η αρχική δεν μπορεί να είναι προγενέστερη κατά το Λ. Πολίτη από τον 15^ο αιώνα. Το θέμα του έχει να κάνει με τη ζωή, τις περιπέτειες και το άδοξο τέλος του στρατηγού του Ιουστινιανού, Βελισάριου. Οι σχετικοί θρύλοι φαίνεται, πως είχαν αρχίσει να δημιουργούνται από πολύ νωρίς γύρω από το πρόσωπο του στρατηγού. Στο ποίημα διαφοροποιούνται τα ιστορικά γεγονότα με στόχο να δοθεί ένα κοινωνικό μάθημα, απ' όπου μπορούν να βγουν πολλά διδάγματα με ηθικό περιεχόμενο. Η γλώσσα του είναι δημοτική, ενώ δεν λείπει το στοιχείο της υπερβολής, ένδειξη της επιρροής του από το δημοτικό τραγούδι. Στο έργο το κλίμα της εποχής γίνεται εμφανές μέσα από την τάση του ποιητή για ηθικολογία, καθώς και τις αναφορές του σε προφητείες για το μέλλον.

5. Η Φυλλάδα του Μεγάλου Αλεξάνδρου

Πρόκειται για ένα εκτεταμένο ποίημα, που αποτελείται από 6.133 δεκαπεντασύλλαβους στίχους με θέμα το Μέγα Αλέξανδρο. Ο ποιητής γνώριζε, όπως φαίνεται, τη γνωστή έμμετρη διασκευή με τον τίτλο «Διήγησις του Αλεξάνδρου» του 1388 σε αρχαίζουσα γλώσσα του περίφημου ελληνιστικού μυθιστορήματος του Ψευδο-Καλλισθένη για τον Αλέξανδρο, ένα κείμενο που γνώρισε πάρα πολλές διασκευές. Η «Φυλλάδα» αγαπήθηκε πολύ από το λαό και γνώρισε επανειλημμένες εκδόσεις, ακόμη και μέχρι τις μέρες μας. Η γλώσσα του κειμένου ακατέργαστη και σκληρή κουράζει τον αναγνώστη, όπως και η χαλαρότητα του στίχου. Είναι ένα ψυχρό ποίημα, όπου η προσωπικότητα του Μ. Αλεξάνδρου, που τόσο επηρέασε τον ελληνικό λαό, δεν κατορθώνεται να διαγραφεί, όπως πρέπει. Είναι δύσκολο να γίνει λόγος για ύφος από άποψη λογοτεχνική και αυτό, γιατί το έργο διασκευάζει με πολλή ευκολία και αρκετά πιστά το πρότυπο, πεζό έργο σε στίχους, όπως γίνεται στις περιπτώσεις της φυλλάδας.

Β. Ιστορικά ποιήματα.

1. Το χρονικό του Μορέως

Είναι ένα ποίημα ιστορικό κατά το περιεχόμενο, που πραγματεύεται την ιστορία της φράγκικης κυριαρχίας στην Πελοπόννησο από το 1204-1293. Έχει γραφεί πιθανότατα από κάποιο εξελληνισμένο γλωσσικά Φράγκο γύρω στα 1300. Η γλώσσα του είναι μικτή, αποτελείται από 10.000 περίπου δεκαπεντασύλλαβους και χωρίζεται σε δυο μέρη. Το πρώτο μέρος έχει ως υπόθεση του την πρώτη Σταυροφορία και τελειώνει με την φράγκικη κατάκτηση, ενώ το δεύτερο αρχίζει από το 1205 και εξιστορεί την κατάληψη του Μωριά από το Γουλιέλμο Β΄ Βιλεαρδουίνο φτάνοντας ως τα 1292. Σώζεται σε δυο παραλλαγές στα ελληνικά και σε πολλές άλλες ξένες γλώσσες. Το έργο είναι γραμμένο από τη μεριά των κατακτητών, ο μισελληνισμός του είναι έντονος, παρόλα αυτά δεν στερείται ιστορικής και γλωσσικής αξίας. Η γλώσσα του είναι περιεργή γεμάτη από τύπους αρχαίους, της δημοτικής, αλλά και ξένους, έτσι

ώστε να υποστηρίζεται, ότι ο ποιητής του είναι μάλλον Φράγκος και η γλώσσα, στην οποία πρωτογράφηκε, είναι η γαλλική, άποψη με την οποία διαφωνεί ο Λίνος Πολίτης. Επηρέασε πολλούς νεότερους συγγραφείς, όπως τους Α. Ραγκαβή και Δ. Τερζάκη.

2. Το χρονικό των Τόκκων

Το ποίημα εξέδωσε για πρώτη φορά ο Giuseppe Schiro. Είναι ιστορικό κατά το περιεχόμενο και το θέμα του έχει σχέση με την Φραγκοκρατία (1380-1425), αφορά στην κυριαρχία του Δεσποτάτου των Ιωαννίνων από το Δούκα της Λευκάδας. Στο έργο είναι φανερή η συμπάθεια προς τους Έλληνες του Δεσποτάτου, ενώ αδικαιολόγητη εμφανίζεται η αντιπάθεια προς το αλβανικό στοιχείο και το Δεσποτάτο της πόλης της Άρτας.

3. Άλλα ιστορικά ποιήματα

Έργα αυτής της περιόδου αξιόλογα από ιστορική κυρίως και όχι λογοτεχνική άποψη είναι: α) «Ο θρήνος περί Ταμυρλάγου» β) «Η εν Βάρνα μάχη» και γ) «Εις Βενετίαν». Το πρώτο έχει σαν θέμα του την πολιορκία της Πόλης από το Σουλτάνο Βαγιαζίτ, τα σχέδια του οποίου ανατρέπει η εισβολή των Μογγόλων του Ταμερλάνου. Το δεύτερο έχει σαν θέμα του το ιστορικό γεγονός της μάχης της Βάρνας, ο ποιητής του ήταν σ' αυτήν αυτόπτης μάρτυρας και το τρίτο είναι ένας ύμνος προς τη Βενετία.

4. Μεταφρασμένα και παραφρασμένα ποιήματα

α) «Ιλιάδος Ραψωδία ΚΔ» του Ερμονιακού, η μετάφραση έγινε από τον Ι. Τζέτζη με τίτλο «Αλληγορίας εις Όμηρον, Προοίμια, Ραψωδία». β) «La guerre de Troie» του Γάλλου Benoit Sainte-More, η μετάφραση έγινε από κάποιον Έλληνα με τον τίτλο «Ο πόλεμος της Τροιάδος». γ) Μετάφραση από κάποιον άγνωστο του γαλλικού μυθιστορήματος «Cyron le Courtois» με τον τίτλο «Ο πρέσβης ιππότης». Παραφράσεις ξένων έργων θα πρέπει να είναι και τα έργα: α) «Διήγησις γενομένη εν Τροία, άπας ο αφανισμός» και β) το έργο του Ν. Κουκάνη «Άλωσις ήγουν έπαρσις της Τροιάς».

Γ. Θρησκευτικά ποιήματα

Η γραμματεία αυτών των χρόνων έχει να παρουσιάσει εκτός των άλλων και ποιήματα με θρησκευτικό χαρακτήρα, λιγοστά βέβαια, σε λαϊκή γλώσσα, αφού τα περισσότερα αυτού του είδους είναι γραμμένα σε καθαρεύουσα ή αρχαίζουσα γλώσσα. Έχουμε, λοιπόν, πλήθος «κατανυκτικών αλφαβήτων». Δεν υπάρχει βυζαντινός ποιητής, που να μην έχει γράψει και κάποιον. Ξεχωρίζει ο «Αλφάβητος κατανυκτικός και ψυχοφελής περί του ματαίου κόσμου τούτου». Ο ποιητής εδώ μιλάει για την ματαιότητα του κόσμου και την ανάγκη για μετάνοια. Το ποίημα τοποθετείται στο 14^ο αιώνα. Άλλοι γνωστοί αλφάβητοι είναι: 1) Ο καλύτερος ίσως με τίτλο: «Στίχοι κατά αλφάβητον πολιτικοί, κατανυκτικοί από εμπαθούς ψυχής εις Σωτήρα» 2) Κατανυκτικοί αλφάβητοι, που περιέχονται στον κώδικα της εθνικής βιβλιοθήκης του Παρισιού, σχολιασμένοι από τους Η. Omont και Φ. Μπουμπουλιδή και 3) αλφάβητοι, που περιέχονται στον κώδικα της εθνικής βιβλιοθήκης Αθηνών. Στην κατηγορία των θρησκευτικών ποιημάτων αναφέρονται και τα ανώνυμα αλφαβητάρια, δηλαδή αλφαβητικές ακροστιχίδες. Τέλος γνωστό θρησκευτικό ποίημα είναι ο «Θρήνος της Υπεραγίας Θεοτόκου εις την σταύρωσιν του Δεσπότη Χριστού». Θέμα του ποιήματος είναι ο θρήνος της Παναγίας μπροστά στο σταυρό.

Είναι αγνώστου συγγραφέα και παρά την ψυχρότητα της αρχαϊζουσας γλώσσας του κατορθώνει, να μας μεταφέρει την ψυχολογία της Παναγίας.

Δ. Ηθικοδιδασκτικά ποιήματα

Μια χαρακτηριστική τάση των Βυζαντινών λόγιων είναι να γράφουν ποιήματα με διδακτικό περιεχόμενο, στιχουργήματα που δεν έχουν δυστυχώς καμία ποιητική πνοή, ενώ με το σχολαστικό τους χαρακτήρα καταντούν κουραστικά και ανιαρά. Έτσι έχουμε τα εξής έργα αυτού του είδους: α) «Λόγος παρηγορητικός περί Δυστυχίας και Ευτυχίας». Είναι σύντομο σχετικά ποίημα με 756 στίχους, που έχει σαν θέμα του το κυνήγι της ευτυχίας από κάποιον δυστυχισμένο. Το δίδαγμα μετά την αφήγηση της περιπέτειας του δυστυχισμένου είναι, ότι οι ευτυχείς δεν πρέπει να ξεχνούν τους δυστυχείς. Κατά τον Γ. Μέγα, που μελέτησε το ποίημα, θα πρέπει αυτό να γράφτηκε το 13^ο αιώνα, φαίνεται δε, ότι ο ποιητής του επηρεάστηκε από λαϊκά παραμύθια σχετικά με την τύχη, αλλά και από τα ερωτικά μυθιστορήματα και κυρίως από τον Λίβιστρο, τον οποίο παρακολουθεί στενά. β) «Ιστορία του Πτωχολέοντος». Ο Πλούσιος Λέων χάνει σ' αυτό στο στιχούργημα την περιουσία του από μια επιδρομή των Σαρακηνών. Πωλείται στη συνέχεια με τη θέληση του από το γιο του σαν σκλάβος στο βασιλιά, όπου και καταφέρνει με την εξυπνάδα του και αφού κυρίως αποκαλύψει, ότι ο βασιλιάς είναι νόθος, να ξαναπλουτίσει. Το ηθικό δίδαγμα του έργου είναι, ότι οι άνθρωποι δεν πρέπει να δειλιάζουν μπροστά στις δυστυχίες της ζωής. Το έργο αυτό είναι παλιό, ίσως μάλιστα και παλαιότερο από την εποχή της φραγκοκρατίας, ιδιαίτερα η στιχουργική του –τροχαϊκοί οκτασύλλαβοι- μαρτυρεί κάτι τέτοιο. Πιθανότατα γράφτηκε λοιπόν το 13^ο ή το 15^ο αιώνα, η γλώσσα του είναι μικτή, δημοτική και λόγια. Ο Ν. Πολίτης το συσχετίζει με το τούρκικο παραμύθι «Ο σοφός περιηγητής και ο νόθος σουλτάνος», ενώ ο Γ. Μέγας δεν αποκλείει το γεγονός να έχει ινδική προέλευση. γ) Στίχοι του Μ. Γλυκά. Το έργο το έγραψε ο Μ. Γλυκάς, γνωστός λόγιος της εποχής των Κομνηνών, που μας άφησε πολλά θεολογικά έργα, μια χρονογραφία και άλλα. Ο στιχουργός εδώ, στο μόνο γραμμένο στη δημοτική από τα έργα του, άδικα κλεισμένος στη φυλακή απευθύνεται στον αυτοκράτορα Μανουήλ Α΄ Κομνηνό και του ζητά την βοήθεια του. Το ποίημα γράφτηκε το 1159 και παρουσιάζει μια αξιοπρόσεκτη γλαφυρότητα, καθώς και κάποια συγγένεια προς τα προδρομικά ποιήματα, ειδικά όσον αφορά το ύφος του. δ) «Σπανέας»: Το ποίημα ανήκει στο 12^ο αιώνα, είναι γραμμένο στη δημοτική και ολόκληρος ο τίτλος του έχει ως εξής: «Διδασκαλία παραινετική Κυρού Αλεξάνδρου Κομνηνού του λεγόμενου Σπανέα». Ηθικοπλαστικό το περιεχόμενο του ποιήματος φαίνεται, ότι είναι αγνώστου ποιητή και όχι του Α. Κομνηνού, γιου του Ι. Κομνηνού. Ο ποιητής μιμούμενος την ψευδοϊστορική επιστολή, «Προς Δημόνικον παραινέσιν», συμβουλεύει ένα νέο σε διάφορα κοινωνικά θέματα. ε) «Ιστορία της Σωάννης». Η Σωάννα κατηγορήθηκε άδικα, ότι απατά τον άνδρα της, καταδικάστηκε σε θάνατο και σώθηκε από τον μικρό Δανιήλ. Αποκαταστάθηκε, έτσι, η αδικία και τιμωρήθηκαν οι συκοφάντες, θριάμβευσε στο τέλος η αρετή. Το στιχούργημα ανήκει στο 14^ο αιώνα, αργότερα διασκευάστηκε από το Μ. Δεφαράνα.

Ε. Τα προδρομικά ποιήματα

Μια ιδιαίτερη και πολύ ενδιαφέρουσα πτυχή της βυζαντινής ζωής παρουσιάζουν τα έξι ποιήματα, που έφτασαν ως εμάς με τον τίτλο «Προδρομικά ποιήματα». Στα ποιήματα αυτά ξεφεύγουμε από τη μεγαλοπρέπεια και τι χλιδή του ακριτικού έπους και περνάμε στη σάτιρα της γεμάτης από φτώχεια και μιζέρια ζωής των λόγιων, αλλά και των ανθρώπων των κατώτερων στρωμάτων του Βυζαντίου, συγκεκριμένα της αυλής των Κομνηνών. Πρώτος εξέδωσε τα «Προδρομικά» ο Κοραής, που μαζί με

τους Mueller, Legrand και Krumbacher υποστηρίζει, ότι είναι έργα του Θεόδωρου Προδρόμου. Όλα όμως τα φαινόμενα δείχνουν, πως τα ποιήματα αυτά -κυρίως εξαιτίας της γλώσσας τους, δεν έχουν να κάνουν καθόλου με τον γνωστό, πολυγραφότατο, βυζαντινό λόγιο. Κατά τον Neymans, και τον καθηγητή Χατζηδάκη το τρίτο στη σειρά -η σάτιρα κατά των ηγουμένων και το τέταρτο είναι έργα του γιου του Προδρόμου Ιλαρίωνα. Ερώτημα πάντως και φιλολογικό πρόβλημα ως εκ τούτου παραμένει και, το αν ήταν ένας ή περισσότεροι οι συγγραφείς αυτών των ποιημάτων. Το θέμα γενικά γύρω από την προέλευση των προδρομικών ποιημάτων δεν έχει κλείσει ακόμα. Τα προδρομικά ποιήματα δεν έχουν πολλές καλλιτεχνικές αξιώσεις, προκαλούν βέβαια το γέλιο, αλλά κάποτε το κλαυψιγόνο ύφος τους κουράζει. Παρόλα αυτά είναι έργα πρωτοποριακά, κυρίως εξαιτίας του περιεχομένου τους, μια και καταγράφουν την κοινωνία της εποχής τους με ξεχωριστό θάρρος, ενώ ο συγγραφέας τους ξεχωρίζει για την ελευθερία της σκέψης του. Η γλώσσα τους είναι αρχαϊζουσα, αλλά και λαϊκή.

Ε. Ιστορίες ζώων και άλλα σχετικά έργα

Σατιρικά έργα με έκδηλη την πρόθεση διδασκαλίας είναι μια σειρά από ιστορίες ζώων με ήρωες τα ίδια τα ζώα. Το λογοτεχνικό αυτό είδος έχει παμπάλαια καταγωγή και είναι ιδιαίτερα αρεστό στο λαό. Οι σπουδαιότερες ιστορίες ζώων της εποχής είναι: α) Ο «Φυσιολόγος». Πρόκειται για μια ζωολογία γραμμένη με κέφι και φαντασία τον 14^ο αιώνα. Σαράντα οκτώ ζώα διηγούνται τη ζωή τους καταλήγοντας σε συμβουλές στο τέλος της διήγησης τους για τους ανθρώπους. β) Η «Διήγησις παιδιόφραστος ή πεζόφραστος περί των τετραπόδων ζώων». Το έργο αυτό είναι αρκετά εκτεταμένο και χρονολογείται ακριβώς το 1364. Το «παιδιόφραστος» σημαίνει, ότι έχουμε να κάνουμε με μια ιστορία, που γράφτηκε «χάριν παιδιάς», παιχνιδιάρικη και ευτράπελη, ενώ το «πεζόφραστος», ότι πρόκειται για ένα κείμενο πεζό. Στο έργο περιγράφεται με ιδιαίτερο χιούμορ, μέσα σε περισσότερους από χίλιους στίχους, μια συνέλευση ζώων, η οποία καταλήγει σε μεγάλο πόλεμο, κλείνει δε με τη δύση του ηλίου. Το συμπέρασμα είναι, πως υπάρχουν νόμοι, που δεν πρέπει να παραβιάζονται ούτε και μπορούν να αγνοούνται, πάντως στο έργο το κωμικό στοιχείο και το ευτράπελο κυριαρχούν από το διδακτικό και το περιγραφικό. γ) Ο «Πουλλολόγος». Πρόκειται για ένα έργο εξαιρετικής ποιότητας. Το περιεχόμενο του είναι παρεμφερές με του προηγούμενου έργου, χωρίς αυτό βέβαια να σημαίνει κάποια μορφή εξάρτησης απ' αυτό. Η βασική τους διαφορά είναι, ότι εδώ οι ήρωες είναι τα πουλιά με αρχηγό τους τον αετό. Η σάτιρα είναι ευστοχότατη στον Πουλλολόγο και η γλώσσα του έντονα δημοτική. δ) Ο «Πωρικολόγος». Πρόκειται για μια κατ' ουσία παρωδία της επίσημης γλώσσας της βυζαντινής αυλής. ε) Ο «Ψαρολόγος». Και αυτά τα έργα είναι σχετικά με τα προηγούμενα, με ήρωες αντίστοιχα είτε οπωρικά είτε ψάρια και στ) «Φυσιολογική διήγηση του υπερτίμου κρασοπατέρος Πέτρου του Συφομούστου». Πρόκειται για σατιρικό επίσης στιχούργημα, που αναφέρεται στις αρετές του κρασιού. Εντυπωσιακή είναι η απλότητα του ύφους του.

Ζ. Βυζαντινά μυθιστορήματα (ερωτικά ή ιπποτικά μυθιστορήματα)

Οι έμμετρες ερωτικές μυθιστορίες, που γράφτηκαν ανάμεσα στο 13^ο και 14^ο αιώνα -γέννημα της επαφής των Βυζαντινών με τους Φράγκους, είναι τα μόνα μυθιστορήματα, που έδωσαν μια πνοή δροσιάς και φυσικότητας στη λογοτεχνία της εποχής. Αντίθετα τα βυζαντινά μυθιστορήματα, που προηγούνται αυτών -τα επωνομαζόμενα «σοφιστικά», ακολουθούν δυστυχώς την παράδοση του ελληνικού μυθιστορήματος με όλα τα ελαττώματα του. Έτσι παρατηρούμε στα έργα αυτού του είδους: «Τα καθ' Ισμήνην και Ισμηγίαν» του Ε. Μακρεμβολίτη, «Τα κατά Ροδάνθη

και Δοσικλέα» του Θ. Προδρόμου, «Τα κατά Δρόσιλλαν και Χαρικλέα» του Ν. Ευγενειανού και «Τα κατ' Αρίστανδρον και Καλλιθέαν» του Κ. Μανασσή να παίζονται αφύσικα και αδέξια οι ρόλοι των πρωταγωνιστών, η γλώσσα να είναι ακατέργαστη και το ύφος τους ψυχρό.

Τα έμμετρα μυθιστορήματα είναι αγνώστων ποιητών με έκδηλη άλλοτε λιγότερο άλλοτε περισσότερο την επίδραση των Φράγκων, εξάλλου όλα τους καθρεφτίζουν το βυζαντινό κόσμο, έτσι όπως διαμορφώθηκε από τις κατακτήσεις των Φράγκων και κυρίως από τα ήθη τους. Τα ονομάζουμε ερωτικά μυθιστορήματα, γιατί η υπόθεση σε όλα είναι μια κοινή ερωτική ιστορία. Δυο νέοι αγαπιούνται, χωρίζουν και περνούν μια σειρά περιπέτειες μέχρι να ξαναβρεθούν, να παντρευτούν και στο τέλος να ευτυχίσουν. Τα ίδια μυθιστορήματα τα ονομάζουμε επίσης και ιπποτικά, γιατί είναι φανερή σ' αυτά η επίδραση του δυτικού μεσαιωνικού ιπποτισμού με έναν άνδρα υποτελή στον έρωτα, με μονομαχίες και περιπέτειες σε μακρινές χώρες. Και οι δυο ονομασίες είναι κατά τον Α. Πολίτη σωστές. Το στοιχείο του παραμυθιού του υπερφυσικού και του μαγικού είναι έντονο στις εν λόγω μυθιστορίες, έτσι οι ομοιότητες τους ειδικά με τα παραμύθια δημιουργούν την πιθανότητα, πως αυτές ξεπήδησαν από τα λαϊκά παραμύθια. Κάποια παραμύθια δηλαδή, διασκευάστηκαν σε ποιήματα, πλουτίστηκαν με καινούργια στοιχεία και έτσι, πέρασαν από τον προφορικό στον γραπτό λόγο. Οι ερωτικές μυθιστορίες θυμίζουν ακόμη τα τραγούδια των τροβαδούρων, ενώ τα περισσότερα ονόματα τους φαίνονται να προέρχονται από δυτικά. Έτσι, πολλοί μελετητές υποστήριξαν, ότι πρόκειται για διασκευές γαλλικών έργων. Παράλληλα μ' αυτή την άποψη υπάρχει και κείνη, που θέλει την προέλευση τους και την επίδραση τους από την ανατολή. Οι δεδομένες επαφές και οι σχέσεις της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας με τους Άραβες και μ' άλλους ανατολικούς λαούς δεν αποκλείουν μια τέτοια υπόθεση. Ως δεδομένη θα μπορούσε, επίσης, να εκληφθεί, εφόσον κανείς παραμένει στις επιδράσεις αυτών των έργων από άλλα και η σχέση τους με το βυζαντινό μυθιστόρημα. Σε κάθε περίπτωση, αντίθετα με το έπος του Διγενή τα μυθιστορήματα αυτά αντιπροσωπεύουν μια λυρικότερη και ρομαντικότερη στροφή του νέου ελληνισμού. Η γλώσσα των μυθιστοριών είναι η λαϊκή, όχι όμως όπως αυτή του δημοτικού τραγουδιού έχει πολλά στοιχεία λόγια καθώς και λέξεις φράγκικες. Πέντε είναι οι κυριότερες ερωτικές μυθιστορίες που μας έχουν σωθεί: «Βέλθανδρος και Χρυσάντζα», «Καλλίμαχος και Χρσορρόη», «Φλώριος και Πλάτζια-Φλώρα», «Ιμπέριος και Μαργαρώνα» και «Λύβιστρος και Ροδάμνη». Η μεγαλύτερη και η πλέον χαρακτηριστική από όλες τις ερωτικές μυθιστορίες, αυτή που γνώρισε πιθανότατα και τη μεγαλύτερη διάδοση, είναι αυτή του Λίβιστρος και της Ροδάμνης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο : Η ποίηση μετά την άλωση (1453)

Η τουρκική κατάκτηση και η κατάλυση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας δεν άλλαξαν την ποιητική έκφραση των μεταβυζαντινών χρόνων. Αν και η πόλη έπεσε, η βυζαντινή παράδοση και η επίδραση της έμειναν ζωντανές, έτσι όπως τουλάχιστον φαίνεται από τα ποιητικά δημιουργήματα της υστεροβυζαντινής εποχής. Τα προϊόντα αυτών των πρώτων μεταβυζαντινών χρόνων είναι θρήνοι, διδακτικά, ιστορικά και ερωτικά ποιήματα.

1. Θρήνοι

Οι θρήνοι έχουν κοινή υπόθεση την άλωση και παρουσιάζουν ενδιαφέρον φιλολογικό, ιστορικό και γλωσσικό. Κλείνουν τα συναισθήματα του υπόδουλου ελληνισμού, την απελπισία του για την άλωση και την ελπίδα του για την ανάκτηση

της ελευθερίας. Γράφτηκαν την ίδια εποχή με την άλωση ή αργότερα από στιχουργούς, που έμειναν άγνωστοι. Οι θρήνοι ακόμη, πέρα από τη θλίψη για την πτώση της Πόλης, μας περιγράφουν και πολλές ιστορικές στιγμές του λαού. Τα κυριότερα θέματα των θρήνων κατά τον Γ. Ζώρα είναι τα εξής: α) η θρηνωδία για την απώλεια της πόλης, β) η προσπάθεια καθορισμού των αιτιών της καταστροφής, γ) η απαρίθμηση των δυνάμεων του εχθρού, δ) η περιγραφή των τελευταίων στιγμών του αγώνα και της τύχης του αυτοκράτορα, ε) η αφήγηση των δεινών της πόλεως και των κατοίκων της, στ) η επίκληση προς τους ξένους για βοήθεια (Φράγκους) και θ) η πίστη στις εθνικές δυνάμεις και στη θεϊκή βοήθεια για αποτίναξη του τουρκικού ζυγού.

Οι θρήνοι από λογοτεχνική άποψη είναι σύντομα πολύστιχα ποιήματα, σε άκομψη δημοτική με πολλά στοιχεία αρχαϊζουσας. Από τους σημαντικότερους είναι α) «Η άλωση της Κωνσταντινουπόλεως», θεωρείται και ο αρχαιότερος όλων. Οι απόψεις γύρω από την πατρότητα του έργου διχάζονται. Οι Α. Ellisen και ο Γ. Ν. Χατζηδάκις υποστηρίζουν, πως γράφτηκε από τον Ε. Γεωργιλιά, σε αντίθεση με το Μ. Μανούσακα και τον Γ. Παπαδημητρίου που δεν δέχονται κάτι τέτοιο. Το κύριο θέμα περιστρέφεται στην αφήγηση της κακής μοίρας του τελευταίου αυτοκράτορα και την περιγραφή της θλιβερής μέρας της άλωσης. Ο ποιητής δεν κατορθώνει παρά το πλήθος των στίχων να μας συγκινήσει κυρίως εξαιτίας της έλλειψης ποιητικής τέχνης, αποτυγχάνει, να δημιουργήσει μια θρηνητική ατμόσφαιρα, το έργο γίνεται έτσι ένα ιστορικό αφήγημα. β) Ο «Θρήνος επί αλώσεως της Πόλεως», είναι ένα λιγόστιχο στιχούργημα, κακογραμμένο χωρίς καμία ποιητική πνοή. Πριν μας μιλήσει για την ημέρα της συμφοράς, ο ποιητής κάνει μια αναδρομή στις διάφορες ταλαιπωρίες της Πόλης μέχρι την άλωση, δεν καταφέρνει, ωστόσο παρά την έκδηλη συγκίνηση του, να αποδώσει, ότι αισθάνεται. γ) Το «Ανακάλυμμα της Κωνσταντινουπόλεως» είναι έργο, που κατέχει εξέχουσα θέση ανάμεσα στους θρήνους. Άγνωστου στιχουργού είναι κατά τον Ε. Κριαρά κυπριακής καταγωγής, ενώ κατά τον G. Morgan κρητικής. Η ομοιότητα αυτού του θρήνου με τα δημοτικά τραγούδια είναι έντονη, ίσως μόνον στο τέλος ο θρήνος να στερείται ποιητικής τέχνης. Οι συμφορές και η τελική καταστροφή, όπως και το τέλος του «Δραγάση», του αυτοκράτορα Παλαιολόγου παρουσιάζονται με τη δυνατότερη δραματικότητα. δ) Ο «Θρήνος των τεσσάρων Πατριαρχείων» παρουσιάζει τα τέσσερα Πατριαρχεία: της Πόλης, των Ιεροσολύμων, της Αλεξάνδρειας και της Αντιοχείας να συνομιλούν για την δυστυχισμένη Πόλη και την άλωση της και φυσικά να συμπάσχουν μαζί της. Το στιχούργημα στερείται πρωτοτυπίας παρά τη διαλογική του μορφή, είναι μονότονο με κουραστικές επαναλήψεις χωρίς ιδιαίτερο γλωσσικό ενδιαφέρον. ε) Ο «Θρήνος της Κωνσταντινουπόλεως», υπάρχει και σ' αυτό το θρήνο το στοιχείο του διαλόγου, συνομιλεί η Πόλη με την Βενετία. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στη μεταξύ τους συνομιλία στα αίτια, που οδήγησαν στην καταστροφή και που είναι κατά τη γνώμη τους οι αμαρτίες των κατοίκων της. Το στιχούργημα δεν είναι άμοιρο ποιητικής τέχνης, ενώ η ιστορική του αξία είναι μεγάλη, γιατί αναφέρεται σε λεπτομέρειες της κατάκτησης, που δεν τις έχουμε από άλλες πηγές. στ) Ο «Θρήνος» έργο του Μητροπολίτη Μυρέων Ματθαίου κατά τη γνώμη του Δ. Ρούσσου. ζ) Ο «Θρήνος και κλαυθμός περί Κωνσταντινουπόλεως» του ίδιου Μητροπολίτη. Εκτός από τους θρήνους για την Πόλη υπάρχουν και θρήνοι για άλλες πόλεις, όπως ο θρήνος των Αθηνών.

2. Ποιήματα περιγραφικά και ιστορικά

Τα έργα αυτής της κατηγορίας περιγράφουν κατορθώματα ηρώων, δίνοντας αρκετές πληροφορίες γύρω από τη ζωή τους. α) «Ανδραγαθήματα του Μερκουρίου

Μπούα», στο έργο αυτό εξυμνούνται τα κατορθώματα του ελληνο-αλβανού Μπούα. Το στιχούργημα (4.500 στίχοι) γράφτηκε από τον Τζάνε Κορωναίο β) «Ιστορία του Ταγιαπέρα» του Ιακώβου Τριβώλη. Ο στιχουργός παρομοιάζει τους ήρωες του με αυτούς της Ιλιάδας.

3. Ποιήματα ερωτικά

Η μεταβυζαντινή ποίηση αντιπροσωπεύεται και από στιχουργήματα με ερωτικό περιεχόμενο. Τέσσερα από αυτά, που για πρώτη φορά εξέδωσε ο Γ. Ζώρας, έχουν γραφεί από κάποιον προικισμένο ποιητή με ποιητικό ταλέντο, ενώ αναφέρονται ουσιαστικά στον έρωτα και στις παρακλήσεις του ίδιου προς την αγαπημένη του. Στην ίδια κατηγορία αυτή ανήκει και το έργο του Κερκυραίου Ιακώβου Τριβώλη, η «Ιστορία του ρε της Σκότσιας με τη ρήγισσα της Ιγγλιτέρας». Το έργο δεν έχει καμία σχέση με κάποιο βασιλιά της Σκωτίας ή κάποια βασίλισσα της Αγγλίας. Πρόκειται για τη διασκευή ενός διηγήματος σε έμμετρο λόγο από το δεκαήμερο του Βοκκάκιο κατά πολύ υποδεέστερης σημασίας από το πρωτότυπο.

4. Ποιήματα ηθικοδιδασκτικά

Στα ποιήματα αυτής της κατηγορίας περιλαμβάνονται: 1) η «Ιστορία φιλαργυρίας μετά της περιφανείας» του Τζάνε Βεντράμου, του ίδιου είναι και το έργο 2) η «Ιστορία των γυναικών του καλού και του κακού», γραμμένο με αρκετό μίσος για τις γυναίκες. 3) Οι «Λόγοι διδακτικοί του πατρός προς τον υιόν» του Μ. Δεφαράνα καθώς και 4) η «Ιστορία περί της Σωσάννης» (έργο του ίδιου επίσης), 5) το «Πένθος θανάτου» του Γιούστου Γλυκύ από τη βενετοκρατούμενη Κορώνη. Είναι ένα από τα πρώτα έργα που τυπώθηκαν στη Βενετία σχετικά άτεχνο που όμως είχε μεγάλη επίδραση, και 6) η «Διήγησις συνοπτική του Καρόλου του Ε΄» του Ι. Αξαγιώλου. Το έργο έχει σα στόχο του να πείσει τον Αυτοκράτορα Κάρολο, να βοηθήσει τους Έλληνες, να γλιτώσουν από το παιδομάζωμα επεκτείνοντας τη βασιλεία του στην Ανατολή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο : Οι λόγιοι της Διασποράς

Α. Εισαγωγή

Η άλωση της πόλης στα 1453 ήταν κάτι το αναμενόμενο. Η Βυζαντινή αυτοκρατορία κατάκοπη από αλλεπάλληλα πλήγματα εξέπνευσε και αυτό δεν ήταν έκπληξη, το γεγονός της τελικής πτώσης απλά επισφράγισε μια κατάσταση «αργής αγωνίας», που χαρακτήριζε την Αυτοκρατορία τις τελευταίες εκατονταετίες της ζωής της. Η ερήμωση και μάλιστα της πνευματικής ηγεσίας, που μας ενδιαφέρει, υπάρχει πολύ πριν την άλωση. Ο ελληνισμός ζημιώθηκε αφάνταστα απ' αυτήν, ωστόσο έχουμε χάρη σ' αυτήν και ένα έμμεσο θετικό αποτέλεσμα: τη διαφώτιση του δυτικού κόσμου και τη δημιουργία μιας εύνοιας για την δοκιμαζόμενη Ελλάδα, με την ιδιαίτερη προσωπικότητα και το μεγάλο ένδοξο παρελθόν. Σ' αυτό έπαιξαν οι λόγιοι, που εγκατέλειψαν την Ελλάδα παίρνοντας μαζί τους πολύτιμα «τυλιγάδια» κατά τον Παλαμά ένα σημαντικότατο ρόλο. «Οι λόγιοι, που κατέφυγαν στη Δύση κατά τον Ν. Σβορώνο, δεν περιορίστηκαν μόνο σε φιλολογικές δραστηριότητες, αλλά πήραν ενεργό μέρος στην πολιτική ζωή της εποχής τους και έγιναν οι πιο ένθερμοι προπαγανδιστές μιας σταυροφορίας κατά των Τούρκων». Μερικοί απ' αυτούς προσχώρησαν στον παπισμό, στην πλειοψηφία τους, ωστόσο παρέμειναν ορθόδοξοι. Όλοι τελικά και οι μεν και οι δε αγωνίστηκαν για την ανάσταση του έθνους, ο καθένας, όπως νόμιζε, καλύτερα. Όλοι επίσης γράφουν, όχι γιατί είναι λογοτέχνες αλλά γιατί πρέπει να γράψουν, για να προβάλλουν την χώρα τους. Τα κείμενα τους

είναι σε αρχαϊζουσα ή σε λατινική. Μερικοί, όμως, γράφουν σε απλή γλώσσα, τα έργα τους είναι μεγάλης σπουδαιότητας, γιατί είναι οι μόνοι συνδετικοί κρίκοι της βυζαντινής πεζογραφίας με τη νεοελληνική.

B. Οι σημαντικότεροι λόγιοι

Οι σημαντικότεροι των λόγιων της Διασποράς είναι: 1) Ιανός Λάσκαρις. Ανήκει στις εξέχουσες φυσιογνωμίες των Ελλήνων της Διασποράς. Μετά την άλωση, προσκεκλημένος μαζί με τον πατέρα του από το Βησσαρίωνα, πήγε στην Ιταλία. Σαν βιβλιοθηκάριος του Lorenzo Medici πήγε στην Ανατολή, για να αναζητήσει ελληνικά χειρόγραφα. Εργάστηκε στη Φλωρεντία, στη Ρώμη και ως καθηγητής των ελληνικών στο Παρίσι. Έργα του είναι: «Ανθολογία βυζαντινής ποιήσεως» (1494) και σχόλια στην Ιλιάδα, σε τραγωδίες του Σοφοκλή και του Ευριπίδη. 2) Κωνσταντίνος Λάσκαρις. Αξιόλογος δάσκαλος της Κωνσταντινούπολης, μαθητής του Ιωάννη Αργυρόπουλου, αιχμαλωτίστηκε μετά την άλωση και έφυγε μετά την απελευθέρωση του στην Δύση. Δίδαξε τα ελληνικά γράμματα στο Μιλάνο, στη Νεάπολη και στη Μεσσήνη. Έργα του: «Βίοι διασήμων Σικελιανών και Καλαβρίων φιλοσόφων» και η «Γραμματική», που εξέδωσε στο Μιλάνο το 1476. 3) Φραγκίσκος Πόρτος. Κατάγεται από το Ρέθυμνο της Κρήτης. Σπούδασε στη Πάντοβα, δίδαξε αργότερα ελληνικά στη Βενετία, στη Μοντένα και ως καθηγητής στο Πανεπιστήμιο της Φεράρας. Έργα του: «Σχόλια» στον Πίνδαρο και Ξενοφόντα και «Λεξικό ελληνοϊταλικό». Εξέδωσε έργα του Αφθονίου, του Ερμογένη και του Λογγίνου (1509) και μια μετάφραση της Ιλιάδας στη λατινική γλώσσα. 4) Αιμίλιος Πόρτος. Γιος του Φραγκίσκου, δίδαξε ελληνικά στη Heidelberg και σε πολλές γερμανικές πόλεις. Εξέδωσε έργα των: Διονυσίου Αλικαρνασέα, Ομήρου, Θουκυδίδη, Πίνδαρου, Ιπποκράτη, Αριστοτέλη. 5) Μάρκος Μουσούρος: Γεννήθηκε στον Χάνδακα της Κρήτης. Υπήρξε μαθητής του Α. Αποστόλη, ενώ σε πολύ μικρή ηλικία έφυγε για τη Δύση, εγκαταστάθηκε τελικά στη Φλωρεντία. Εγκατέλειψε τη Φλωρεντία για τη Βενετία στα 1493. Εδώ γνωρίστηκε με τον περίφημο τυπογράφο Άλδο Μανούτιο, ως καθηγητής της ελληνικής φιλολογίας του Πανεπιστημίου της Πάντοβας μαζί με τον Ιανό Λάσκαρι οργάνωσε το «ελληνικό φροντιστήριο» στη Ρώμη. Υπήρξε περίφημος δάσκαλος, ανάμεσα σε αυτούς που τον άκουσαν, συγκαταλέγεται και ο Έρασμος. Έργα του: το 1513 εξέδωσε τα «Απαντα» του Πλάτωνα, όπου προτάσσεται μια οδή στον Πλάτωνα και μια προτροπή προς τον πάπα Λέοντα Ι΄ να ελευθερώσει την Ελλάδα. 6) Θεόδωρος Γαζής. Γεννήθηκε στη Θεσσαλονίκη, την οποία και εγκατέλειψε μετά την άλωση της από τους Τούρκους στα 1429. Έζησε στη Φεράρα, έκανε μεταφράσεις πολλές και έγραψε: «Γραμματική ελληνική», «Περί μηνών», «Περί αρχαιογονίας Τούρκων», «Περί Αριστοτέλους και Πλάτωνος», κλπ. 7) Γεώργιος Τραπεζούντιος. Αν και γεννήθηκε στο Χάνδακα της Κρήτης, η καταγωγή του ήταν από την Τραπεζούντα, για αυτό και το όνομα του Τραπεζούντιος. Σπούδασε στην Ιταλία και δίδαξε κλασικά γράμματα στη Βενετία, Ρώμη και Νεάπολη. Έπεσε στη δυσμένεια του Πάπα εξαιτίας των απόψεων του για τον Πλάτωνα, ενώ αργότερα θεωρήθηκε ως προδότης, γιατί απέκτησε δεσμούς με τον Σουλτάνο. Έργα του: «Περί της αληθείας της των χριστιανών πίστεως», «Περί ειρήνης χριστιανών», «Πολιτική και παραινετική θεολογία», «Ελληνική γραμματική» κλπ. 8) Ο καρδινάλιος Βησσαρίωνας. Ο Βησσαρίωνας ο Τραπεζούντιος (1403-1472) έγινε και έμεινε γνωστός στην ιστορία ως καρδινάλιος Βησσαρίωνας. Είναι ο σημαντικότερος από τους λόγιους της Διασποράς. Γεννήθηκε στο βυζαντινό Πόντο περίπου το 1403 (κοσμικό όνομα Ιωάννης) και έγινε μοναχός το 1423 για να εξελιχθεί σε μορφή του βυζαντινού και του ιταλικού ουμανισμού στην κοσμοϊστορική εποχή της μετάβασης από το Μεσαίωνα στην Αναγέννηση. Μορφώθηκε στην Κωνσταντινούπολη (1415-1431) με διδασκάλους του τον Γεώργιο

Χρυσοκόκκη και τον Ιωάννη Χορτασμένο. Το 1431, ως ιερέας πλέον, έφθασε στον Μυστρά για να γνωρίσει και να σπουδάσει φιλοσοφία και μαθηματικά κοντά στο φημισμένο Γεώργιο Γεμιστό Πλήθωνα. Εδώ γεννήθηκε ο σταθερός προσανατολισμός του στην προσέγγιση του Βυζαντίου προς τη Δύση ως της μόνης ελπίδας σωτηρίας μπροστά στον οθωμανικό κίνδυνο. Για το σκοπό αυτόν έκανε πολλά διαβήματα προς τους Παλαιολόγους και κυρίως τους δεσπότες του Μυστρά, με τους οποίους είχε δημιουργήσει φιλικές σχέσεις. Έτσι, όταν ο αυτοκράτωρας Ιωάννης Η΄ αποφάσισε να πάει στη Φεράρα επικεφαλής της ορθόδοξης αντιπροσωπείας, για να διαπραγματευθεί με τους ρωμαιοκαθολικούς την ένωση των Εκκλησιών και την παροχή στρατιωτικής βοήθειας, κάλεσε στην Κωνσταντινούπολη και τον Βησσαρίωνα, προκειμένου να τον συνοδεύσει στη Σύνοδο, όπως έγινε και με τον Πλήθωνα. Για να έχει μάλιστα επισημότερη ιδιότητα, φρόντισε να χειροτονηθεί (1437) μητροπολίτης Νικαίας. Κατά τις συζητήσεις μεταξύ των εκπροσώπων των δύο Εκκλησιών, τόσο στη Φεράρα όσο και αμέσως μετά στη Φλωρεντία, ο Βησσαρίωνας υποστήριξε αρχικά τις ορθόδοξες θέσεις, προοδευτικά όμως γινόταν συμβιβαστικός. Αποδέχθηκε την προσθήκη στο Σύμβολο της Πίστεως του *Filioque*, ενώ στο επίμαχο θέμα του καθαρτηρίου πυρός έκλινε μάλλον προς τις θέσεις των καθολικών. Τελικά η Σύνοδος έληξε με την υπογραφή του «*Όρου της Ενώσεως*» (1439) και η ορθόδοξη αντιπροσωπεία μαζί με τον Βησσαρίωνα επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη. Ευθύς αμέσως, το Δεκέμβριο του 1439, και ενώ ο Βησσαρίωνας ήταν πάντα στη βυζαντινή πρωτεύουσα, ο πάπας Ευγένιος Α΄, με μια προφανέστατα διπλωματική ενεργεία αλλά επίσημα για να τιμήσει τη μεγάλη θεολογική και φιλοσοφική παιδεία του, του απένειμε τον τίτλο του καρδινάλιου της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας. Εν τω μεταξύ στη Κωνσταντινούπολη μετά την επιστροφή της αυτοκρατορικής αντιπροσωπείας δημιουργήθηκε μεγάλη ένταση από τις αντιδράσεις στην υπογραφή της Ένωσης. Η θέση του Βησσαρίωνα ως πρωτεργάτη της υπογραφής έγινε πολύ δύσκολη και ο ήδη καρδινάλιος Βησσαρίωνας αναγκάστηκε να εγκαταλείψει την Κωνσταντινούπολη. Στη Ρώμη η προσχώρηση του στον καθολικισμό ήταν ζήτημα χρόνου. Ο πάπας τον αντάμειψε με τίτλους και αξιώματα: ηγούμενος της Μονής Κρυπτοφέρρης (Grottaferrata), αρχιεπίσκοπος Τούσκλων και το 1463 τιτουλάριος (Λατίνος) πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Δύο φορές (1455 και 1471) προτάθηκε για το αξίωμα του πάπα. Μολονότι πλέον καθολικός, ο Βησσαρίωνας δεν αποκόπηκε από τις ρίζες του. Μετά την Άλωση, και εξασφαλίζοντας την υποστήριξη διαδοχικών παπών, άρχισε έναν απεγνωσμένο αγώνα για την οργάνωση σταυροφορίας των Δυτικών ηγεμόνων, ώστε να ανακοπεί η τουρκική επικράτηση στην Ανατολή. Για το σκοπό αυτό ταξίδεψε επανειλημμένα στις ηγεμονικές αυλές της Ευρώπης. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τους ιστορικούς έχουν οι αποστολές του στη Γερμανία και τη Βιέννη (1460-61). Δύο φορές πίστεψε πως είχε φθάσει στο σκοπό του, αλλά διαψεύστηκε. Γερασμένος πια, επιστρέφοντας από τη Γαλλία, όπου έκανε μια ύστατη προσπάθεια να πείσει τον Λουδοβίκο ΙΑ΄ για τα σχέδιά του, πέθανε στη Ραβένα το 1472. Η σωρός του μεταφέρθηκε στη Ρώμη, όπου ενταφιάστηκε με μεγάλες τιμές. Η αναγνώριση είναι γενική, ότι σε όλη τη σταδιοδρομία του ο Βησσαρίωνας μόνιμη φροντίδα είχε τη στήριξη του Βυζαντίου και των υπολειμμάτων του από τον πάπα και τους Δυτικούς ηγεμόνες, καθώς και την ισότιμη ένωση του χριστιανικού κόσμου. Ο Βησσαρίωνας ανέπτυξε στη Ρώμη μεγάλη πνευματική δράση. Συγκέντρωσε μεγάλο αριθμό χειρογράφων με έργα αρχαίων συγγραφέων, τα οποία μελετούσε και αξιοποιούσε στο πλούσιο συγγραφικό έργο του. Υποστήριξε ποικιλότητα πολλούς πρόσφυγες Βυζαντινούς λόγιους, στους οποίους κυρίως ανέθετε την αναγραφή χειρογράφων, έτσι ώστε το μεγαλύτερο μέρος της χειρόγραφης παράδοσης π.χ. του Αριστοτέλη να αποτελούν τα αντίγραφα, που έγιναν με ενθάρρυνση και χρηματοδότηση δική του από λόγιους όπως οι Μιχαήλ

Αποστόλιος, Ανδρόνικος Κάλλιστος, Ιωάννης Σκουταριώτης, Γεώργιος Ερμώνυμος, Ιωάννης Ρώσος (για τον τελευταίο λέγεται ότι αντέγραψε ως τρεις φορές ολόκληρο το έργο του Αριστοτέλη). Πολύ μεγάλη είναι η συμβολή του Βησσαρίωνα στην Αναγέννηση και ειδικότερα στη διαμόρφωση του λεγόμενου πλατωνικού ανθρωπισμού της Ιταλίας. Στις συζητήσεις και αντιπαραθέσεις με τους σοφούς της εποχής του, Έλληνες (Γεώργιος Τραπεζούντιος, Ιωάννης Αργυρόπουλος, Θεόδωρος Γαζής και άλλοι) και Ιταλούς (Φιτσίνο, Βάλα, Μπρούνι, Περότι κ.λπ.), υποστήριζε τη συγγένεια της διδασκαλίας στα μεγάλα θέματα της φιλοσοφίας των δυο μεγάλων φιλοσόφων της αρχαιότητας, του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη, απέφευγε τις ακραίες θέσεις των άλλων πλατωνικών ή αριστοτελικών, αλλά και καλλιεργούσε (στα ωριμότερα έργα του) μια πιο κριτική ερμηνεία των Ελλήνων φιλοσόφων, κυρίως του Αριστοτέλη, κατεύθυνση που επηρέασε θετικά τον ιταλικό πλατωνισμό (Πίκο ντελα Μιράντολα, Λορέντσο Βάλα και άλλοι). Ο Βησσαρίωνας έγραψε ελληνικά μία αντίκρουση του Γεωργίου Τραπεζούντιου (1395-1472) *Περί φύσεως και τέχνης* και ένα τετράτομο σύγγραμμα εναντίον των επικριτών του Πλάτωνα (*Έλεγχος των κατά Πλάτωνα Βλασφημιών*, 1469 ή *Adversus calumniatorem Platonis*, όπως αποδόθηκε μεταφρασμένο λατινικά από τον ίδιο), στο οποίο ενσωματώθηκε ως 6^ο βιβλίο και το *Περί φύσεως*, μεταφρασμένο λατινικά από τον Θεόδωρο Γαζή (1400-1476). Το εκτεταμένο αυτό και πραγματικά σοφό έργο ξεπερνάει σε σπουδαιότητα την απλή διαμάχη προς τον Τραπεζούντιο στο πλαίσιο της υπεράσπισης της πλατωνικής φιλοσοφίας. Ο Βησσαρίωνας έχοντας υπόψη του κυρίως το «λατινικό» κοινό στην Ιταλία, έδειξε συστηματικά και τα στοιχεία εκείνα του πλατωνισμού, τα οποία συμβιβάζονται με την ελληνική πατερική θεολογία ή και φαίνονται να την προετοιμάζουν. Ταυτόχρονα κατέβαλε προσπάθεια να αποφύγει μια πολεμική εναντίον του Αριστοτέλη, κυρίως στο επίπεδο της *Λογικής* του. Σήμερα γνωρίζουμε και ένα ακόμη, ανέκδοτο ως τώρα, έργο του Βησσαρίωνα, που προέκυψε από την αρνητική υποδοχή της λατινικής μετάφρασης των *Νόμων* του Πλάτωνα από τον Γεώργιο Τραπεζούντιο. Σε τρεις περιόδους της ζωής του ο Βησσαρίωνας ασχολήθηκε με τους *Νόμους*, διορθώνοντας τον Τραπεζούντιο με παράλληλη συστηματική ερμηνεία του πλατωνικού έργου. Ακόμη δύο στοιχεία έχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον εδώ, η πρόταξη μιας ευρείας -και σήμερα χρήσιμης- περίληψης των 13 βιβλίων των *Νόμων* και το γεγονός ότι ο Βησσαρίωνας ζήτησε για τις θέσεις του τη γνώμη του Θεόδωρου Γαζή, του οποίου τα λατινικά απαντητικά σχόλια διακρίνονται καθαρά στο χειρόγραφο του Βησσαρίωνα. Στο φλέγον θέμα της χρήσης του αποδεικτικού συλλογισμού σε θεολογικές ερμηνείες, που προκάλεσε ζωνχές συζητήσεις και διαφωνίες από την εποχή του Γρηγορίου Παλαμά και έως το σύγχρονο του Βησσαρίωνα, Γεώργιο Σχολάριο-Γεννάδιο, ο καρδινάλιος είναι μετριοπαθής, δεν αποκλείει δηλαδή την καταφυγή στη λογική μέθοδο για την κατανόηση της Αγίας Γραφής και των Πατέρων της Εκκλησίας. Οι λατινικές μεταφράσεις σπουδαιών έργων της ελληνικής γραμματείας, φιλοτεχνημένες με μεγάλη ακρίβεια από τον Βησσαρίωνα, τυπώθηκαν μετά το θάνατο του. Πρόκειται για τα *Μετά τα Φυσικά* του Αριστοτέλη (1515), τη *Μεταφυσική* του Θεόφραστου (1516), τα *Απομνημονεύματα* του Ξενοφώντα (1521), τον *Φαίδρο* του Πλάτωνα (1539), τις *Ομιλίες* του Μεγάλου Βασιλείου και άλλα. Από τα θεολογικά έργα του σπουδαιότερα είναι πέντε, με κεντρικό θέμα το πρόβλημα της εκπόρευσης του Αγίου Πνεύματος (όπου υποστηρίζει κυρίως το ότι οι εκφράσεις «εκ του Υιού» και «δια του Υιού» είναι ταυτόσημες), το *Περί του μυστηρίου της ιεράς ευχαριστίας*, η *Επιστολή καθολική προς τους ορθοδόξους της ελληνικής Ανατολής* και άλλα. Σώζονται ακόμη πολλοί λόγοι σε διάφορες ευκαιρίες, επικήδειες μονωδίες, εγκώμια, επιγράμματα, επιστολές, πολλές από τις οποίες (προς τους Πλήθωνα, Θεόδωρο Γαζή, Ανδρόνικο Κάλλιστο, Γεώργιο

Τραπεζούντιο και άλλους) έχουν και φιλοσοφικό ενδιαφέρον. Ο Βησσαρίωνας πίστευε ότι οι πνευματικοί θησαυροί που είχε συγκεντρώσει έπρεπε να είναι στην υπηρεσία των πολλών, γι' αυτό και δώρισε από το 1468 τη μεγάλη Βιβλιοθήκη του με περισσότερους από 900 τόμους, στους οποίους περιλαμβάνονταν 750 πολύτιμα ελληνικά χειρόγραφα, στην πόλη της Βενετίας. Η σπουδαία αυτή δωρεά αποτέλεσε τον πυρήνα της περίφημης ως σήμερα Μαρκιανής Βιβλιοθήκης. 9) Λέων ο Αλάτιος. Ο Λέων Αλλάτιος ήταν ένας από τους μεγάλους λόγιους του 17^{ου} αι. Γεννήθηκε στη Χίο το 1586 ή το 1587 αλλά έζησε το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του στη Ρώμη όπου και σπούδασε φιλολογία, θεολογία και ιατρική. Εδώ μυήθηκε από πολύ νωρίς στον καθολικισμό, ως αφοσιωμένος Καθολικός υπέγραφε λατινικά ή ιταλικά, όπως φαίνεται στα περισσότερα από τα κείμενα του που μας σώζονται. Όταν πέθανε, το 1669 ήταν θεματοφύλακας της Βατικανής Βιβλιοθήκης. Λόγω του πολιτιστικού του υπόβαθρου, δημιουργημένου ανάμεσα στον ελληνικό και το ρωμαϊκό κόσμο, είχε αποκτήσει μία ιδιαίτερη άποψη για το χρόνιο πρόβλημα της Ένωσης των Εκκλησιών. Ήξερε καλύτερα από οποιονδήποτε άλλο λόγιο της εποχής του τις θρησκευτικές, ιστορικές και καλλιτεχνικές παραδόσεις του Ορθόδοξου κόσμου, που πάλευε να επιβιώσει κάτω από τον τουρκικό ζυγό και με περισσότερο πάθος από οποιονδήποτε θεολόγο του 17ου αι. πρέσβευε ότι η οικειότητα με αυτές τις παραδοσιακές αξίες θα έκανε τις δύο Εκκλησίες να γεφυρώσουν τις θεολογικές και εκκλησιαστικές διαφορές που τις χώριζαν. Ενωτικός τελικά αγαπούσε με πάθος την Ελλάδα. Έργα του: το ποίημα «Ελλάς» και η «Επιστολή περί δοξασιών σήμερον εις τινάς Έλληνας» με πολλές πληροφορίες για τις λαϊκές παραδόσεις, ήθη και έθιμα. 10) Νικόλαος Σοφιανός. Αξιολογότερη προσωπικότητα, Κερκυραίος, μετά την άλωση σπούδασε και πέθανε στην Ιταλία. Θαυμαστής του αρχαίου κόσμου ενδιαφέρεται για τη νέα ελληνική γλώσσα -κάτι που συμβαίνει για πρώτη φορά, και για την παιδεία του σκλαβωμένου λαού. Πίστευε, πως μόνο με την αφομοίωση των κλασικών συγγραφέων θα μορφωθεί ο λαός, έτσι τον απασχόλησε έντονα, το πώς θα μπορούσε να αξιοποιηθεί η αρχαία κληρονομιά από τους Νεοέλληνες. Σ' ένα ταξίδι του στην ύπαιθρο πηγαίνοντας στο Άγιο Όρος πείσθηκε για την αγραμματοσύνη του λαού. Ανήσυχο πνεύμα καθώς ήταν, άρχισε να αντιμετωπίζει το θέμα της γλωσσικής μεταρρύθμισης. Παρόλο το θαυμασμό του στα κλασικά γράμματα κατάλαβε, πως ο λαός μόνο με την απλή ελληνική γλώσσα θα πάει μπροστά. Με στόχο λοιπόν την εκπαιδευτική και κοινωνική αναγέννηση έγραψε: μια «Γραμματική της Απλής», που τυπώθηκε από τον E. Legrand, και μετέφρασε στη νέα γλώσσα με τον τίτλο «Παιδαγωγός» το ψευδοπλουτάρχειο έργο «Περί παιδων αγωγής» πιστεύοντας, πως μέσα από μεταφράσεις των αρχαίων κειμένων ακριβώς στη γλώσσα του λαού θα ήταν δυνατό, να μορφωθεί «το ελεεινό αξιολύπητο γένος» χωρίς δασκάλους. Στη Βενετία γύρω από τον Σοφιανό συγκεντρώνεται ένας κύκλος Ελλήνων με τα ίδια μ' αυτόν ενδιαφέροντα, εδώ θα γραφούν για πρώτη φορά πεζά έργα στη λαϊκή γλώσσα. Σε όλη την βυζαντινή περίοδο δεν έχουμε πεζογραφία παρά μόνον σε αρχαϊζουσα γλώσσα, και αυτό ακόμη και όταν τα έργα έχουν λαϊκό καθαρά περιεχόμενο. Οι εξαιρέσεις, που υπάρχουν, είναι ελάχιστες και αφορούν στην περιφέρεια, όπως για παράδειγμα σε κείμενα που γράφτηκαν στην Κύπρο. 11) Ιωαννίκιος Καρτάνος. Είναι από τους λόγιους, που είδε, πόσο αναγκαία ήταν η γλωσσική απλοποίηση για την εποχή τους. Γεννήθηκε στην Κέρκυρα και έζησε στη Βενετία. Εδώ υπερασπιζόμενος την Ορθοδοξία κατέληξε στο τέλος για τις αρχές του στις φυλακές. Έγραψε στην απλή βγαίνοντας από τη φυλακή, με σκοπό να τον καταλάβουν οι απλοί άνθρωποι το έργο «Παλαιά τε και Νέα Διαθήκη, το άνθος και αναγκαίον αυτής» (1536), που είχε μεγάλη απήχηση. 12) Παχώμιος Ρουσάνος, ο «ρακενδύτης», Ζακυνθινός μοναχός, εχθρός του Καρτάνου, ίδρυσε τα πρώτα ελληνικά σχολεία σε πολλά νησιά του

Αιγαίου μετά την άλωση. Αντιδημοτικιστής πολέμησε πολύ την απλοελληνική. Έγραψε «Περί της εκ γραφής ωφελείας...» και «Περί διδασκάλων». 13) Ιωάννης Ναθαναήλ. Γεννήθηκε στην Κρήτη και έζησε στη Βενετία, τα κηρύγματα του τα κάνει στην απλή γλώσσα, στην οποία και μετέφρασε την Θεία Λειτουργία έχοντας σα στόχο την κατανόηση της από τους απλούς ανθρώπους. 14) Αλέξιος Ραρτούρος. Κερκυραίος, πρωτοπαπάς μεταφέρει τις «Διδαχές» του, αν και τις είχε πρωτογράψει στην αρχαία ελληνική (Βενετία 1560) στη λαϊκή γλώσσα. 15) Μάξιμος Μαργούνιος. Γεννήθηκε στην Κρήτη και σπούδασε στην Πάντοβα. Αργότερα πήγε στη Βενετία, όπου έκανε ένα τυπογραφείο, που καταστράφηκε. Ξαναγυρίζοντας στην Κρήτη έγινε μοναχός και αργότερα επίσκοπος. Μαθητής του υπήρξε ο Κύριλλος Λούκαρις. Πέθανε τελικά στη Βενετία. Το έργο του αποτελείται από θεολογικά και αρχαιόγλωσσα βιβλία, έγραψε όμως και στην απλή γλώσσα λόγους εκκλησιαστικούς και βίους αγίων. Έργα του είναι η «Κλίμαξ της Παραδείσου» και οι «Διδαχές» του. 16) Φραγκίσκος Σκούφος. Γεννήθηκε στα Χανιά της Κρήτης και σπούδασε στη Ρώμη, ασπάστηκε τον καθολικισμό. Έγραψε στη δημοτική, απλή γλώσσα το έργο: «Τέχνη της ρητορικής» και ένα επιστολάριο. Ο Σκούφος ήταν πραγματικός τεχνίτης του λόγου, μέσα στο έργο του φαίνεται ακόμη ο πόνος του για τη σκλαβωμένη πατρίδα του. 17) Ηλίας Μηνιάτης. Από τους σπουδαιότερους εκκλησιαστικούς ρήτορες της τουρκοκρατίας. Γεννήθηκε στο Ληξούρι της Κεφαλονιάς στα 1669. Τα πρώτα γράμματα τα διδάχτηκε από τον πατέρα του Φραγκίσκο, που ήταν πρωτοπαπάς στο Ληξούρι. Το 1861 και πάλι ο πατέρας του τον πήγε στη Βενετία και τον έγραψε στο Φλαγγινιανό φροντιστήριο, όπου ο Μ. σπούδασε αρχαία ελληνική φιλολογία και μαθηματικά, καθώς επίσης λατινικά και φιλοσοφία. Είκοσι μόλις χρονών διορίστηκε ιεροκήρυκας του ελληνικού ναού του Αγίου Γεωργίου και καθηγητής της σχολής στην οποία σπούδασε. Ένα χρόνο αργότερα (1690) επέστρεψε στα Επτάνησα. Πρώτα στην Κεφαλονιά και μετά στη Ζάκυνθο και την Κέρκυρα υπηρέτησε ως δάσκαλος της φιλοσοφίας και ως ιεροκήρυκας. Αργότερα ξαναγύρισε στη Βενετία και από εκεί πήγε στην Κωνσταντινούπολη, όπου έγινε καθηγητής της πατριαρχικής σχολής και ιεροκήρυκας των πατριαρχείων. Φεύγοντας από την Πόλη, γύρισε στην Κεφαλονιά, αλλά τελικά εγκαταστάθηκε στην Κέρκυρα. Το 1711 έγινε επίσκοπος Κερνίτσας και Καλαβρύτων, όπου ύστερα από τρία χρόνια (1714) πέθανε. Ο Μηνιάτης Ηλίας είναι μια από τις πλέον εκλεκτές φυσιογνωμίες του 17^{ου} αιώνα. Σπουδαίος δάσκαλος, κληρικός αλλά και ρήτορας. Οι «Διδαχές» του θεωρήθηκαν υπόδειγμα και γνώρισαν για αυτό το λόγο πολλές εκδόσεις. Από τους ρητορικούς του λόγους ξεχωρίζουν οι «Περί αγάπης εις το Σωτήριο πάθος» και «Λόγος περί της αγάπης των εχθρών». Ο λόγος του θερμός και γλυκός δεν έχει τίποτε το ψεύτικο. Έργο του μοναδικό πέρα από τις διδαχές του είναι η «Πέτρα σκανδάλου» με ιστορικο-δογματικό περιεχόμενο, αναφέρεται στο σχίσμα των δύο εκκλησιών, και τυπώθηκε στη Λειψία με φροντίδα του πατέρα του το 1718. Το έργο αυτό κίνησε το διεθνές ενδιαφέρον της εποχής εκείνης και μεταφράστηκε στα λατινικά (1752), στα αραβικά (1721) και στα ρωσικά (1754), συζητήθηκε επίσης και σχολιάστηκε πολύ. Το 1716 τυπώθηκε ένα άλλο έργο του με τίτλο «Διδαχαί εις την αγίαν και μεγάλην Τεσσαρακοστήν και εις τας Κυριακάς του ενιαυτού και επισήμους εορτάς μετά τινων πανηγυρικών λόγων» και πάλι με φροντίδα του πατέρα του. Το βιβλίο αυτό υπήρξε ένα από τα δημοφιλέστερα λαϊκά αναγνώσματα του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα. 18) Λεονάρδος Φιλαράς: Γεννήθηκε στην Αθήνα και έδρασε κοντά στο Richelieu, είναι γνωστός επίσης και για τις σχέσεις του με τον Milton, τον οποίο γνώρισε στο Λονδίνο, υπάρχει και σχετική αλληλογραφία. Έγραψε αρχαιόγλωσσα επιγράμματα. 19) Μητροφάνης Κριτόπουλος : Ο Κριτόπουλος καταγόταν από τη Βέροια, τα εγκύκλια μαθήματα του τα διδάχτηκε στην γενέτειρα του και τον Άθω. Το φθινόπωρο

του 1617 έφτασε στην Οξφόρδη, όπου σπούδασε επί πέντε χρόνια. Ταξίδεψε στην Γερμανία, την Ελβετία και σε άλλες Ευρωπαϊκές χώρες και γνωρίστηκε με πολλούς διαπρεπείς Ευρωπαίους. Είχε την ευκαιρία να γνωρίσει επί τόπου τα εκκλησιαστικά πράγματα της Ευρώπης και να συγκεντρώσει τα στοιχεία, που θα χρησίμευαν για τις διαπραγματεύσεις που θα είχαν σκοπό την ένωση διαμαρτυρόμενων και ορθόδοξων. Την ένωση τη θεωρούσε δυνατή από συζητήσεις, που είχε με διαπρεπείς Γερμανούς θεολόγους. Στη Γερμανία, ο Κριτόπουλος γνωρίζει τα κλασικά γράμματα. Θαυμάζει τους Γερμανούς για την αρχαιομάθειά τους και λυπάται τους συμπατριώτες του, που συνεχώς τους ονομάζει «ιδιώτας και αγραμμάτους». Η αγάπη του για την κλασική παιδεία τον απομακρύνει από τη δημοτική γλώσσα, που θεωρεί ασήμαντη και κατώτερη από την αρχαία ελληνική. Ωστόσο, ανάμεσα στα θεολογικά του σε αρχαϊζουσα γλώσσα έργα, έγραψε, ενόσω βρισκονταν στο Στρασβούργο μια «Γραμματική της απλής ελληνικής», που έχει ιδιαίτερη αξία, γιατί δείχνει ότι οι σύγχρονοι του Έλληνες μιλούσαν τη δημοτική γλώσσα, όπως και σήμερα. Επίσης έγραψε συμπληρώματα και διορθώσεις στο λεξικό της δημοτικής του Μεϋρσίου. Άλλα έργα του στη δημοτική είναι η «Εκθεσις σύντομος περί μετανοίας και εξομολογήσεως», που έγραψε στην Αίγυπτο, και η «Μετάφρασις της Καινής Διαθήκης εις το απλοελληνικόν», που δε σώθηκε. 20) Στους παραπάνω λόγιους συγκαταλέγονται και οι: Ιωάννης Πατούσας, Μελέτιος Τυπάλδος, Ιωάννης Ματθαίος Καρυόφιλος, και Γαβριήλ Σεβήρος. Πέρα από τις προσπάθειες των παραπάνω λόγιων της Διασποράς για τη διάδοση της ελληνικής γλώσσας αρκετοί είναι εκείνοι, που ασχολήθηκαν με τη συγγραφή ιστορικών βιβλίων στην απλή κυρίως γλώσσα. 1) Αγάπιος Λοβέρδος. Γεννήθηκε στη Κεφαλλονιά, παπάς και δάσκαλος στο επάγγελμα, σπούδασε στη Πάντοβα φιλοσοφία και έγινε διευθυντής του Φλαγγιανού Φροντιστηρίου. Έγραψε: «Ιστορία των ετών 1787-1788». 2) Αθανάσιος Σκιαδάς. Γεννήθηκε στο Αργοστόλι και σπούδασε στη Βενετία και στη Πάντοβα. Καθηγητής στην ακαδημία της Μόσχας έγραψε έργα ιστορικά και φιλοσοφικά, τα οποία δυστυχώς χάθηκαν. 3) Γεώργιος Ζαπρίτης. Ηπειρώτης στη καταγωγή έγραψε «Παγκόσμια ιστορία». 4) Ιωάννης Κωττούνιος. Γεννήθηκε στη Βέροια καταγόταν όμως από αρχοντική οικογένεια των Κυθήρων. Ασπάσθηκε τον καθολικισμό. Προτού φθάσει στη Ρώμη το 1605, ο Κωττούνιος περιόδευσε στη Βλαχία, την Κωνσταντινούπολη και τη Γερμανία. Μεταξύ άλλων σπούδασε φιλοσοφία και θεολογία στο παπικό Ελληνικό Κολλέγιο του Αγίου Αθανασίου στη Ρώμη και ιατρική στο Πανεπιστήμιο της Πάντοβας, όπου αναδείχτηκε διδάκτορας. Δίδαξε αρχαία ελληνική φιλολογία στη Μπολόνια (1616-1632) και φιλοσοφία στην Πάντοβα (1633-1657). Το 1653 ίδρυσε στην Πάντοβα το «Κωττουιανό Κολλέγιο» ή «Ελληνομουσειόν» το οποίο λειτούργησε ως το 1797. Άφησε επίσης κληροδότημα με το οποίο μορφώνονταν Έλληνες σχεδόν για έναν αιώνα. Τα έργα του είναι γραμμένα στη λατινική γλώσσα. Ασχολήθηκε κυρίως με την αριστοτελική φιλοσοφία και τη σύνθεση επιγραμμάτων. 5) Ανδρόνικος Κουνάδης. Γεννήθηκε στην Πάτρα και ίδρυσε τυπογραφείο στη Βενετία, όπου και έζησε. 6) Γεράσιμος Βλάχος. Κρητικός ιεροκήρυκας έζησε και δίδαξε στην Κέρκυρα και τη Βενετία. Είναι ο πρώτος νεοέλληνας λεξικογράφος, έγραψε: το «Θησαυρός εγκυκλοπαιδικής βάσεως τετράγλωσσος». 7) Αθανάσιος Κομνηνός Υψηλάντης. Φαναριώτης, γιατρός και ιστοριογράφος, σπούδασε στην Πάντοβα και αργότερα εγκαταστάθηκε στο Βουκουρέστι. Έγραψε «Ιστορία πολιτική και εκκλησιαστική» (12 τόμοι), από την οποία έχουν εκδοθεί 3 τόμοι στην Κωνσταντινούπολη. 8) Γεώργιος Κονταρής. Γεννήθηκε στα Σέρβια της Μακεδονίας και σπούδασε στη Βενετία, έγραψε την «Ιστορία των Αθηνών». 9) Μακάριος Καλογεράς ο Πάτριος. Έγραψε τους

«Λόγους». 10) Μανουήλ Μαλαξός. Έγραψε μια χρονογραφία σε απλή γλώσσα με τον τίτλο, « Χρονικό περί των Τούρκων Σουλτάνων».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο : Λόγιοι της Πόλης

Εκτός από αυτούς τους λόγιους, που οι περισσότεροι έζησαν, απ' ότι είδαμε, στη Βενετία έχουμε και έναν άλλο κύκλο λόγιων, που έδρασαν περισσότερο στην Πόλη και υπήρξαν πραγματικοί δάσκαλοι του σκλαβωμένου έθνους. 1) Θωμάς Νοταράς, και αργότερα «Θεοφάνης», ως μοναχός. Ιεροκήρυκας της Μεγάλης Εκκλησίας, σπουδαίος ρήτορας και δάσκαλος έγραψε: « Διαίρεσιν μετά συλλογισμού κατά την θεοπαράδοτον ημών θεοσοφίαν». 2) Δωρόθεος Μονεμβασίας. Αγωνιστής, κληρικός και αξιόλογος λόγιος έγραψε στην απλή γλώσσα το «Χρονογράφος ή Βιβλίον ιστορικών εν συνόψει..» 3) Ιερεμίας ο Τρανός. Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, σοφός δάσκαλος με μεγάλη μόρφωση, βοήθησε το γένος στα δύσκολα χρόνια. 4) Δαμασκηνός ο Στουδίτης. Κληρικός από τη Θεσσαλονίκη, έξαρχος στη Ρωσία και αργότερα μητροπολίτης Άρτας. Έγραψε στην απλή γλώσσα μια συλλογή από εκκλησιαστικές ομιλίες με τον τίτλο «Θησαυρός» και μετέφρασε στη νέα ελληνική τον Φυσιολόγο. 5) Μελέτιος Πηγάς. Είναι ένας από τους πιο φωτισμένους κληρικούς αυτής της εποχής για την Ορθοδοξία, γεννήθηκε στο Χάνδακα της Κρήτης. Σπούδασε στην Ιταλία και επέστρεψε στην Κρήτη, όπου δίδαξε για ένα διάστημα. Αργότερα επισκέφθηκε την Ρωσία και την Πόλη κάνοντας και δω το ίδιο. Η κορύφωση της δράσης του όμως ταυτίζεται με την παραμονή του στην Αλεξάνδρεια. Σαν Πατριάρχης της Αλεξάνδρειας κηρύττει στην ελληνική και την αραβική και αγωνίζεται για να επαναφέρει τους Κόπτες στην Ορθοδοξία. Ιδρύει την πρώτη ελληνική σχολή στην Αίγυπτο και γράφει για τους μαθητές του «Στοιχειώσεις», που περιλαμβάνουν τρία μέρη: γραμματική, διαλεκτική και ρητορική. Ο Πηγάς αλληλογραφεί με σπουδαίους διαμαρτυρούμενους, χωρίς να απομακρυνθεί από το πνεύμα της Ορθοδοξίας. Έργα του της εποχής αυτής είναι η «Ορθόδοξος διδασκαλία» και ο «Πρώτος Στρωματεύς». Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα κηρύγματα του και αυτό γιατί, ενώ αλληλογραφούσε στην καθαρεύουσα, ο φωτισμένος ιεράρχης κήρυττε στη δημοτική. Τα γραπτά του τον αναδείχνουν σε μια από τις μεγαλύτερες εθνικές μας μορφές. Εκτός από τα παραπάνω έργα του άλλα γνωστά είναι το «Περί αρχαίων μυστηρίων» και οι λόγοι του με τίτλο «Χρυσοπηγή» γραμμένοι σε ζωντανή δημοτική. 6) Κύριλλος Λούκαρις. Είναι η επιφανέστερη μορφή του «θρησκευτικού ουμανισμού». Από ηπειρώτικη γενιά γεννήθηκε στην Κρήτη, στην αρχή μαθήτευσε κοντά στο Μελέτιο Βλαστό, κατόπιν πήγε στη Βενετία, όπου σπούδασε κοντά στο Μάξιμο Μαργούνιο και 17 χρονών μπήκε στο Πανεπιστήμιο της Πάδοβας. Πολύ νέος χρίστηκε μοναχός, πιστός στην Ορθοδοξία στάλθηκε δύο φορές στην Πολωνία, χωρίς να κατορθώσει να αποτρέψει την επιβολή των καθολικών. Στα 29 του χρόνια ο Λούκαρις γίνεται πατριάρχης Αλεξάνδρειας διαδεχόμενος στον εν λόγω πατριαρχικό θρόνο τον Μ. Πηγά του οποίου ήταν ανηψιός. Μεταφέρει την έδρα του στο Κάιρο και μάχεται τους καθολικούς. Πρωτοστατεί στην εχθρότητα του φιλοκαθολικού οικουμενικού πατριάρχη Νεόφυτου Β' και εκλέγεται αμέσως μετά τοποτηρητής του πατριαρχείου Κωνσταντινούπολης. Επιβάλλεται όμως σαν πατριάρχης ο λατινόφρονας Τιμόθεος Β' και ο Λούκαρις αποσύρεται στο Άγιο Όρος, από εκεί πηγαίνει στη Βλαχία. Δεν εγκαταλείπει τους αγώνες του εναντίον των καθολικών. Έτσι στο διάλογό του «*Ζηλωτής και Φιλαλήθης*» επιτίθεται εναντίον των ιησουϊτών, που είχαν αναπτύξει έντονη προπαγάνδα σε βάρος της Ορθοδοξίας. Την 4^η Νοεμβρίου του 1620 η σύνοδος του οικουμενικού πατριαρχείου τον εκλέγει Πατριάρχη Κωνσταντινούπολης. Από τότε η

διαμάχη του με τους φιλοκαθολικούς Έλληνες ιεράρχες γίνεται πιο πεισματική. Τον ανεβοκατεβάζουν από το θρόνο κατηγορώντας τον σαν καλβινίζοντα για τη φιλική του στάση προς τους διαμαρτυρόμενους και την έκδοση της περίφημης «Ομολογίας» του και τελικά πετυχαίνουν να στραγγαλιστεί από τους Τούρκους τον Ιούνιο 1638. Υπήρξε όμως πραγματικά ο μάρτυρας πατριάρχης αρνητής της Ορθοδοξίας; Η τραγική του πορεία και η δράση του δείχνουν πως ο Λούκαρις κατέφυγε προς τους διαμαρτυρόμενους μόνο για να τους έχει σύμμαχους εναντίον των καθολικών, χωρίς να απομακρυνθεί από την ορθόδοξη γραμμή. Χαρακτηριστικά είναι όσα ο ίδιος είχε πει στον πρεσβευτή της Γαλλίας ντε Μαρσεβίλ: «... στο ζήτημα των πεποιθήσεών μου δε θα υπακούσω ούτε στο βασιλιά της Γαλλίας ούτε σε κανέναν άλλο στον κόσμο αλλά θα ακολουθήσω αυστηρά τις υπαγορεύσεις της συνειδήσεώς μου». Ο Λούκαρις υπήρξε κορυφαία μορφή του Ελληνισμού. Προσπάθησε με κάθε τρόπο να ανυψώσει το Γένος. Άνθρωπος γεμάτος με αληθινή δράση θα κάνει μια πραγματική σταυροφορία υπέρ της μόρφωσης του λαού. Στις πράξεις και τις ενέργειές του βλέπουμε την τάση του Ελληνισμού για να έρθει σε επαφή με το δυτικό πολιτισμό. Φρόντισε για την παιδεία του Μητροφάνη Κριτόπουλου και μετέφερε το 1627 στην Κωνσταντινούπολη το τυπογραφείο του Κεφαλλονίτη μοναχού Νικόδημου Μεταξά, για να φωτιστεί το έθνος με ελληνικά έντυπα. Πρόκειται για το πρώτο τυπογραφείο μέσα στον υπόδουλο ελληνισμό ταυτόχρονα ανακαινίζει την πατριαρχική Σχολή θέλοντας να την αναγάγει σε ανώτερο εκπαιδευτήριο. Για το σκοπό αυτό καλεί ως δάσκαλο τον Θ. Κορυδαλέα, τον σημαντικότερο φιλόσοφο της εποχής του, εκπρόσωπο στην Ελλάδα του «αριστοτελισμού» της Σχολής της Πάντοβας. Φτιάχνει επίσης σχολεία και φροντίζει για τη μόρφωση αξιόλογων νέων. Όπως και ο Πηγάς, χρησιμοποίησε την απλή γλώσσα, αντιλαμβανόμενος την αναγκαιότητα της στην προσπάθεια του να διδάξει το λαό. Προλόγισε μάλιστα τη μετάφραση της Καινής Διαθήκης από το Μάξιμο Καλλιουπολίτη στη λαϊκή γλώσσα, τονίζοντας τη σημασία της μετάφρασης των Ευαγγελίων. 7) Μάξιμος Καλλιπολίτης. Κατάγεται από την Καλλίπολη, σπούδασε στην Ευρώπη και υπήρξε συνεργάτης του Λούκαρι. Μετέφρασε την Καινή Διαθήκη σε δυο τόμους στην απλοελληνική γλώσσα. 8) Ευγένιος Γιαννούλης. Γεννήθηκε στο Μεγάλο Δένδρο της Αιτωλίας και υπήρξε μαθητής του Κορυδαλέα και στενός φίλος του Κ. Λούκαρι. Νωρίς ακολούθησε το μοναχικό βίο. Με τις ίδιες απόψεις όπως και ο Λούκαρις, μετά το θάνατο του επέστρεψε στη γενέτειρα του και δίδαξε σε ένα μικρό χωριό τα Βρανιανά στην προσπάθεια του να δια φωτίσει το έθνος. Είναι γνωστές οι «Επιστολές» του σε γλώσσα δημοτική.

Στο διάστημα αυτό δεν λείπουν, ωστόσο, και οι υπέρμαχοι της αρχαΐζουσας γλώσσας. 1) Θεόφιλος Κορυδαλέας. Ο Θεόφιλος Κορυδαλέας ήταν λόγιος, φιλόσοφος και κληρικός της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Γεννήθηκε στην Αθήνα το 1570. Φοίτησε αρχικά στο κολλέγιο του Αγίου Αθανασίου στη Ρώμη και συνέχισε με σπουδές ιατρικής και φιλοσοφίας στο πανεπιστήμιο της Πάντοβα. Το 1613 αναγορεύτηκε διδάκτωρ του πανεπιστημίου. Τα χρόνια των σπουδών του συνέπεσαν με την αναβίωση της μελέτης του Αριστοτέλη, ο ίδιος επηρεάστηκε ιδιαίτερα από τον νεοαριστοτελικό φιλόσοφο και δάσκαλο *Cesare Cremonini*. Τελικά γίνεται από τα τέλη του 16^{ου} αιώνα ο εισηγητής της φιλοσοφικής τάσης, κατά την οποία η ανθρώπινη γνώση εξαντλείται με την αριστοτελική φιλοσοφία. Δίδαξε φιλοσοφία και ιατρική στην Ελληνική κοινοτική σχολή της Βενετίας, στην Αθήνα, στην Κεφαλονιά και στην Ζάκυνθο μέχρι το 1622, οπότε και ο Οικουμενικός Πατριάρχης Κύριλλος Λούκαρις του ανέθεσε τη διεύθυνση της Πατριαρχικής Ακαδημίας. Κατάφερε να αναδιοργανώσει την Πατριαρχική Ακαδημία και να της δώσει πανεπιστημιακό χαρακτήρα, περιορίζοντας τον θεολογικό σχολαστικισμό και φέρνοντας στο επίκεντρο της διδασκαλίας την φιλοσοφία και την ερμηνεία των αριστοτελικών

έργων. Ο Κορυδαλλέας θαυμάστηκε σαν μοναδικός φιλόσοφος από τους πολυάριθμους μαθητές του, ειδικά ως σχολάρχης της Πατριαρχικής Ακαδημίας. Μεταξύ των μαθητών του είναι οι Ιωάννης Καρυοφύλλης, Ευγένιος Γιαννούλης ο Αιτωλός και Παναγιώτης Νικουσίος, πρώτος χριστιανός διερμηνέας της Υψηλής Πύλης γιατρός και λόγιος μαζί. Δεν έκανε καμία προσπάθεια να πλησιάσει το λαό ούτε να γράψει στην απλή ελληνική. Η φιλοσοφική μέθοδος του Κορυδαλλέα, που ονομάστηκε «κορυδαλλισμός», αποτέλεσε την βάση της παιδείας του ελληνισμού κατά την διάρκεια της Τουρκοκρατίας, αλλά κατά την τελευταία περίοδο της, στα χρόνια του Διαφωτισμού, ο όρος «κορυδαλλισμός» ταυτίστηκε με τον σχολαστικισμό και δέχτηκε επικρίσεις από εκφραστές νεοτερικών πνευματικών και παιδαγωγικών τάσεων. Εν τω μεταξύ ακολούθησε το μοναχικό σχήμα με το όνομα *Θεοδόσιος*, αργότερα όμως απεσχηματίσθη. Όταν επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη εκφώνησε λόγο με την ευκαιρία της ενθρόνισης του νέου Πατριάρχη, στον οποίο όμως εξέφρασε αιρετικές θέσεις με αποτέλεσμα να καταδιωχθεί από τον λαό και τέλος να καταλήξει στο σπίτι του άρχοντα Δημητρίου Ιουλιανού. Το 1640 επανεντάχθηκε στον κλήρο και χειροτονήθηκε Μητροπολίτης Ναυπάκτου αλλά καθαιρέθηκε γρήγορα με αποτέλεσμα να αποσυρθεί στην Αθήνα, στην οποία συνέχισε να διδάσκει μέχρι τον θάνατό του το 1645. Το έργο του απαρτίζεται κυρίως από φιλοσοφικές πραγματείες και σχόλια στον Αριστοτέλη. Από τα άλλα έργα του ξεχωρίζουν οι Επιστολικοί τύποι, εγχειρίδιο με οδηγίες για σύνταξη διαφόρων ειδών επιστολών, το οποίο επανεκδόθηκε και αντιγράφηκε πολλές φορές κατά την διάρκεια της Τουρκοκρατίας. 2) Δοσίθεος. Είκοσι οκτώ χρόνων χειροτονήθηκε Πατριάρχης Ιεροσολύμων. Αγωνίστηκε για την Ορθοδοξία και την Παιδεία. Έγραψε: «Ιστορία περί των εν Ιεροσολύμοις Πατριαρχευσάντων». 3) Νικόδημος Μεταξάς. Κεφαλλονίτης λόγιος, ίδρυσε το 1620 τυπογραφείο στο Λονδίνο, το οποίο μετέφερε αργότερα στην Πόλη και μετά στην Κεφαλλονιά. 4) Αντώνης Κατηφόρης. Γεννήθηκε στη Ζάκυνθο και σπούδασε στην Πάντοβα και στη Ρώμη. Δίδαξε στη Βενετία και στη Ζάκυνθο. Έργα του: «Ελληνική Γραμματική» και «Ποιητική μέθοδος». 5) Παναγιώτης Νικουσίης. Μέγας Διερμηνέας στην Υψηλή Πύλη, γεννήθηκε στην Πόλη και σπούδασε στην Πάντοβα. 6) Ανδρόνικος Νούκιος. Γεννήθηκε στην Κέρκυρα και έφυγε στη Δύση, όπου σπούδασε, έγραψε το έργο «Αποδημίας». 7) Κ. Ζέρβας. Γεννήθηκε στη Σιάτιστα και είναι έμπορος, ο οποίος σπούδασε στο Πανεπιστήμιο της Κολωνίας. Έγραψε το «Νέα Ελλάς», μια γραμματολογία για την ελληνική πνευματική παραγωγή μετά την άλωση.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6^ο : Η λογοτεχνία στα Δωδεκάνησα και την Κύπρο

Α. Δωδεκάνησα

Η λογοτεχνία της Δωδεκανήσου παρά την ξένη κατοχή τους είναι από τις πλέον αξιόλογες. Η παραγωγή ειδικά δημοτικών τραγουδιών, ξεκινώντας από τα ακριτικά τραγούδια είναι μεγάλη. Τα Δωδεκάνησα έχουν δημιουργήσει, επίσης, πολλές παραλογές, μέσα στις οποίες δεσπόζει το ερωτικό στοιχείο. Όλες εξάλλου οι κατηγορίες του δημοτικού τραγουδιού εκπροσωπούνται εδώ με ωραιότατα τραγούδια του γάμου, της αγάπης, μοιρολόγια κλπ., που διαφέρουν ελάχιστα από τα τραγούδια της υπόλοιπης Ελλάδας. Προσεγγίζοντας κανείς τη λόγια και τη δημοτική ποίηση βρίσκει στα Δωδεκάνησα μια σειρά από ποιήματα με ερωτικό περιεχόμενο, τα «ερωτοπαίγνια», που πλησιάζουν πολύ προς το δημοτικό τραγούδι. Τα ποιήματα αυτά, χαρακτηριστικά για το λυρισμό και τον αυθορμητισμό τους, ανήκουν περίπου στα μέσα του 15^{ου} αιώνα και φαίνεται από τη γλώσσα τους, πως γράφτηκαν σε κάποιο νησί του Αιγαίου, πιθανότατα στη φραγκοκρατούμενη Ρόδο. Κατά το Λ.

Πολίτη τα ερωτοπαίγνια, που κάποιοι εκδότες τα αναφέρουν και σαν «Ροδιακά άσματα» ή «Αλφάβητος της αγάπης» δεν είναι ροδιακά. Φαίνεται δε, ότι ξεκίνησαν από το λαό, αλλά έχουν και μια λόγια επεξεργασία. Τα ερωτοπαίγνια περιλαμβάνουν μια ερωτική εξομολόγηση δυο ερωτευμένων, που είναι σε αλφαβητική ακροστιχίδα, από την οποία λείπουν ορισμένα γράμματα της αλφαβήτου και τα «εκατόλογα» της αγάπης, την αφήγηση δηλαδή της ιστορίας δυο ερωτευμένων, την εξομολόγηση που κάνει ένας ερωτευμένος για να συγκινήσει την καρδιά της αγαπημένης του. Η νέα ζητεί από το νέο να της πει τα εκατόλογα της αγάπης. Κι αν πετύχει, του υπόσχεται, να γίνει δική του. Ο νέος πετυχαίνει θαυμάσια το στόχο του. Η ερωτική ιστορία των δυο νέων τελειώνει με την εγκατάλειψη της νέας, την απογοήτευση και το παράπονο της απαρνημένης. Τα ερωτοπαίγνια συμπληρώνονται με μια ακόμη σειρά στίχων, που εκφράζουν τον πόνο της απαρνημένης νέας. Μετά ακολουθούν παρακλήσεις του νέου στην άπονη και σκληρή νέα. Τα ποιήματα αυτά συμπληρώνονται με ερωτικά δίστιχα, που έχουν για θέμα τους τα παινήματα του αγαπημένου προσώπου. Αυτούσιους στίχους έχει χρησιμοποιήσει από τα ερωτοπαίγνια ο Κ. Παλαμάς στη «Φλογέρα του Βασιλιά».

Στη ροδίτικη παραγωγή ανήκει και ένα έργο με χαρακτήρα ιστορικό και μαζί περιγραφικό, «Το θανατικό της Ρόδου» του Ε. Γεωργιλλά. Ο στιχουργός σε 644 δεκαπεντασύλλαβους στίχους περιγράφει το λοιμό του 1498 της Ρόδου και τα δεινά επακόλουθα του. Το θανατικό έχει όλα τα χαρακτηριστικά του θρήνου, η καταστροφή μέσα στους στίχους του αποδίδεται στις αμαρτίες των κατοίκων του νησιού, οι οποίοι πρέπει να γυρίσουν στο δρόμο του θεού. Ενδιαφέρον παρουσιάζει ο τρόπος, με τον οποίο περιγράφει το χάρο, σαν θεριστή με το δρεπάνι στα χέρια. Το έργο του Γεωργιλλά έχει αξία γραμματολογική, ιστορική, γλωσσολογική και λαογραφική. Λογοτεχνική αξία δεν έχει, ο στιχουργός του χειρίζεται το θέμα με αφάνταστη ψυχρότητα χωρίς κατά βάθος να συγκινείται απ' αυτό. Η γλώσσα του είναι άκομψη και ανάμικτη, ωστόσο το έργο περιέχει πολλές πληροφορίες για τα ήθη και έθιμα και γενικά τη ζωή των Ροδίων.

B. Κύπρος

Η ιστορία της Κύπρου είναι γεμάτη από κατοχές και ξένους αφέντες. Όλοι αυτοί στο πέρασμα τους άφησαν και κάτι στο νησί. Πολλές επιδράσεις από ξένους λαούς εντοπίζουμε έτσι και στη λογοτεχνία, ωστόσο οι βυζαντινές ρίζες και η ελληνική παράδοση στην Κύπρο παρά το ξενικό περικάλυμμα είναι εμφανής.

1. Ποίηση

Στην Κύπρο κατά τη βυζαντινή περίοδο, αλλά και κατά την περίοδο της Φραγκοκρατίας, δεν μπορούμε να πούμε, πως δημιουργήθηκε μια λογοτεχνική κίνηση ανάλογη με της Κρήτης. Τη φιλολογική παραγωγή της Κύπρου τη χαρακτηρίζουν πρώτον από την άποψη της ποίησης τα δημοτικά τραγούδια και τα κυπριακά ερωτικά ποιήματα και δεύτερον από την άποψη της πεζογραφίας ορισμένες χρονογραφίες ή κείμενα, που περιέχουν νομοθετήματα ή άλλα έγγραφα. Η δημοτική ποίηση της Κύπρου είναι πραγματικά αξιόλογη. Ο λαός κράτησε την παράδοση της ακριτικής ποίησης του Βυζαντίου, δημιουργώντας δικά του ακριτικά τραγούδια με ήρωες το Διγενή, τον Ανδρόνικο, τον Κωνσταντά και άλλους. Αξιόλογα είναι και τα δημοτικά τραγούδια με ιστορικό περιεχόμενο όπως: το «Άσμα της πολιορκίας της Μάλτας» και το «Άσμα της Κύπρου Πτώσεως υπό τους Οθωμανούς». Δίπλα σ' αυτά ξεχωρίζουν και κείνα τα τραγούδια, που γεννήθηκαν στην φραγκοκρατούμενη Κύπρο με έντονο το δυτικό στοιχείο. Το «Άσμα της Ρήγαινας και της Αροδαφνούσας». Στο έργο ο ποιητής πραγματεύεται τον έρωτα του βασιλιά Πέτρου του Α' του Λουζινιάν

και της Αροδαφνούσας. Η Αροδαφνούσα είναι υπαρκτό πρόσωπο, όπως και όλη η ιστορία είναι πραγματική. Πρόκειται για τον έρωτα της Ιωάννας L'Alama και του Πέτρου του Α' του Λουζινιάν, που είχε τραγικό τέλος, μια και η βασίλισσα Ελεωνόρα σκότωσε τελικά την Ιωάννα. Χαριτωμένο και συγκινητικό είναι και το «Άσμα της Αννεζούς». Ο χάρος έρχεται να πάρει την Αννεζού, την ερωτεύεται όμως και τη ζητάει να του κεντήσει ένα μαντήλι, ευχαριστημένος από το κέντημα της υπόσχεται, ότι θα ζήσει άλλα τριάντα χρόνια, δεν κρατάει όμως το λόγο του. Ενδιαφέρον είναι και το «Αλφάβητο της ψυχής του χάρου». Ο χάρος συνομιλεί με κάποιον, που τον παρακαλεί, να μην του πάρει την ψυχή. Στην Κύπρο έχουμε και θρησκευτικού περιεχομένου τραγούδια, όπως «Το άσμα της Μεγάλης Παρασκευής». Πρόκειται για έναν θρήνο της Παναγίας στο νεκρό Ιησού.

Στη λόγια ποίηση της Κύπρου θα μπορούσε να αναφέρει κανείς: 1) τους «Πολιτικούς αυτοσχέδιους στίχους εις κοινήν ακοήν» του Γ. Λαπίθη με ηθικοδιδασκτικό περιεχόμενο. Ο στιχουργός δίνει συμβουλές στους συνανθρώπους του. 2) Τα «Ποιήματα» του έγκλειστου Αγίου Νεοφύτου, αν και γραμμένα στην αρχαϊζουσα παρουσιάζουν έντονο ενδιαφέρον. Εκτός από τα ποιήματα αυτά ο Νεόφυτος έγραψε και το «Χρονικό της κατάκτησης της Κύπρου από το Ριχάρδο το Λεοντόκαρδο στα 1191». 3) Τα σπουδαιότερα ωστόσο προϊόντα της ποιητικής δημιουργίας της Κύπρου, τα οποία παίρνουν και μια αξιολογη θέση σ' ολόκληρη τη μεταβυζαντινή και νεοελληνική ποίηση, είναι τα «Κυπριακά ερωτικά ποιήματα». Είναι 156 συνολικά και πρέπει κατά την εκδότρια τους, Θ. Σιαπκαρά Πιτσιλλίδου, να γράφτηκαν ανάμεσα στα 1546 και 1570, σε κάθε περίπτωση πριν από την άλωση του νησιού από τους Τούρκους. Σχετικά με τον ποιητή υποστηρίζουν οι: Hesselring και Σπαταλάς, ότι είναι πολλοί και όχι ένας όπως ο Συκουτρής και η Πιτσιλλίδου. Ο ποιητής κατά πάσα πιθανότητα είναι άγνωστος, αν και ο Σάθας υποστηρίζει, ότι είναι ο Ζαχαρίας Βουστρώνιος. Τα ποιήματα αυτά έχουν όλα τα χαρακτηριστικά του Πετραρχισμού, είναι μάλιστα μεγάλη η επίδραση σ' αυτά του πετραρχικού κλίματος. Δέκα απ' αυτά είναι μεταφράσεις ποιημάτων του Πετράρχη. Τα ποιήματα αυτά είναι γραμμένα, όχι στον γνωστό λαϊκότροπο δεκαπεντασύλλαβο αλλά στον ιταλικό ενδεκασύλλαβο, και σε στιχουργικές μορφές γνωστές από την Αναγέννηση, όπως οκτάβες και σονέτα. Παρ' όλη την ιδιωματική τους γλώσσα μας γοητεύουν με τη δροσιά και τη χάρη τους. Ο ποιητής τους σίγουρα δεν στερείται καλλιτεχνικού τάλαντου και είναι Κύπριος κατά την Πιτσιλλίδου από εύπορη οικογένεια. Τα ποιήματα αυτά είναι δείγματα του επιπέδου, όπου έφτασε η λογοτεχνία της Αναγέννησης στην Ελλάδα.

2. Πεζός λόγος

Εκτός από ποιητικά προϊόντα η Κύπρος έχει να μας παρουσιάσει και έργα σε πεζό λόγο, που διακρίνονται όχι τόσο για τη λογοτεχνική τους αξία, όσο για την ιστορική τους αξία και τη γλωσσική τους σημασία. Έργα: 1) «Ασίζαι των βασιλέων της Κύπρου και της Ιερουσαλήμ». Οι «Ασίζες» είναι η νομοθεσία του βασιλείου της Κύπρου, που χρειάστηκε να μεταφραστεί στη ντόπια κυπριακή διάλεκτο, για να την καταλαβαίνει ο λαός. Το κείμενο, που σώθηκε, είναι του 14^{ου} αιώνα και είναι το πρώτο εκτενέστερο πεζό κείμενο σε στη νέα ελληνική. Οι Ασίζες έχουν ιδιαίτερη σημασία και γιατί είναι επιπλέον από τα πρώτα δοκίμια του πεζού λόγου στη δημοτική γλώσσα. 2) Η χρονογραφία του Λεόντιου Μαχαιρά με τίτλο «Εξήγησις της γλυκείας χώρας Κύπρου», γράφτηκε στο πρώτο μισό του 15^{ου} αιώνα. Το έργο είναι πολύτιμο για δυο λόγους, εξαιτίας της λαϊκής του γλώσσας και εξαιτίας του ιστορικού του περιεχομένου. Περιγράφει σπουδαία γεγονότα της Κύπρου, όπως το θάνατο του Ι. Λουζινιάν, την κατάκτηση του νησιού από το Ριχάρδο τον Λεοντόθυμο,

ασχολείται επίσης και με τους βασιλείς της Ιερουσαλήμ. Η λογοτεχνική αξία του έργου μπορεί να θεωρηθεί μέτρια, ο Μαχαιράς επιμένει συχνά σε λεπτομέρειες με μεγάλη σχολαστικότητα και δεν διακρίνεται για τη συνθετική του ικανότητα, συχνά στο έργο του αραδιάζονται γεγονότα χωρίς συνοχή. Παρά τις ατέλειες του κειμένου ο Κυπριώτης χρονογράφος αποτελεί εξαίρεση για την εποχή του, γιατί προσπαθεί να αποφύγει το ύφος των κλασικών ιστορικών, που μιμούνται οι σύγχρονοι του, και να γράψει μια λαϊκή αφήγηση. 3) Η χρονογραφία του Γ.Βουστρώνιου με τίτλο «Διήγησις Κρόνικος Κύπρου αρχεύνοντα από την εχρονίαν 1456 του Χριστού». Στο έργο αυτό ο Βουστρώνιος διηγείται διάφορα γεγονότα από το 1456-1501, τα οποία παρακολούθησε ως αυτόπτης μάρτυρας. Είναι πολύ κατώτερο από τη χρονογραφία του Μαχαιρά, ωστόσο πολύ σπουδαίο από άποψη λαογραφική, ιστορική, και γλωσσική. 4) Τα έργα του Νεόφυτου Ροδινού, ορθόδοξου αρχικά και αργότερα καθολικού κληρικού, που σπούδασε αρκετά μεγάλος στο Κολλέγιο της Ρώμης και δίδαξε στην Πολωνία, Ελλάδα, Ισπανία. Είναι έργα είτε γραμμένα στην απλή ελληνική είτε στη λατινική: «Πανοπλία πνευματική», «Άσκησις πνευματική», «Περί ηρώων Κύπρου» κλπ. Στα έργα του διακρίνεται η μεγάλη του αγάπη για την πατρίδα. 5) «Ιστορία χρονολογική της νήσου Κύπρου» του αρχιμανδρίτη Κυπριανού Κοριοκουρίτη, προϊσταμένου της ορθόδοξης εκκλησίας της Τεργέστης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7: Η λογοτεχνία της Κρήτης (ποίηση της Αναγέννησης)

A. Εισαγωγή

Μετά την πτώση της Κωνσταντινούπολης πολλοί είναι οι λόγιοι, που πήγαν στην ελεύθερη ακόμη από τους Τούρκους Κρήτη. Ως γνωστό η Κρήτη έμεινε στην κατοχή της Βενετίας από το 1211 ως το 1669. Οι κατακτητές μπορεί να ήταν σκληροί, αλλά παραιτήθηκαν πολύ νωρίς από την προσπάθεια αφομοίωσης του Κρητικού λαού, ένα γεγονός που είχε πολλά θετικά αποτελέσματα για το νησί. Οι Βενετοί έφεραν μαζί τους τον πολιτισμό τους, την πνευματική παραγωγή της Δύσης, τα ήθη και τα έθιμα τους, όπως και την οικονομική ισχύ στην Κρήτη. Οι Κρητικοί από την πλευρά τους έφευγαν για την Ιταλία με σκοπό μια ανώτερη μόρφωση πολύ πιο εύκολα από άλλες περιοχές της Ελλάδας, όπου η τουρκική κατοχή έχει νεκρώσει την κάθε προσπάθεια. Από τις επαφές αυτές στα δύσκολα εκείνα χρόνια γεννήθηκε μια λογοτεχνία, που συνεχίζει τη βυζαντινή παράδοση, ζωογονείται και ανανεώνεται από το δυτικό πολιτισμό, χωρίς ωστόσο να υποδουλώνεται σ' αυτόν. Έτσι έχουμε στην Κρήτη τον 16^ο αιώνα και τον 17^ο αιώνα μια σειρά από αξιόλογα έργα, που παρά το δυτικό τους πρότυπο πολλές φορές κρύβουν εθνικούς παλμούς και ελληνικότατο χαρακτήρα. Η λογοτεχνία αυτής της περιόδου της Κρήτης ταυτίζεται αναμφισβήτητα με την κορύφωση της λογοτεχνίας της Αναγέννησης για την Ελλάδα. Δύο θα μπορούσαν να είναι τα βασικά χαρακτηριστικά της, στα οποία θα πρέπει οπωσδήποτε κάποιος να σταθεί. Το πρώτο έχει να κάνει με το γεγονός, ότι πολλά από τα έργα αυτής της περιόδου είναι αποκλειστικά θεατρικά. Αυτό μπορεί να σημαίνει πολλά, κυρίως όμως δείχνει, ότι στην Κρήτη αυτή την εποχή έχουν δημιουργηθεί εκείνες οι συνθήκες, που προϋποθέτουν και ευνοούν ένα τέτοιο φαινόμενο. Το δεύτερο χαρακτηριστικό της Κρητικής λογοτεχνίας, που πρέπει, να υπογραμμισθεί, είναι η λογοτεχνικά καθαρή και υψωμένη γλώσσα. Οι λογοτέχνες χρησιμοποιούν τη ντόπια, ομιλούμενη, Κρητική διάλεκτο, απαλλαγμένη από παλιότερους τύπους λογοτεχνική, κομψή, ικανή να αποδώσει και τις λεπτότερες αποχρώσεις του ποιητικού στοχασμού.

B. Οι πρόδρομοι

Πριν από κάθε εποχή ακμής υπάρχει πάντα η περίοδος προετοιμασίας της, πριν λοιπόν φτάσουμε στα αριστουργήματα της Κρητικής λογοτεχνίας, προηγήθηκε το έργο κάποιων μικρότερων στιχουργών-πολλοί μας είναι άγνωστοι-, που δούλεψαν το στίχο, τα θέματα αλλά και τη γλώσσα, έτσι ώστε να υπάρχει το κατάλληλο υπόβαθρο για την μεγαλειώδη παραγωγή του 16^{ου} και 17^{ου} αιώνα. Τα έργα αυτά είναι θρησκευτικά, διδακτικά, σατιρικά και λυρικά.

1. Θρησκευτικά ποιήματα

Θρησκευτικά ποιήματα έγραψε 1) Ο Λινάρδος Ντελλαπόρτας. Είναι ο παλιότερος Κρητικός ποιητής. Τα ποιήματα του ανακαλύφθηκαν από τον Μ. Μανούσακα το 1953. Γεννήθηκε στα Χανιά το 1350 και πέρασε αρκετά χρόνια στα γεράματα του στη φυλακή, όπου και έγραψε κάποια από τα ποιήματα του. Το έργο του, που σώζεται σε χειρόγραφο του Αγίου Όρους, αποτελείται από τέσσερα ποιήματα. Το πρώτο είναι διάλογος του Ξένου και της Αλήθειας. Το δεύτερο έχει τίτλο «Λόγος του αμαρτωλού Λινάρδου Ντελλαπόρτα περί ανταποδόσεως και υπομνηστικών της εαυτού ψυχής», και είναι μια επίκληση του αμαρτωλού ποιητή. Η αξία αυτών των ποιημάτων κατά τον Μ. Μανούσακα έγκειται, στο ότι αποτελούν το αρχαιότερο γραπτό μνημείο της Κρητικής λογοτεχνίας και, επειδή ακριβώς στάθηκε δυνατή η χρονολόγηση τους, μπορούν χάρη σε αυτά στη συνέχεια οι μελετητές με ακρίβεια να δείξουν την άμεση σχέση της βυζαντινής με την Κρητική λογοτεχνία. 2) Ι. Πλουσιαδηνός. Φιλοκαθολικός, θεολόγος, έγραψε δυο θρησκευτικά στιχουργήματα, το ένα είναι ο «Θρήνος της Θεοτόκου στα πάθη του Χριστού» και το άλλο η στιχουργήση των «Χαιρετισμών της Θεοτόκου». Έργα που δείχνουν κατά τον Μ. Μανούσακα, «πόσο ο λογιότατος Κρητικός είναι δεμένος με τη βυζαντινή, αλλά και συγχρόνως τη λαϊκή Κρητική παράδοση». 3) Θρησκευτικό περιεχόμενο έχει ακόμα και η «Παλιά και Νέα Διαθήκη» άγνωστου στιχουργού του τέλους του 16^{ου} και των αρχών του 17^{ου} αιώνα. Το στιχουργήμα έχει διαλογικό χαρακτήρα, εδώ περιγράφει ο χάρος τη δημιουργία του κόσμου και το αμάρτημα των πρωτοπλάστων. 4) Γ. Χούμνος. Ο Χούμνος, που ήταν νοτάριος, έγραψε ένα ποίημα, που αποτελείται από 2.800 στίχους με τον τίτλο «Κοσμογέννησις». Το έργο έχει θρησκευτικό περιεχόμενο, είναι η παράφραση πιο συγκεκριμένα των δυο πρώτων βιβλίων της Παλαιάς Διαθήκης. Το θέμα του είναι η δημιουργία του κόσμου και η πλάση του ανθρώπου. Κατά τον Γ. Μέγα το έργο δεν είναι πρωτότυπο, ο Χούμνος είχε υπόψη του την «Ιστορία του Παλαιού», ένα βυζαντινό πεζό κείμενο, το οποίο παρακολουθεί πιστά. Το έργο δεν είναι άμοιρο κάποιας ποιητικής αξίας. Η γλώσσα του είναι μικτή, είναι η κοινή της υστεροβυζαντινής δημόδους λογοτεχνίας με στοιχεία της Κρητικής διαλέκτου και με λέξεις και τύπους από την εκκλησιαστική γλώσσα. 5) Το έργο του Θεολόγητου Μοσχολέου «Βίος του Αγίου και Μεγάλου Νικολάου», που περιγράφει τη ζωή και την αρετή του Αγίου. 6) Θρησκευτικό ποίημα έχει συνθέσει και ο Μαρίνος Φαλιέρος, Βενετός εξελληνισμένος, με τίτλο «Θρήνος εις τα πάθη και την Σταύρωσιν του Χριστού». Ένα ποίημα, που κατά τον Μ. Μανούσακα αποδεικνύει, πως το θρησκευτικό δράμα, δεν ήταν άγνωστο στην ελληνική Ανατολή.

2. Ιστορικά ποιήματα

α) Το ποίημα του Μανώλη Σκλάβου με τίτλο «Συμφορά της Κρήτης». Έχει σαν θέμα του τη μεγάλη καταστροφή, που έγινε από το σεισμό στις 30 Μαΐου του 1508 στην Κρήτη. Υπεύθυνοι γι' αυτό το κακό κατά τον στιχουργό είναι οι κάτοικοι του νησιού με την ανήθικη ζωή τους. Αρκετά σημεία του έργου θυμίζουν τα ιστορικά δημοτικά τραγούδια με τα «άσκοπα» ερωτήματα τους. β) «Μάλτας πολιορκία» του Α. Αχέλη. Το έργο είναι ένα έμμετρο χρονικό, που έχει σαν θέμα του την πολιορκία της Μάλτας

από τους Τούρκους στα 1565. Είναι ένα ψυχρότατο δημιούργημα, χωρίς περιγραφική ζωνρότητα, φαίνεται επίσης, ότι ακολούθησε ιταλικά πρότυπα και συγκεκριμένα ένα χρονικό του Pietro Gentile de Vendome. Το έργο του de Vendome δεν είναι έμμετρο αλλά πεζό, γεγονός που δείχνει, πως ο στίχος είναι προτιμότερος αυτά τα χρόνια για τους έλληνες λόγιους ως εκφραστικό μέσο. γ) «Θρήνος της Κρήτης» του Πατριάρχη Αλεξανδρείας Γεράσιμου Β΄ του Παλλαδά. δ) Το στιχούργημα του Μαρίνου Τζάνε Μπουνιαλή, από το Ρέθυμνο «Διήγησις δια στίχων του δεινού Κρητικού πολέμου», που εκδόθηκε στη Βενετία το 1681. Το έργο έχει σα θέμα τον τουρκογενετικό πόλεμο από την απόβαση των Τούρκων στην Κρήτη μέχρι τη συνθηκολόγηση του Χάνδακα. Το περίεργο είναι, ότι αντιγράφει ένα ανάλογο χρονικό του Κεφαλλονίτη Ανθιμου Διακρούση. Το έργο διακρίνεται για τη ζωνρότητα των περιγραφών του και για κάποια στοιχεία, όπως αυτό του ανθρωπομορφισμού, που μας παραπέμπουν στο δημοτικό τραγούδι, η ιστορική του αξία είναι βέβαια δεδομένη. ε) Τα δυο στιχουργήματα: 1) «Το τραγούδι της Φραγκούσας», αναφέρεται στην καταστροφή από σεισμό της Σητείας και 2) η «Λεηλασία της Παροικίας» είναι επίσης ιστορικά ποιήματα αγνώστων δημιουργών.

3. Ηθικοδιδασκικά ποιήματα

Εκπρόσωποι αυτής της κατηγορίας είναι: 1) Α. Σκλέντζας. Έγραψε τρία στιχουργήματα, που παρουσιάζουν γλωσσικό ενδιαφέρον α) ένα με θέμα τη Μαρία Μαγδαληνή β) έναν ύμνο στην Παναγία και γ) έκανε τη μετάφραση μιας προσευχής του Θ. Ακινάτη. Η γλώσσα του Σκλέντζα είναι μικτή και αδιαμόρφωτη. 2) Το έργο «Ομιλία του νεκρού βασιλιά». Πρόκειται για ένα στιχούργημα αγνώστου, που ανακάλυψε ο Μ. Μανούσακας. 3) Μπεργαδής, κατάγεται από το Ρέθυμνο και συνέθεσε τον «Απόκοπο». Ο τίτλος του έργου προέκυψε από τον πρώτο στίχο του ποιήματος «Μιαν από κόπου νύσταξα..», είναι το πρώτο νεοελληνικό λογοτεχνικό έργο, που τυπώνεται ως βιβλίο το 1519 στη Βενετία. Το έργο αυτό άρεσε πολύ και επηρέασε, όπως φαίνεται και σύγχρονους και μεταγενέστερους στιχουργούς. Σαν υπόθεση του έχει ένα όνειρο: ο ποιητής, ενώ κυνηγάει μια ελαφίνα, βρίσκεται ξαφνικά ανεβασμένος πάνω σ' ένα δέντρο, απ' το οποίο όμως πέφτει σ' ένα γκρεμό, και πιο συγκεκριμένα στο ανοιχτό στόμα ενός δράκου. Στην πραγματικότητα πέφτει στον Άδη, όπου συναντάει τους πεθαμένους. Ανάμεσα τους ξεχωρίζουν δυο νέοι, που τον παρακαλούν, αφού του διηγηθούν την ιστορία τους και πληροφορηθούν τα νέα των δικών τους, να πάρει μαζί του και δικές τους γι' αυτούς ειδήσεις. Ο Μπεργαδής είναι επηρεασμένος από ανατολικά και δυτικά έργα, η περιγραφή του κάτω κόσμου προέρχεται κατά κύριο λόγο από τη λαϊκή ποίηση. Ο «Απόκοπος» είναι ένα ποίημα γραμμένο με πολλή έμπνευση, ο ποιητής καταφέρνει να μας παρουσιάσει με ζωντάνια και παραστατικότητα το θέμα. Το έργο ξαφνιάζει με την αρκετά καλή χρήση του γλωσσικού οργάνου, η ομοιοκαταληξία του εντούτοις αργεί να βρει ακόμη το σωστό της δρόμο. Παρ' όλες τις αδυναμίες του το έργο είναι μαζί με τα ερωτικά Κυπριώτικα τραγούδια από τα ποιητικότερα έργα του 16^{ου} αιώνα. 4) Ιωάννης Πικατόρος. Έχει γράψει τη «Ρίμα θρηνητική εις τον πικρόν και ακόρεστον Άδην», ένα ποίημα που έχει σαν θέμα του μια κατάβαση στον Άδη, όπως και ο Απόκοπος του Μπεργαδή. Εδώ ο ποιητής ονειρεύεται επίσης, πως τον καταδιώκει ένας δράκος. Στην προσπάθειά του, λοιπόν, να τον αποφύγει θα βρεθεί τελικά στο βασίλειο του χάρου. Το στιχούργημα είναι πολύ κατώτερο από το ποίημα του Μπεργαδή, που φαίνεται, ότι ήταν πρότυπο του, έχει μόνο αξία λαογραφική και γραμματολογική. Ενδιαφέρουσα είναι η μορφή του χάρου, που έχει πολλά στοιχεία όχι μόνο μ' αυτά του χάρου των δημοτικών τραγουδιών αλλά και του Χάρωνα της αρχαιότητας. 5) Μάζαρης. Έγραψε στις αρχές του 15^{ου} αιώνα την «Επιδημία Μάζαρη

έν Άδου». Είναι η χειρότερη μίμηση του έργου του Λουκιανού, που έγινε γνωστή έως σήμερα. Ο Μάζαρης πεθαίνει από μια επιδημία, που καταστρέφει την Πόλη και κατεβαίνει στον Άδη. Εκεί συναντά τον πρώτο γραμματέα του αυτοκράτορα, που τον συμβουλεύει να γυρίσει στη γη και να πάει να εγκατασταθεί στην Πελοπόννησο. Ο χάρος στο έργο του Μάζαρη παρουσιάζεται σαν βαρκάρης, που μεταφέρει τους νεκρούς στον Άδη παίρνοντας οβολούς. 6) Ο «Θρήνος του Φαλλίδου του Πτωχού» ανώνυμου συγγραφέα. Είναι ένα έργο με διδακτικό χαρακτήρα, που δίνει συμβουλές στους νέους, να μην είναι άσωτοι. 7) Μαρίνος Φαλιέρος. Έγραψε τους «Λόγους διδακτικούς» και τη «Ρίμα παρηγορητική». 8) Προϊόν της Κρητικής λογοτεχνίας και μάλιστα της εποχής, που μας ενδιαφέρει, είναι το γνωστό με τον τίτλο «Περί Ξενιτείας» στιχούργημα της μεταβυζαντινής εποχής. Η έμπνευση είναι κοινή με το δημοτικό τραγούδι, διαφέρουν ωστόσο στην εκφραστική δύναμη τα δημοτικά τραγούδια από το ποίημα. Η διήγηση δεν μπορεί να συγκινήσει την ψυχή του αναγνώστη παρά μόνον επιδερμικά.

4. Σατιρικά ποιήματα

Η σατιρική ποίηση της Κρήτης αντιπροσωπεύεται: α) από τον στιχουργό Στέφανο Σαχλίκη. Μέχρι πρόσφατα η δράση του Σαχλίκη τοποθετούνταν στο τέλος του 15^{ου} αιώνα, πρόσφατες όμως έρευνες από τον Μ.Ι.Μανούσακα έφεραν στο φως στοιχεία, που αποδεικνύουν, πως αυτός έζησε στο δεύτερο μισό του 14^{ου} αιώνα. Έγραψε τα έργα «Γραφαί και στίχοι και ερμηνείαι» και «Γραφαί και στίχοι και ερμηνείαι έτι και αφηγήσεις». Στα έργα αυτά ο Σαχλίκης διηγείται την άσωτη ζωή του, που τον οδήγησε στη φυλακή και καταφέρεται εναντίον των πολιτικών και των γυναικών. Αν και η έκφραση του είναι ακόμη πρώιμη, ο στίχος του έχει νεύρο και χιούμορ. Το έργο χωρίς να στερείται ρεαλισμού και λαογραφικής αξίας, παρουσιάζει κάποιες αδυναμίες, ιδιαίτερα αν σταθεί κανείς στην περιγραφική δύναμη του ποιητή, ωστόσο, μέσα απ' αυτό παίρνουμε μια γεύση από την ζωή του κόσμου και κυρίως του υποκόσμου της εποχής του. β) Κρητικό θεωρείται και το «Συναξάριον ευγενικών γυναικών και τιμιωτάτων αρχοντισσών», που τοποθετείται στα 1500 περίπου. Ο άγνωστος ποιητής περιγράφει κυρίως τα ελαττώματα των γυναικών, ο μισογυνισμός του δεν έχει όρια. Το έργο έχει αξία γλωσσική και λαογραφική, αλλά η χυδαιότητα στην έκφραση το κάνει αποκρουστικό. γ) Σχετικό περιεχόμενο έχει και ένα άλλο έργο με τον τίτλο «Επαινος των γυναικών», ένα σωστό υβρεολόγιο κατά του γυναικείου φύλου.

5. Λυρικά ποιήματα

Λυρικά ποιήματα έγραψε: α) Ο Μαρίνος Φαλιέρος. Το «Ερωτικόν ενύπνιο» και η «Ιστορία και το όνειρο» είναι τα πιο γνωστά ποιήματα του Φαλιέρου με ερωτικό περιεχόμενο. Στα έργα αυτά υπάρχει ένας ωχρότατος λυρισμός, που διακόπτεται ολοένα από διαλόγους, εισαγωγικά και επιφωνήματα. β) Στα λυρικά ποιήματα υπάρχει και η «Διήγησις πολυπαθούς Απολλωνίου του Τυρίου». Το ποίημα είναι μυθιστορικό με θέμα τη ζωή και τις περιπέτειες του βασιλιά της Τύρου Απολλώνιου. Το έργο γνώρισε μεγάλη διάδοση στη Δύση, το ελληνικό δεν είναι το πρωτότυπο, αλλά η μεταγλώττιση στην ελληνική του έργου του Antonio Pucci "Storia d' Apollonio di Tiro in ottava rima. Το απώτερο όμως πρότυπο είναι ένα ελληνιστικό σοφιστικό μυθιστόρημα του 3^{ου} ή 4^{ου} αιώνα χαμένο σήμερα, που είχε μεταφραστεί στα λατινικά και που είχε μεγάλη διάδοση όλο τον μεσαίωνα στη δύση. Το έργο δεν έχει τίποτα το κοινό με τα ερωτικά μυθιστορήματα, πιο πολύ θυμίζει τα μυθιστορήματα του Ξενοφώντα του Εφέσιου και του Αχιλλέα του Τάτιου. γ) Η

«Ριμάδα κόρης και νιού» είναι χαριτωμένο έργο, λυρικό ποίημα του τέλους του ΙΕ αιώνα. Μοιάζει με δυτικό και είναι κατά τον H. Pernot, φαίνεται επίσης ότι έχει σημάδια λόγιας επεξεργασίας. Ένας νέος προσπαθεί να κατακτήσει μια νέα, αλλά εκείνη δεν δέχεται τον έρωτα του, του ζητάει πρώτα το δαχτυλίδι του αρραβώνα και ύστερα μπορεί να γίνει δική του. Τελικά ο νέος καταφέρνει το σκοπό του και χωρίς το δαχτυλίδι. Η νέα καταριέται το νέο και συμβουλεύει τις φίλες της, πώς να μην πάθουν το ίδιο πάθημα. Είναι ένα ποίημα γεμάτο ζωντάνια και δροσιά με έξυπνους και εύστοχους διαλόγους, που δείχνουν την ετοιμότητα του λαού. δ) Στα προϊόντα της Κρήτης πρέπει να ανήκει και το σατιρικό στιχούργημα: «Γαιδάρου, Λύκου και Αλουπούς διήγησις χαρίεις ή όπως αλλιώς λέγονταν από τον λαό, «Η Φυλλάδα του Γαιδάρου». Το έργο γράφτηκε τον ΙΕ αιώνα και τυπώθηκε στη Βενετία το 1539. Η ποιητική του αξία είναι σημαντική, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι καλοφτιαγμένοι ομοιοκατάληκτοι στίχοι του, ο ποιητής έχει πράγματι στιχουργική ευχέρεια και οι διηγήσεις είναι γραμμένες με αρκετό κέφι. Έχει σαν πρότυπο του ένα παλιότερο υστεροβυζαντινό κείμενο, το «Συναξάριον του τιμημένου γαιδάρου». Ο άγνωστος στιχουργός μας περιγράφει το συνεταιρισμό του λύκου, της αλεπούς και του γαιδάρου και το ταξίδι τους στην Ανατολή, που κρύβει πολλή πονηριά από μέρους των δυο πρώτων. Στο τέλος έχουμε την τιμωρία των δυο και τον έπαινο του φρόνιμου και γνωστικού γαιδάρου. δ) Τέλος έχουμε το έργο «Ο γάτος και οι ποντικοί», όπου περιγράφονται οι προσπάθειες ενός γάτου να εξαπατήσει τους ποντικούς. Εκείνοι αρχικά πιστεύουν στην φιλία του, στο τέλος όμως μετανοούν, όταν καταλαβαίνουν την πονηριά του.

Γ. Ακμή

Την περίοδο της ακμής της Κρητικής λογοτεχνίας αντιπροσωπεύουν αρκετά έργα, τα περισσότερα αριστουργήματα. Τραγωδίες και κωμωδίες, το ειδυλλιακό έργο «Πανώρια», το θρησκευτικό δράμα «Η θυσία του Αβραάμ», το επικόλυτο ποίημα «Η βοσκοπούλα» και ο «Ερωτόκριτος». Όλα έχουν γίνει πάνω σ' ένα ή περισσότερα ξένα πρότυπα, ωστόσο οι Έλληνες ποιητές έχουν κατορθώσει να εκμεταλλευτούν το θέμα τους με εντελώς προσωπικό τρόπο, να το προσαρμόσουν στα ελληνικά ήθη και να του προσδώσουν ελληνικό χαρακτήρα.

1. «Η Βοσκοπούλα»

Η «Βοσκοπούλα» είναι ένα έργο άγνωστου, λόγιου ποιητή, πρωτοτυπώθηκε το 1627, φαίνεται όμως, πως ήταν ήδη αρκετά γνωστό. Για κάποιο διάστημα πιστευόταν, ότι ο ποιητής της ήταν ο Ν. Δριμυτινός, αποδείχθηκε ωστόσο, ότι αυτός ήταν μόνο ο εκδότης της. Το έργο δεν είναι δράμα κατά το Λ. Πολίτη, αλλά σύντομο ποίημα αφηγηματικό. Κάποτε πιστεύονταν, πως η Βοσκοπούλα είχε υπόθεση πραγματική, φυσικά κάτι τέτοιο δεν αληθεύει. Το έργο έχει για πρότυπο τα αναρίθμητα ιταλικά ειδύλλια της Αναγέννησης, με μόνη ουσιαστική διαφορά, πως εδώ θα βρούμε μια βοσκοπούλα της Κρήτης και όχι μια νύμφη και έναν απλό βοσκό και όχι κάποιο νέο θεϊκής καταγωγής. Η υπόθεση έχει να κάνει με τη συνάντηση ενός βοσκού και μιας βοσκοπούλας. Οι δυο νέοι συναντιούνται καθώς έβοσκαν τα πρόβατα, ερωτεύονται και ζουν για λίγο μαζί εξαιτίας της απουσίας του πατέρα της βοσκοπούλας. Ο βοσκός πρέπει πάραυτα να φύγει, υπόσχεται όμως, ότι σε ένα μήνα θα γυρίσει, πράγμα που δεν κάνει, γιατί αρώστησε. Μάταια τον περιμένει η βοσκοπούλα, η οποία και τελικά πεθαίνει από το καημό της. Πιστός στον όρκο του γυρίζει ο βοσκός, μόνο που βρίσκει πεθαμένη την αγαπημένη του, θρηνεί, λοιπόν, και θεωρεί τον εαυτό του υπεύθυνο για το θάνατο της. Η Βοσκοπούλα είναι έργο, που το χαρακτηρίζει η αφέλεια και η ειδυλλιακή χάρη, ο ποιητής της φαίνεται, πως ήταν ένας καλλιτέχνης, που αγαπούσε

πολύ τη φύση. Η λεπτότητα και η κομψότητα στην έκφραση ανήκουν στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της. Ο ποιητής ήξερε πολύ καλά τον κόσμο των συναισθημάτων στην περιγραφή του έρωτα, της οδύνης και του πόνου των ηρώων του. Αυτός είχε σίγουρα κάποιο ξένο πρότυπο, το έργο του όμως δεν παύει να έχει ελληνικότατο χαρακτήρα. Ακόμη βρίσκουμε σε αυτό το «σχήμα του αδυνάτου», όπως και τη συμμετοχή του φυσικού κόσμου στη χαρά των ερωτευμένων, ακριβώς όπως στη δημοτική ποίηση. Το έργο αγαπήθηκε από τον ελληνικό λαό και αρκετές περικοπές του πέρασαν σε συλλογές σαν δημοτικά τραγούδια. Βέβαια το πέρασμα του έργου στο στόμα του λαού είχε κάποιες αλλοιώσεις, έτσι ο ενδεκασύλλαβος του μεταβάλλεται σε δεκαπεντασύλλαβο. Η αξία του ωστόσο αναγνωρίστηκε όχι μόνο από Έλληνες μα και από ξένους μελετητές του Κρητικού ειδυλλίου, όπως και από τον εθνικό ποιητή Δ. Σολωμό.

2. «Η Θυσία του Αβραάμ»

Οι μελέτες γύρω από το θρησκευτικό θέατρο στην Ελλάδα έδειξαν, ότι θρησκευτικές παραστάσεις γίνονταν από τον 5^ο αιώνα μ.Χ. στο Βυζάντιο, έτσι ώστε σήμερα να υποστηρίζεται η άποψη, ότι προηγήθηκε το θρησκευτικό ελληνικό θέατρο από το αντίστοιχο δυτικό. Στην Κρήτη ιδιαίτερα καλλιεργήθηκε το θρησκευτικό δράμα για παράδειγμα από τον ποιητή Μαρίνο Φαλιέρο, ωστόσο το πραγματικό θρησκευτικό δράμα, που γράφτηκε, για να παρασταθεί, είναι η «Θυσία του Αβραάμ». Το θέμα είναι η γνωστή από την Παλαιά Διαθήκη δοκιμασία του Αβραάμ από το θεό, ένα θέμα που το εκμεταλλεύτηκαν πολλοί από τους συγγραφείς «μυστηρίων» στη Δύση. Την ώρα που κοιμάται ο Αβραάμ, του παρουσιάζεται ένας άγγελος, που του μεταβιβάζει την επιθυμία του θεού, να θυσιάσει το παιδί του, τον Ισαάκ. Ο Αβραάμ βρίσκεται σαν πατέρας και σαν πιστός στον θεό σε δίλλημα, στο τέλος η πατρική του αγάπη υποχωρεί μπροστά στην αγάπη του για το θεό. Ξυπνά το γιο του, αποχαιρετούν την τραγική μάνα Σάρα και φεύγουν για το βουνό, όπου θα γίνει η θυσία, αυτός ο Ισαάκ και δυο δούλοι. Εδώ αποκαλύπτει την αλήθεια στο γιο του ο Αβραάμ, που τρομάζει και κλαίει, στο τέλος όμως ξαναπαρουσιάζεται ο άγγελος του θεού και λέει, πως δεν θέλει ο θεός πια τη θυσία, γιατί πείσθηκε για την πίστη του Αβραάμ. Χαρούμενοι όλοι γυρίζουν κοντά στη Σάρα και ευγνωμονούν το θεό. Το έργο παρά τη δραματική του πλοκή δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως τραγωδία εξαιτίας του αίσιου τέλους του, ούτε όμως είναι και «μυστήριο», όπως υποστηρίζονταν παλιότερα, κατά τον Λ. Πολίτη είναι τελικά ένα θρησκευτικό δράμα. Η «Θυσία του Αβραάμ» δημιούργησε πολλά προβλήματα και γύρω από τη σύνθεση της και γύρω από τη χρονολόγησή της. Διατυπώθηκε η άποψη αρχικά από τον Στ. Ξανθουδίδη, ότι ο ποιητής της θυσίας είναι ο Βιτσέντζος Κορνάρος, ο ποιητής του Ερωτόκριτου, γιατί υπάρχουν πολλοί κοινοί στίχοι στα δυο έργα. Το ίδιο υποστηρίζουν και οι Ε. Κριαράς, Γ. Ζώρας, Γ. Μέγας, που διαπιστώνουν ομοιότητες στο ύφος, στη στιχουργία, στον κοινό εκφραστικό τρόπο των δυο έργων. Μια τέτοια άποψη δημιουργεί ένα άλλο ερώτημα. Πότε έγραψε ο Κορνάρος τη «Θυσία», προηγήθηκε ή έπεται ο «Ερωτόκριτος»; Φαίνεται λοιπόν, ότι η «Θυσία» είναι έργο της νεότητας του Κορνάρου, άπειρου νέου ακόμη ποιητή, σε αντίθεση με τον «Ερωτόκριτο», όπου αυτός εμφανίζεται σαν ώριμος πια ποιητής, τέλειος γνώστης της ποιητικής τέχνης. Η άποψη, που επικρατεί σήμερα γύρω από τη συγγραφή του έργου είναι, ότι αυτό θα πρέπει να γράφτηκε το 1635, ενώ τυπώθηκε για πρώτη φορά το 1696 και από τότε έγινε πολύ αγαπητό ανάγνωσμα για το λαό, πράγμα που δείχνουν οι επανειλημμένες εκδόσεις του. Η «Θυσία» δεν είναι πρωτότυπο έργο. Το πρότυπο της κατά τον Ι. Μαυρογορδάτο είναι το ιταλικό “Lo Isach” του Luigi Grotto, αυτό το γεγονός ωστόσο δεν μειώνει καθόλου την αξία του έργου, το οποίο κατά πολύ ανώτερο από το ιταλικό

κείμενο. Ο ποιητής δεν μένει πιστός στο ξένο έργο ούτε στη γραμμή, που ακολουθεί ο ξένος ποιητής, ούτε και στη διαγραφή των χαρακτήρων. Καταργεί τον πρόλογο, τα χωρικά τη διαίρεση σε πράξεις και σκηνές και αλλοιώνει τελείως την ποιητική προσωπικότητα του πρωτότυπου έργου, εφόσον υπάρχει, τελικά το έργο εμφανίζει τα χαρακτηριστικά και τη δροσιά της πρωτοδημιουργίας. Ο ποιητής συγκινείται ο ίδιος με το τραγικό θέμα του, την αγωνία του Αβραάμ, την τραγική θέση της μάνας, όλα αυτά δεν τα περιγράφει από δεύτερο χέρι. Τους ήρωες του ο ποιητής τους ξαναφτιάχνει από την αρχή, ο Αβραάμ είναι περισσότερο πατέρας από πιστός. Δυο φορές εμφανίζεται ο άγγελος και τρεις μέρες περνούν, για να πάρει την απόφαση, να θυσιάσει το παιδί του ο Αβραάμ. Η Σάρα μοιρολογεί όπως τα δημοτικά τραγούδια και δέχεται το φοβερό μαντάτο με σπαραγμό ψυχής, ζητά να πεθάνει και αυτή μαζί με το παιδί της. Όλος ο χειρισμός της «Θυσίας» από τον Κορνάρο είναι τελείως λαϊκός, φαίνεται, πως και ο ίδιος ήταν κοντά στο λαό, δεν του ήταν άγνωστα τα μοιρολόγια των μανάδων της Κρήτης. Και η απόδοση του χαρακτήρα του Ισαάκ, οι παραγγελίες που δίνει ειδικά πριν τη θυσία, δείχνουν πως ο ποιητής ήταν ένας εξαιρετος ψυχογράφος. Μέσα στο έργο δίνεται παραστατικότατα η ατμόσφαιρα της ελληνικής οικογενειακής ζεστασιάς. Ο ποιητής θέλει να προσαρμόσει το έργο, σε ότι αγαπούσε την πατρίδα του και το λαό της. Το έργο αγαπήθηκε πολύ από τον Κρητικό λαό και έζησε και ζει ακόμα στο στόμα του. Η γλώσσα της «Θυσίας» είναι ιδίωμα της Ανατολικής Κρήτης, δημοτική γλώσσα που μοιάζει πολύ με τη γλώσσα του «Ερωτόκριτου», γι' αυτό και αποτελεί τεκμήριο, ότι ο ίδιος ποιητής συνέθεσε και τα δυο έργα. Ωστόσο η γλώσσα του έπους είναι πιο άρτια απ' ότι στη «Θυσία», οι λόγιες λέξεις εδώ είναι επίσης περισσότερες, μάλλον επειδή το έργο έχει θρησκευτική προέλευση. Ο στίχος του είναι ιαμβικός δεκαπεντασύλλαβος με ζευγαρωτές ομοιοκαταληξίες. Και από στιχουργική άποψη υστερεί κάπως σε σύγκριση με τον «Ερωτόκριτο». Η «Θυσία» δεν έχει τη συνηθισμένη διαίρεση σε πράξεις και σκηνές, γράφτηκε όμως πάρα ταύτα για το θέατρο.

3. «Ο Ερωτόκριτος»

Ο «Ερωτόκριτος» είναι ένα επικό ποίημα. Αν και ο πρώτος εκδότης του το ονόμασε «ποίημα ερωτικόν», ο χαρακτηρισμός του ως έπους ξεκίνησε από την μεγάλη του κυρίως έκταση. Η ονομασία πάντως αυτή δεν βρίσκει σύμφωνο τον Λ. Πολίτη, ο οποίος και προτιμά αντί αυτής τον χαρακτηρισμό του ως «αφηγηματικού ποιήματος» ή «έμμετρου μυθιστορήματος». Το ποίημα περιστρέφεται γύρω από δυο αιώνιους αγαπητούς στόχους, τον έρωτα και την παλικαριά. Η υπόθεση του απλώνεται σε πέντε μέρη και πάνω από 10.000 στίχους, έχει δε ως εξής. Ο Ερωτόκριτος, γιος του Πεζόστρατου, συμβούλου του βασιλιά Ηράκλη, ερωτεύεται τη βασιλοπούλα Αρετούσα και κάθε βράδυ τραγουδάει τον έρωτα του κάτω από τα παράθυρα της. Η Αρετούσα ανησυχεί για τον τραγουδιστή μαζί και ο πατέρας της, ο οποίος καλεί τους νέους της πόλης να τραγουδήσουν σκοπεύοντας, αφού στήσει ενέδρα, να πιάσει τον άγνωστο. Ο Ερωτόκριτος τελικά γλιτώνει. Τα τραγούδια σταματούν χωρίς να αναγνωρισθεί. Ο Ερωτόκριτος, φεύγει μακριά από την Αθήνα, υπακούοντας στις συμβουλές του φίλου του. Στο μεταξύ αρρωσταίνει ο πατέρας του, τον οποίο θα επισκεφθούν η Αρετούσα με τη μητέρα της. Εδώ η βασιλοπούλα θα βρει στο σπίτι του Ερωτόκριτου τα τραγούδια, που της είχε γράψει μαζί με μια ζωγραφιά της και θα πάρει μαζί της αναγνωρίζοντας τον άγνωστο τραγουδιστή. Όταν γυρίζει ο Ερωτόκριτος καταλαβαίνει, ότι αποκαλύφθηκε και καμώνεται τον άρρωστο, γιατί φοβάται την οργή του βασιλιά. Παίρνει θάρρος, όμως όταν η Αρετούσα του στέλνει δυο μήλα για γιατρικό. Στη συνέχεια σε ένα αγώνισμα με κοντάρια, που οργάνωσε ο

βασιλιάς, ο Ερωτόκριτος νικά και, παίρνει το έπαθλο από τα χέρια της Αρετούσας. Οι δυο νέοι εξομολογούνται, τελικά, ο ένας στον άλλο τον έρωτα τους και η Αρετούσα πείθει τον Ερωτόκριτο, να τη ζητήσει από τον βασιλιά σε γάμο, πράγμα που κάνει αυτός εξοργίζοντας τον. Ο βασιλιάς θέλει να παντρέψει την κόρη του με το γιο του βασιλιά του Βυζαντίου, επειδή όμως εκείνη αρνείται την κουρεύει και την κλείνει στη φυλακή, ενώ ο Ερωτόκριτος φεύγει για την Έγριπο παίρνοντας το δαχτυλίδι της μαζί του. Τρία χρόνια πέρασαν οι νέοι χωριστά, όμως φαίνεται, ότι η μοίρα τους άλλαξε, όταν ο Βλαντίστρατος, ο βασιλιάς της Βλαχίας επιτίθεται εναντίον του Ηρακλή και τον φέρνει σε δύσκολη θέση. Ο Ερωτόκριτος αποφασίζει να γυρίσει, για να βοηθήσει την πατρίδα του. Με ένα μαγικό υγρό αλλάζει το χρώμα του προσώπου του σε μαύρο και όλοι τον παίρνουν για Σαρακηνό. Σαν Σαρακηνός πολεμιστής βοηθάει στη διάσωση των Αθηνών, νικά τον Άριστο τον ανεπιό του Βλαντίστρατου σε μονομαχία, η πόλη γλιτώνει έτσι, αυτός όμως τραυματίζεται βαριά. Τελικά γιατρεύεται και ζητάει το χέρι της Αρετούσας, που αρνείται, να τον παντρευτεί μένοντας πάντα πιστή στον Ερωτόκριτο. Γίνεται πάραυτα η αποκάλυψη και οι δυο νέοι παντρεύονται, ενώ ο Ερωτόκριτος στέφεται βασιλιάς.

Στους τελευταίους στίχους του έπους έχουμε την πληροφορία, ότι ο ποιητής του έργου είναι ο Βιτσέντζος Κορνάρος από τη Σητεία της Κρήτης. Λεπτομέρειες, ωστόσο, για τον ποιητή περισσότερες δεν έχουμε. Πρόβλημα υπάρχει και με τη χρονολόγηση του έργου, η λύση φαίνεται, όμως, σήμερα να έχει αρκετά φωτιστεί. Η άψογη ομοιοκαταληξία και η γλωσσική μορφή του κειμένου δείχνουν, πως το έργο πρέπει να γράφτηκε μετά τον 16^ο αιώνα. Το έργο δεν είναι πρωτότυπο, είχε σαν πρότυπο του το γαλλικό μυθιστόρημα “Paris et Vienne” του Pierre de la Cypede, που τυπώθηκε για πρώτη φορά στην Αμβέρσα στα 1487. Οι απόψεις των ειδικών επί πλέον συγκρούονται γύρω από το θέμα, του αν γνώριζε ή όχι το γαλλικό πρωτότυπο ο Κορνάρος. Σήμερα πιστεύεται τελικά από τους Cartoja, Κριαρά και εν μέρει τους G. Morgan, Maspero, Α. Πολίτη και Σ. Ευαγγελάτο, πως ο ποιητής γνώρισε ιταλικές μεταφράσεις, ειδικά είχε υπόψη του την διασκευή του “Paris et Vienne” από τον Albani Orvietano. Σε κάθε περίπτωση, όμως, ο Κορνάρος ήξερε να αφομοιώνει το ξένο υλικό και να κάνει όχι μίμηση, αλλά πραγματική ποιητική δημιουργία. Έχει, επίσης, την ικανότητα να ξεχωρίζει από το ξένο τα στοιχεία, που μπορούν να προσαρμοστούν στην ελληνική ζωή και πραγματικότητα και, κείνα που ενοχλούσαν την ηθική ή και την αισθητική του λαού. Οι ήρωες του δεν έχουν τίποτα το ξενικό και στο στόμα τους συχνά βρίσκουμε τα λόγια του λαού. Ο Κορνάρος ήξερε καλά την ελληνική παράδοση, έτσι έφτιαξε ήρωες ινδάλματα του Κρητικού λαού και όλης της Ελλάδας, που αγαπήθηκαν και τραγουδήθηκαν για πολύ, καμιά φορά μέχρι και τις μέρες μας.

Αν και ο λαός δέχτηκε το έργο, θα πρέπει εδώ να πούμε, ότι οι λόγιοι όπως ο Ι. Νερουλός, ο Ραγκαβής, αλλά ακόμη και ο Κοραής το υποτίμησαν κυρίως εξαιτίας της γλώσσας του. Την αξία του πρώτοι ανακάλυψαν οι Σολωμός και Παλαμάς, ο τελευταίος μάλιστα πρότεινε να ονομασθεί ο Κορνάρος εθνικός ποιητής. Η γλώσσα του Ερωτόκριτου είναι το ιδίωμα της Ανατολικής Κρήτης, πλούσια, δροσερή, ξεκαθαρισμένη από ξένα και λόγια στοιχεία. Ο στίχος του έργου είναι ιαμβικός δεκαπεντασύλλαβος και η ομοιοκαταληξία του ζευγαρωτή. Σε ένα έργο όμως με 10.052 στίχους υπάρχουν και κάποια ελαττώματα και αυτό είναι φυσικό. Έτσι συναντούμε σε κάποιες περιπτώσεις άσκοπες επαναλήψεις, που θα μπορούσαν ίσως να αποφευχθούν, όπως και πολλούς διασκελισμούς, τα λάθη αυτά όμως, μπροστά στα προτερήματα του έργου είναι ασήμαντα, όπως έχει πει και ο Γ. Σεφέρης. Ο Β. Κορνάρος ήταν ένας πραγματικός, επικός ποιητής, που είχε και αξιόλογες λυρικές στιγμές, ήταν ένας απaráμιλος ψυχογράφος και αληθινός δημιουργός, που ανάλυσε

τον ψυχικό κόσμο των ηρώων του με μεγάλη επιτυχία. Ο Ερωτόκριτος είναι το αριστούργημα της Κρητικής λογοτεχνίας και η κατάληξη όλης αυτής της φάσης της νεοελληνικής λογοτεχνίας, που ξεκινάει με τον Διγενή, μετά απ' αυτόν θα ακολουθήσει ενάμιση αιώνας ποιητικής παρακμής. Η πτώση της Κρήτης έκαμε, ώστε να αργήσει να τυπωθεί το έργο, την πρώτη του έκδοση την έχουμε στη Βενετία το 1713. Από τότε το έργο γνώρισε πάμπολλες επανεκδόσεις και έγινε γρήγορα βιβλίο λαϊκό.

4. Το ποιμενικό δράμα «Η Πανώρια» (Γύπαρις)

Το ποιμενικό δράμα, που τόσο μεγάλη διάδοση είχε στη Δύση, αντιπροσωπεύεται στην κρητική λογοτεχνία από το έργο του Γ. Χορτάτζη «Πανώρια», του ποιητή της «Ερωφίλης» και του «Κατζούρμπου». Η «Πανώρια» ή «Γύπαρις», όπως λέγονταν παλιότερα, είναι το πρωιμότερο από τα τρία έργα του Χορτάτζη, γράφτηκε δε γύρω στα 1585 με 1590. Ο ίδιος ο ποιητής από ένα χειρόγραφο, που βρέθηκε στην Κέρκυρα από την Μ. Οικονόμου, φαίνεται να έδωσε τον τίτλο στο έργο του «Πανώρια». Από το ίδιο χειρόγραφο είναι και η «Ερωφίλη», πριν από το 1610 κατά τον Μ. Μανούσακα. Η υπόθεση του είναι η ακόλουθη: δύο βοσκοί, που ζουν στην Ίδη της Κρήτης, ο Γύπαρις και ο Αλέξης ερωτεύονται δυο βοσκοπούλες, την Πανώρια και την Αθούσα, μα εκείνες δεν ανταποκρίνονται στα αισθήματα τους και προτιμούν από το γάμο την ανέμελη και ελεύθερη ζωή. Η γριά Φροσύνη μεσολαβεί και προσπαθεί με ποικίλες συμβουλές, να τις μεταπείσει. Στο τέλος οι δυο νέοι παρακαλούν τη θεά Αφροδίτη, που στέλνει τον έρωτα να σαϊτέψει τις βοσκοπούλες και έτσι γίνονται οι γάμοι των δυο ζευγαριών. Το έργο αποτελείται από δυο προλόγους, πέντε πράξεις και τέσσερα ιντερμέδια και είναι εμπνευσμένο από την ειδυλλιακή ποίηση των Ιταλών. Κατά τον Κριαρά παρουσιάζει ομοιότητες με τον «Aminta» του Tasso, τον «Pastor Fido» του Guarini, το «Aecce» του Ougaro και την «Amorosa Feole» του Panolimo. Αντίθετα με τη «Βοσκοπούλα» στην Πανώρια έχει πιστοποιηθεί το πρότυπο της, το οποίο είναι το ποιμενικό δράμα «Calisto» του Luigi Grotto, που τυπώθηκε στα 1583. Η Πανώρια, αν και έχει αρκετές ομοιότητες με το ιταλικό πρότυπο της, έχει ωστόσο και μεγάλες διαφορές απ' αυτό. Εάν σταθεί κανείς στα αρχαϊστικά της στοιχεία, θα δει, πως μόνο το μοτίβο της Αφροδίτης έχει παραμείνει σε σχέση με το πρωτότυπο της. Εδώ δεν έχουμε να κάνουμε με νύμφες της αρχαιότητας, αλλά με βοσκοπούλες με κάθε βεβαιότητα από την Κρήτη, ούτε και βέβαια έχουμε θεούς πλην της Αφροδίτης μεταμορφωμένους. Η Πανώρια είναι ένα έργο με ειδυλλιακή χάρη και εκφραστική κομψότητα, ο ποιητής ωστόσο πότε-πότε χάνεται σε ατέλειωτους μονολόγους. Πάρα ταύτα η γλώσσα του έργου είναι αρκετά στρωτή, ο στίχος ιαμβικός δεκαπεντασύλλαβος και η ρίμα ζευγαρωτή.

5. Η τραγωδία

α) Η «Ερωφίλη»

Η «Ερωφίλη» είναι μια άγρια και αιματοβαμμένη τραγωδία του Γ. Χορτάτζη από το Ρέθυμνο. Ο Χορτάτζης είναι η ποιητική φυσιογνωμία, που βρίσκεται στο ξεκίνημα της ακμής της Κρητικής λογοτεχνίας. Τα έργα του τα έγραψε γύρω στο 1565 με 1600, όταν βρισκόταν στην πλήρη ωριμότητα του γύρω στα 35 με 50 χρόνια. Για τη ζωή του γνωρίζουμε ελάχιστες πληροφορίες μέχρι τις σχετικά πρόσφατες έρευνες του Σ. Ευαγγελάτου στα βενετικά αρχεία. Ο συγκεκριμένος ερευνητής έδειξε, πως ο ποιητής ήταν γόνος μεγάλης αστικής οικογένειας, γραμματικός στα νιάτα του, που γεννήθηκε στα μισά περίπου του 16^{ου} αιώνα και πέθανε γύρω στα 1610. Γνώριζε τους αρχαίους Έλληνες ποιητές αλλά και τους Λατίνους, ενώ είχε επίσης μεγάλη οικειότητα με τη σύγχρονη τέχνη, ιδιαίτερα την ιταλική, γεγονός που δεν αποκλείει, το να έζησε για

κάποιο διάστημα, μεγάλο μάλιστα, στην Ιταλία ή ακόμη και να σπούδασε εκεί. Είναι ένας ποιητής πρώτης γραμμής παρά την κάποια λόγια ψυχρότητα, που διακρίνει κανείς στα έργα του. Η Ερωφίλη θεωρείται το αριστούργημα του. Πρόκειται για μια κλασικιστική τραγωδία στα χνάρια ανάλογων ιταλικών. Σύμφωνα με το περιεχόμενο της στη Μέμφιδα ήταν βασιλιάς ο Φιλόγονος, που πήρε το θρόνο, αφού σκότωσε τον αδελφό του. Στη συνέχεια παντρεύτηκε τη γυναίκα του και από το γάμο τους γεννήθηκε η ευγενική κόρη Ερωφίλη. Στην αυλή του βασιλιά μεγαλώνει και ο Πανάρετος μαζί με την Ερωφίλη, γιος του νεκρού βασιλιά της Τζερέζας. Οι δυο νέοι ερωτεύονται και παντρεύονται μυστικά. Ο Φιλόγονος μαθαίνει την αλήθεια γύρω από το γάμο και προσποιείται, ότι τον δέχεται, σκοτώνει όμως τον Πανάρετο και προσφέρει τα μέλη του σ' ένα πανέρι στην Ερωφίλη. Όταν αυτή πληροφορείται το θάνατο του άνδρα της, αυτοκτονεί και οι γυναίκες του χορού στη συνέχεια σκοτώνουν το βασιλιά, παίρνοντας εκδίκηση για το θάνατο της. Η Ερωφίλη γράφτηκε στα 1600 περίπου, αποτελείται από τον πρόλογο -όπου βλέπουμε τον Χάρο να προλογίζει και σε κάποια σκηνή επίσης, το φάντασμα του νεκρού αδελφού του βασιλιά- και πέντε πράξεις, χορικά και ιντερμέδια. Έχει σαν πρότυπα της έργα του Tasso, το άμεσο ωστόσο πρότυπο της έχει πιστοποιηθεί και είναι η *Orbecche* του G. Battista Giraldi. Ο Χορτάτζης είναι ποιητής με καλλιτεχνικές δυνατότητες, ενώ παρακολουθεί την υπόθεση του πρωτότυπου, προσπαθεί με απόλυτη πρωτοτυπία να απαλύνει την φρίκη του. Το έργο είναι γραμμένο στο ιδίωμα της Δυτικής Κρήτης, ο ποιητής καταφέρνει παρά τους κάποιους πλατειασμούς του, να αποδώσει το αιματόβρεχτο θέμα του με λυρισμό και συγκίνηση. Η Ερωφίλη έχει επιπλέον αρκετά στοιχεία από το δημοτικό τραγούδι, για αυτό το λόγο και αγαπήθηκε από τον λαό. Έχει αρκετές επίσης ομοιότητες με τον Ερωτόκριτο, πράγμα που δείχνει, ότι ο Χορτάτζης γνώρισε τα έργα του Κορνάρου. Ο Χορτάτζης δεν κατάφερε όμως, να εξαφανίσει όπως ο Κορνάρος τις αναμνήσεις των ιταλικών κειμένων, κάπου-κάπου η επίδραση τους απ' αυτά είναι εμφανής. Παρ' όλες τις ατέλειες η Ερωφίλη δεν παύει, να είναι ένα έργο ποιότητας.

β) «Ο βασιλιάς Ροδολίνος»

«Ο βασιλιάς Ροδολίνος» είναι έργο του Κρητικού Ιωάννη Ανδρέα Τρωίλου από το Ρέθυμνο και τυπώθηκε στη Βενετία το 1647. Για πρότυπο του έχει το “*Le re Torrismondo*” του Tasso. Ο Ροδολίνος ζητάει το χέρι της κόρης του βασιλιά της Καρχηδόνας Αρετούσας, έχοντας υπόψη του να τη δώσει στο φίλο του Τρωσίλο, τον οποίο δεν ήθελε για γαμπρό του ο πατέρας της. Ερωτεύεται, όμως, ο ίδιος την Αρετούσα και έτσι αποφασίζει κατά τη συμβουλή του Ερμίνιου, ενός φίλου του, να δώσει στον Τρωσίλο την αδελφή του τη Ροδοδάφνη και να κρατήσει ο ίδιος την Αρετούσα. Ο Τρωσίλος δεν δέχεται, ενώ η Αρετούσα, όταν μαθαίνει την αλήθεια αυτοκτονεί. Στο τέλος αυτοκτονούν και οι δυο Τρωσίλος και Ροδολίνος. Ο ποιητής δεν μπορεί να συγκριθεί με τον Χορτάτζη ή τον Κορνάρο, κατορθώνει όμως να μας δώσει πολύ καλά δουλεμένους δεκαπεντασύλλαβους, ενώ τα σονέτα του έργου έχουν να επιδείξουν αξιοζήλευτη μορφική τελειότητα. Το έργο του Τρωίλου, παρά την προσπάθεια του να ξεφύγει από τα ελαττώματα του πρωτότυπου, έχει αρκετές ατέλειες, πολύπλοκη υπόθεση, χαλαρότητα στις περιγραφές και όχι σφιχτά δεμένο νόημα. Δεν βρήκε την ανταπόκριση της Ερωφίλης από το λαό και ούτε κατάφερε να τον συγκινήσει.

γ) «Ζήνων»

Ο «Ζήνων» είναι μια τραγωδία, που αμφισβητείται, αν ανήκει στο Κρητικό θέατρο. Ο Σ. Ευαγγελάτος υποστηρίζει πολύ πειστικά, πως το έργο γράφτηκε και

παραστάθηκε στη Ζάκυνθο στα 1682-83. Δεν γνωρίζουμε, εάν ο ποιητής της τραγωδίας είναι Κρητικός ή Ζακυθινός. Ο Ζήνων έχει για πρότυπο του το ομώνυμο έργο του Λατίνου J. Simon, που τυπώθηκε το 1648 στη Ρώμη. Τον πρόλογο της τραγωδίας αρχίζει ο θεός Άρης, ενώ στη συνέχεια έχουμε διάλογο μεταξύ των Ερινύων και του Διόνυσου. Η υπόθεση είναι η ζωή του Βυζαντινού αυτοκράτορα του 5^{ου} αιώνα του Ζήωνα γεμάτη δολοφονίες και μίσος. Ο Ζήνων μαζί με τον αδελφό του Λογγίνο σκοτώνει τον Αρμάκιο, το Γαλέο, τον Πατριάρχη Πελάγιο, δεν προλαβαίνει όμως να χαρεί την ευτυχία του και ο Αναστάσιος με επανάσταση στέφεται στη θέση του βασιλιάς. Η σκληρή τιμωρία των δυο αδελφών –ο Ζήνων θάβεται ζωντανός και ο Λογγίνος συλλαμβάνεται και σκοτώνεται- αποτελούν και κάθαρση της τραγωδίας. Ο ποιητής της τραγωδίας, που είναι άγνωστος, δεν έχει ποιητική φλέβα και αυτό φαίνεται, από το ότι δεν καταφέρνει να ξεφύγει από την ξένη δημιουργία. Προσπαθεί, ωστόσο, να πλουτίσει το έργο του με το λαογραφικό θησαυρό της Κρήτης και σε κάποια σημεία παρά τους ατελείωτους διασκελισμούς, με το ανθρωπομορφικό στοιχείο θυμίζει το δημοτικό τραγούδι. Ο «Ζήνων» παραμένει πάραυτα ένα έργο με πολλές αδυναμίες.

Εκτός από τις παραπάνω τραγωδίες στα έργα αυτού του είδους και αυτής της περιόδου ανήκουν και οι τραγωδίες: α) «Ευγένια» του Θ. Μαλτέζε και β) «Ιφιγένεια» και «Θυέστης» του Π. Κατσαίτη. Πρόκειται για έργα επτανησίων λογοτεχνών, γεγονός, που δείχνει, πως η Κρητική επίδραση αυτή την εποχή ήταν εμφανώς υπαρκτή στα Επτάνησα.

6. Κωμωδία

Η κωμωδία στην Κρήτη είναι μίμηση των ιταλικών κωμωδιών, που και αυτές είναι μίμηση των λατινικών, οι οποίες με τη σειρά τους ξεπήδησαν από την αττική κωμωδία. Και οι τρεις γνωστές Κρητικές κωμωδίες, που μας σώζονται, έχουν σαν θέμα τους, το πολύ συνηθισμένο θέμα για εκείνη την εποχή της αναγνώρισης των χαμένων παιδιών και είναι οι εξής:

α) «Κατζούρμπος»

Ο «Κατζούρμπος» ή ίσως «Κατζάραπος» είναι η πιο παλιά κωμωδία του Κρητικού θεάτρου. Είναι έργο του Γ. Χορτάτζη, το οποίο γράφτηκε κατά το Λ. Πολίτη ανάμεσα στα 1593 και στα 1601. Το έργο βρίσκεται πολύ κοντά στην τεχνοτροπία των ιταλικών κωμωδιών του τύπου *commedia erudite*, έχει πρόλογο, πέντε πράξεις και ιντερμέδια. Σαν πρότυπο του στάθηκε πιθανότατα η «Ελευθερωμένη Ιερουσαλήμ» του T. Tasso και μεταφράσεις των «Μεταμορφώσεων» του Οβιδίου. Στον Κατσούρμπο ένας νέος, ο Νικολός, ερωτεύεται την υπηρέτρια της Πουλισένης Κασσάνδρα. Αυτήν, όμως, την αγαπά και ένας γέρος πλούσιος Αρμένης, ο οποίος και την πείθει να τον παντρευτεί. Την τελευταία στιγμή αποκαλύπτεται, πως η Κασσάνδρα είναι κόρη του και έτσι παντρεύεται το Νικολό. Ο Κατσούρμπος, αν εξαιρέσει κανείς κάποιες αισχρολογίες, που κουράζουν τον αναγνώστη, έχει καλή οικονομία, ζωηρότητα εκφραστική και γλαφυρότητα. Κατά τον Λ. Πολίτη είναι ένα από τα κορυφαία έργα της λογοτεχνίας μας. Όπως στην Ερωφίλη έτσι και στον Κατσούρμπο ο Χορτάτζης αποδεικνύεται μεγάλος μάστορας του λόγου. Η δράση είναι γοργή στο έργο και η αίσθηση του χιούμορ γνήσια, η γλώσσα του επίσης καλλιεργημένη και ποιητική, ενώ δεν λείπουν απ' αυτό οι σκηνικές και θεατρικές αρετές.

β) «Φουρτουνάτος»

Ο «Φουρτουνάτος» γράφτηκε από τον Μάρκο Αντώνιο Φώσκολο ιταλικής καταγωγής. Ο ποιητής κατείχε σημαντική θέση στην κοινωνία της Κρήτης και γνωρίζουμε με βεβαιότητα, ότι πέθανε στα 1662, θα πρέπει, λοιπόν, να έγραψε τον Φουρτουνάτο λίγο πριν από το θάνατο του. Το έργο προλογίζει η τύχη, που διηγείται στη συνέχεια, πως ο Λούρος, γιατρός από την Κεφαλλονιά, που ζει στο Κάστρο, μάταια έψαξε το γιο του, που τον άρπαξαν οι πειρατές. Κάποια στιγμή ο Λούρος ερωτεύεται την Πατρονέλλα, την κόρη κάποιας πελάτισσας του και θέλει να την παντρευτεί. Αυτή, ωστόσο, αγαπά το Γιαννούτσο, το θετό γιο ενός εμπόρου. Λίγο πριν από το γάμο της Πατρονέλλας με τον πλούσιο Λούρο αποκαλύπτεται, ότι ο Γιαννούτσος είναι ο χαμένος γιος του γιατρού και έτσι τελικά με τον γάμο των δυο νέων τελειώνει η κωμωδία. Ο Φώσκολος φαίνεται, ότι είχε αρκετές ποιητικές ικανότητες. Υπάρχει, επίσης, αρκετή αισχρολογία στο έργο του, μόνο που δίνεται έξυπνα. Καλοδουλεμένη είναι επίσης η ομοιοκαταληξία στο έργο. Στα θετικά του ακόμη θα μπορούσαν να αναφερθούν κάποια στοιχεία, που παραπέμπουν στην τεχνική του δημοτικού τραγουδιού. Ο Φουρτουνάτος έχει πολλά κοινά με το «Κατζούρμπο», τον οποίο μιμείται στο σύνολο του αλλά και σε κάποιες σκηνές του.

γ) «Στάθης»

Ο «Στάθης» πρέπει να έχει γραφεί κατά τον Μ. Μανούσακα γύρω το 1620, πριν από την πολιορκία του Κάστρου (1648) από τους Τούρκους. Ο ποιητής του πρέπει να είναι κάποιος Φόλας, αν και υπάρχει και η άποψη, πως δεν αποκλείεται, να είναι έργο και αυτή η κωμωδία του Χορτάτζη. Το έργο προλογίζει ο Έρωτας, είναι γραμμένο σε δεκαπεντασύλλαβο στίχο, σε τρεις πράξεις και δυο ιντερμέδια. Στο Στάθη ο γιος του ο Χρύσης, φεύγοντας για την Κύπρο πέφτει στα χέρια των Τούρκων, τον απελευθερώνει ένας φίλος του πατέρα του, ο Γαβρίλης, και τον φέρνει ως Χρύσιππο στο Κάστρο να σπουδάσει. Η Φαίδρα η κόρη του Στάθη ερωτεύεται τον Χρύσιππο, χωρίς να ξέρει, ότι είναι αδελφός της, την αγαπάει όμως ο Πάμφιλος και ένας γέρος δικηγόρος, με την κόρη του οποίου Λαμπρούσα είναι ερωτευμένος ο Χρύσιππος. Τελικά ο Γαβρίλης αποκαλύπτει την αλήθεια και έτσι ο Πάμφιλος παντρεύεται τη Φαίδρα και ο Χρύσιππος την κόρη του δικηγόρου. Περίπλοκη η υπόθεση γίνεται κουραστική. Κατά το Λ. Πολίτη το έργο το έχουμε σε μια μεταγενέστερη διασκευή όχι ολόκληρο, συντομευμένο σε τρεις πράξεις. Το έργο επίσης έχει ιταλική επίδραση, δεν βρέθηκε ωστόσο το πρότυπο του. Ο ποιητής του φαίνεται, ότι δεν είχε συνθετικές ικανότητες, η γλώσσα είναι πλαδαρή με πολλές ξένες ιταλικές λέξεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8^ο : Διαφωτισμός

Α. Εισαγωγή

Η αναγέννηση του Ελληνισμού θα επιτευχθεί μετά από μακροχρόνιους αγώνες στην Ιταλία και την Αυστρία, τις Παραδουνάβιες ηγεμονίες και το Φανάρι. Δυο μεγάλα ρεύματα, από το 17^ο αιώνα, οι φιλοδυτικοί που δεν πιστεύουν πια στη Ρώμη για την απελευθέρωση της Ανατολής και οι φιλοανατολικοί, αρχίζουν να ξυπνούν και να οργανώνονται στις ελληνικές κυρίως παροικίες του εξωτερικού. Βασικά δύο είναι πάλι οι τάξεις, που εκφράζουν τα ιδεολογικά ρεύματα της εποχής. Οι Έλληνες λόγιοι της διασποράς και των βενετοκρατούμενων χωρών της Ελλάδας, οι οποίοι έβλεπαν ότι το Έθνος έπρεπε να στηριχτεί στις ίδιες του τις δυνάμεις για να απελευθερωθεί και οι Φαναριώτες, η αριστοκρατική τάξη, που δημιουργήθηκε στο Βυζάντιο μετά την άλωση. Και οι δυο τάξεις, παρά τις διαφορές τους, βοήθησαν το Έθνος στην πορεία του προς την Αναγέννηση.

Οι ιδέες των Φαναριωτών σε αντίθεση με τις ιδέες των Ελλήνων της διασποράς έτειναν στον οικουμενισμό του Βυζαντίου. Με τα χρόνια είχαν αποβεί ο σύνδεσμος ανάμεσα στις δυτικές χώρες και την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Πολλοί από αυτούς αναδείχθηκαν σε ηγεμόνες ημιανεξάρτητων ηγεμονιών και φιλοδοξούσαν να μεταφέρουν στις αυλές τους τις ευρωπαϊκές συνήθειες. Γνώρισαν τη δυτική λογοτεχνία και έδωσαν το πρώτο ελληνικό μυθιστόρημα των νεότερων χρόνων, τα «Φιλοθέου Πάρεργα» του Νικόλαου Μαυροκορδάτου (1711). Παρά την προοδευτικότητά τους, οι Φαναριώτες έρεπαν, όπως ήταν φυσικό άλλωστε, προς το οικουμενικό ιδεώδες του Βυζαντίου και πίστευαν ότι ο Ελληνισμός θα επιβαλλόταν εσωτερικά στην αυτοκρατορία, που θα μεταβαλλόταν σε Οθωμανικό Κράτος του Ελληνικού Έθνους. Επιδίωκαν, όπως μπορεί κανείς να αντιληφθεί την αποκατάσταση της εθνικής υπόστασης με έναν ουτοπιστικό τρόπο, κάτι που ωστόσο δε μειώνει την προσφορά τους. Η προσφορά των Φαναριωτών πρέπει να εκτιμηθεί κοντά σε εκείνη του Ελληνισμού της διασποράς, ο οποίος όχι μόνο έστειλε στην Ελλάδα χρηματική ενίσχυση για την ίδρυση σχολείων και ανώτερων εκπαιδευτηρίων, αλλά και φωτισμένους δασκάλους, που έφτασαν στον ελληνικό χώρο για να δώσουν τα φώτα τους στο υπόδουλο Έθνος.

Ιδιαίτερα, μετά την κατάκτηση του δεσποτάτου της Πελοποννήσου, τον τουρκοβενετικό πόλεμο 1463-1479, την κατάρρευση του αποικιακού κράτους της Βενετίας στην Ελλάδα και τέλος τον τουρκοβενετικό πόλεμο 1614-1711 αλληπάλλληλα μεταναστευτικά κύματα ξεχύθηκαν στην Ευρώπη, όπου δημιουργήθηκαν αξιόλογες παροικίες ή κοινότητες. Η σημαντικότερη απ' αυτές τις παροικίες υπήρξε της Βενετίας, η οποία ίδρυσε το 1527 το ναό του Αγίου Γεωργίου, που αποτέλεσε το κέντρο της κοινότητας. Στη Βενετία συστήθηκαν μεγάλα ελληνικά τυπογραφεία, από όπου εκδόθηκαν τα σπουδαιότερα έργα του αναγεννώμενου Ελληνισμού και από το 1662 μέχρι το 1797 λειτούργησε το περίφημο Φλαγγινιανό Φροντιστήριο. Άλλες αξιόλογες παροικίες υπήρξαν της Νεάπολης, του Λιβόρνου, του Καργκέζε και της Βιέννης, που έγινε σπουδαίο εθνικό και πνευματικό κέντρο του Ελληνισμού, της Τεργέστης, της Ρουμανίας, της Ρωσίας, της Μάλτας κ.ά. Οι Έλληνες του εξωτερικού ανέστησαν το Γένος και ανέπτυξαν τις προγονικές αρετές. Μελέτησαν και πρόβαλαν τους αρχαίους συγγραφείς και συντέλεσαν στην πνευματική πρόοδο του Έθνους. Από το Παρίσι μέχρι τη Βιέννη και την Οδησόο οι λόγιοι και δημοσιογράφοι, με την έκδοση των πρώτων ελληνικών εφημερίδων και περιοδικών, οι ασήμαντοι έμποροι, που οργάνωσαν τη Φιλική Εταιρία, και οι διάφοροι εκπαιδευτικοί και κληρικοί μεταλαμπάδευσαν στην Ελλάδα τον Ευρωπαϊκό Διαφωτισμό και οδήγησαν τη χώρα στην απελευθέρωση.

B. Οι πεζογράφοι του διαφωτισμού

Ο ΙΗ αιώνας έχει καθιερωθεί να ονομάζεται στην ιστορία της Ευρώπης, αιώνας της Λογικής, των Φώτων ή του διαφωτισμού. Στη διάρκεια του κινήματος του διαφωτισμού και συγκεκριμένα μέσα από το έργο και τις προσπάθειες των εκπροσώπων του κατάφερε κατά πρώτον η Ευρώπη και στη συνέχεια όλη η ανθρωπότητα να βγει από την αμάθεια του μεσαίωνα και να περάσει σε μια νέα εποχή, την νεότερη, σύγχρονη εποχή. Εναντίον κάθε αυθεντίας, ο διαφωτισμός με τη βοήθεια κυρίως του ορθού λόγου προκάλεσε μια αληθινή επανάσταση υπέρ του ανθρώπου. Η Ελλάδα δεν έμεινε στο περιθώριο αυτού του κινήματος. Με κάποια καθυστέρηση από τον ευρωπαϊκό διαφωτισμό έχουμε τον νεοελληνικό διαφωτισμό με πολύ περισσότερα, όμως, προβλήματα από αυτά του ευρωπαϊκού μια και τα χρόνια της σκλαβιάς έχουν φέρει στον ελληνικό λαό μεγάλη αμάθεια, έτσι που ο διαφωτισμός να είναι για αυτόν επιτακτική ανάγκη. Οι λόγιοι Έλληνες μέσα και έξω

από την Ελλάδα αναλαμβάνουν ένα μεγάλο έργο. Κέντρα του διαφωτισμού γίνονται η Βενετία, τα Γιάννενα, το Βουκουρέστι, η Πόλη.

Οι πεζογράφοι του διαφωτισμού: 1) Ε. Πενταγιώτης: Το πρώτο αξιόλογο κείμενο αυτής της εποχής είναι το «Χρονικό του Γαλαξιδίου», γραμμένο στα 1703 από κάποιον ιερομόναχο Ευθύμιο σε ζωντανή και πλούσια δημοτική γλώσσα. Ο συγγραφέας του χρονικού είναι ένας αληθινός δημιουργός, με ταλέντο που ξεδιπλώνεται σε κάθε γραμμή του έργου. Έγραψε το χρονικό του βασισμένος σε «παλαιά χειρόγραφα», και φαίνεται πνεύμα περισσότερο λαϊκό παρά λόγιο. Γράφει γεμάτος θαυμασμό για το Γαλαξίδι και για τα κατορθώματα των κατοίκων του. Δεν είναι αδιάφορος σε ότι περιγράφει, δίνει την ίδια του την ψυχή σ' αυτό. Η κατάκτηση του Γαλαξιδίου από τους πειρατές και η ηρωική αντίσταση των κατοίκων του αποδίδονται σε δημοτική γλώσσα, όμορφη και θερμή. Κάποιες ασυνταξίες του κειμένου δεν του στερούν την ζωντάνια και την παραστατικότητα του. 2) Μια εξέχουσα φυσιογνωμία αυτών των χρόνων είναι ο Νικηφόρος Θεοτόκης. Γεννήθηκε στην Κέρκυρα στα 1736 και πέθανε στη Μόσχα το 1805. Μαθητής του Βούλγαρη κατά δεκαπέντε χρόνια νεότερος του, ο Νικηφόρος Θεοτόκης, ακολουθεί παράλληλη μ' αυτόν πορεία. Σπούδασε στην Ιταλία και στη Βολωνία φυσικές επιστήμες, μετά την επιστροφή του στην Ελλάδα ασχολείται με τη διδασκαλία των νέων ελληνικών και στη συνέχεια γίνεται πρώτα μοναχός και μετά μητροπολίτης Σλαβινίου και Αστραχανίου. Ο Θεοτόκης είχε πολύ μεγάλη πολυμέρεια, έγραψε έργα, που αφορούσαν τη φυσική επιστήμη, τα μαθηματικά αλλά και τα ελληνικά γράμματα σε γλώσσα αρχαϊζουσα. Έργα: «Κυριακοδρόμιο» και «Λόγιο» στη δημοτική γλώσσα. Προοδευτικός κι αυτός όπως ο δάσκαλος του στην αρχή, στρέφεται αργότερα προς την συντήρηση. Άλλωστε όσο προοδεύουν οι θεωρητικές επιστήμες και μαζί οι προοδευτικές τάσεις, τόσο η Εκκλησία απομακρύνεται από το θρησκευτικό ουμανισμό και γίνεται πιο συντηρητική. Αυτή η στροφή του, ωστόσο, στην αρχαία γλώσσα μετά το 1766 παρέσυρε και άλλους, όπως τον Α. Ελλάδιο, ενώ κλίση στον αρχαϊσμό δείχνουν και οι Αλέξανδρος και Νικόλαος Μαυροκορδάτος. 3) Μια από τις μεγαλύτερες προσωπικότητες της εποχής είναι αναμφίβολα ο Ευγένιος Βούλγαρης. Γεννήθηκε στην Κέρκυρα και σπούδασε στην Ιταλία. Πρόκειται για μια χαρακτηριστική μορφή του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Ο Ευγένιος Βούλγαρης υπήρξε ένας αντιπατικός ιερωμένος, ο οποίος πρέπει να θεωρηθεί ως ο πρόδρομος του μεγάλου δασκάλου του γένους Αδαμαντίου Κοραή. Δίδαξε πρώτα στα Γιάννενα στη «Μαρουτσαία Σχολή» φιλοσοφία επηρεασμένος από τον Leibnitz, τον Locke και τον Βολταίρο. Οι ιδέες του, του δημιούργησαν προβλήματα, μετά τα Γιάννενα διδάσκει στην Κοζάνη, την οποία εγκαταλείπει για την «Αθωνιάδα Σχολή» μετά από πρόσκληση του Πατριάρχη Κ. Λούκαρι. Φεύγει και από δω για τη Λειψία της Γερμανίας και τελικά για την Πετρούπολη μετά από πρόσκληση της Μ. Αικατερίνης. Το 1775 έγινε αρχιεπίσκοπος Σλαβινίου και Χερσώνος, λίγο πριν πεθάνει ονομάστηκε από την Αυτοκράτειρα Αικατερίνη μέλος της «Αυτοκρατορικής Ακαδημίας». Πολυμαθής και πολυγράφος ο Βούλγαρης έγραψε πολλά έργα, εκείνο όμως που έκανε μεγάλη εντύπωση είναι η «Λογική» του. Στο έργο του αυτό φέρνει καινούργιες ιδέες. Δεν θέλει μια τυφλή προσήλωση στους αρχαίους και ιδίως στον Αριστοτέλη, δεν μιμείται τον Κορυδαλέα, η άποψη του είναι, πως πρέπει να ανακαινισθεί η φιλοσοφία. Για χρόνια οι ιδέες του αποτέλεσαν σχολή μεταξύ αυτών, που ασχολούνται με τη φιλοσοφία. Στο θέμα της γλώσσας ήταν αδιάλλακτος συντηρητικός. Πίστευε, πως μόνο με την αρχαία γλώσσα μπορεί κανείς να εισδύσει στη φιλοσοφία. Εκτός από τα έργα, που συνέγραψε, έκαμε και πολλές μεταφράσεις ιδίως έργων του Βολταίρου. Εξέδωσε επίσης και το έργο του Ιωσήφ Βριέννιου σε τρεις συνολικά τόμους. 4) Ο Σαμουήλ Σκαρλάτος Χαντζερής. Μητροπολίτης

Δέρκεων. Ο Σκαρλάτος ανέβηκε στον οικουμενικό θρόνο στα 1763. Εργάστηκε ακούραστα για την ίδρυση σχολείων τόσο στην πόλη όσο και στις επαρχίες. Ήταν λάτρης της απλής γλώσσας, οι λόγοι του διακρίνονται για την απλότητα και τη σαφήνεια τους. Εκδόθηκαν στα 1948 από τον Γ. Βαλέτα ως «Λόγοι Πατριωτικοί».

5) Από τις πιο φωτεινές μορφές αυτής της περιόδου ήταν ο Ιωσήφ Μοισιόδακας. Γεννήθηκε στην Τσερναβόδα της Ρουμανίας γύρω στα 1735. Σπούδασε στα Γιάννενα και είχε την τύχη να μαθητεύσει κοντά στον Ευγένιο Βούλγαρη, αργότερα ως κληρικός αποκτάει το όνομα Ιώσηπος. Μετά τα Γιάννενα σπουδάζει στην Αθωνιάδα Σχολή και τελικά καταφέρνει να πραγματοποιήσει το όνειρο του, να πάει στην Πάντοβα, όπου και σπουδάζει φιλοσοφία, φυσικές επιστήμες και μαθηματικά. Επιστρέφει στο Ιάσιο, το οποίο θα εγκαταλείψει για την Ιταλία, για να ξαναγυρίσει και πάλι στο Βουκουρέστι, όπου και πέθανε. Με το Μοισιόδακα περνάμε από τη συντήρηση στην παράδοση. Ο Μοισιόδακας πίστευε, ότι πρέπει να χρησιμοποιούμε την απλή γλώσσα, για να είναι κατανοητά τα γραπτά μας και από εκείνους, οι οποίοι δεν έμαθαν τα αρχαία, οι δάσκαλοι αυτήν έπρεπε να διδάσκουν, ο ίδιος αυτό έκανε κάτι που είχε όμως ως αποτέλεσμα να συναντήσει πολλές δυσκολίες από τους αντιπάλους των ιδεών του. Οι απόψεις του γύρω από τη γλώσσα διατυπώνονται στο έργο του «Θεωρία Γεωγραφίας». Ριζοσπαστικές για την εποχή του θεωρούνται και οι παιδαγωγικές του αντιλήψεις, στενά εξαρτημένες από τα πιστεύω και τις αντιλήψεις του John Locke. Ο δάσκαλος κατά τη γνώμη του δεν έχει μόνο διδακτική αποστολή, πρέπει να αποβλέπει σε μια γενικότερη ηθοπλαστική αγωγή. Έχει δική του προσωπικότητα και στη νέα τάξη των κοινωνικών πραγμάτων συμβάλλει στην ανανέωση των ηθικών αξιών. Το έργο του Μοισιόδακα μπορεί να μην αναγνωρίστηκε στην εποχή του, οι μεταγενέστεροι, ωστόσο, λόγοι και ερευνητές του απέδωσαν την αξία που του άρμοζε.

6) Ο Βικέντιος Δαμωδός. Γεννήθηκε στη Χαυριάτα της Κεφαλλονιάς και σπούδασε στο Φλαγγιανό Φροντιστήριο και στο Πανεπιστήμιο της Πάντοβας φιλοσοφία, ρητορική, θεολογία και νομική. Γύρισε στην πατρίδα του και άσκησε πρώτα το επάγγελμα του δικηγόρου, αργότερα όμως δίδαξε εδώ μέχρι το θάνατο του ρητορική και φιλοσοφία σε γλώσσα απλή και κατανοητή. Θαύμαζε τους αρχαίους αλλά και τους νέους φιλοσόφους (Καρτέσιος). Από τα έργα του δημοσιεύτηκαν μερικά, όπως η «Επίτομος Λογική κατ' Αριστοτέλην» και η «Τέχνη ρητορική κοινή φράσει συντεθείσα». Τα έργα του τα εξέδωσε στη Βενετία.

7) Χρυσανθος Νοταράς. Ιεράρχης, συγγραφέας και θεολόγος, ο Χρυσανθος Νοταράς ανέπτυξε ενεργό δράση στον ευρύτερο εκκλησιαστικό χώρο της χριστιανικής Ανατολής επιτυγχάνοντας να επηρεάσει και τις σύγχρονες του πολιτικές εξελίξεις. Διετέλεσε πατριάρχης Ιεροσολύμων για 24 περίπου χρόνια, διάστημα κατά το οποίο εργάστηκε με ζήλο για τα συμφέροντα των Ορθόδοξων. Καταγόταν από την πλούσια κι επιφανή οικογένεια των Νοταράδων της Κορινθίας. Είχε θείο από την πλευρά της μητέρας του τον πατριάρχη Ιεροσολύμων Δοσίθεο, με δαπάνες του οποίου πήγε στην Κωνσταντινούπολη για σπουδές. Από το 1681 φοιτά στην Πατριαρχική Ακαδημία, όπου παρακολουθεί μεταξύ άλλων και μαθήματα αριστοτελικής φιλοσοφίας. Μετά την ολοκλήρωση των σπουδών του, το 1684, χειροτονείται ιεροδιάκονος κι αναλαμβάνει αποστολές για την στήριξη των ορθόδοξων ιερών προσκυνημάτων στα Ιεροσόλυμα και την προάσπιση των συμφερόντων της εκεί χριστιανικής αδελφότητας. Στα 1687 τον συναντάμε να περιοδεύει ως απεσταλμένος του Δοσιθέου στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, ενώ από το 1693 και για τρία περίπου χρόνια βρίσκεται στην Μόσχα. Εκεί, παράλληλα με τη δράση του ως αντιπροσώπου του πατριαρχείου Ιεροσολύμων ενδιαφέρεται για την ίδρυση τυπογραφείου και την αναδιοργάνωση της τοπικής ελληνοσλαβικής σχολής. Μετά το πέρας της αποστολής του στάλθηκε από το θείο του σε πανεπιστήμια της δυτικής Ευρώπης για σπουδές

ανώτερου επιπέδου. Θα μεταβεί αρχικά στη Βιέννη, στη συνέχεια, ωστόσο, με ενδιάμεσο σταθμό τη Βενετία κατευθύνεται προς την Πάδοβα για να εγκατασταθεί τελικά στην πόλη το 1697. Σπουδάζει στο Πατάβιο για τρία περίπου χρόνια κανονικό δίκαιο. Γύρω στα 1700 μεταβαίνει στο Παρίσι για να συνεχίσει τις σπουδές του στη φιλοσοφία, τη θεολογία και τα μαθηματικά. Το 1700 τον βρίσκουμε στη Βλαχία, ενώ τον επόμενο χρόνο επισκέπτεται τη Ρωσία για να μεταφέρει στον Μεγάλο Πέτρο τις απόψεις του Δοσιθέου για τη στάση που πρέπει να κρατήσουν οι Ρώσοι έναντι των Τούρκων σχετικά με το ζήτημα των ιερών προσκυνημάτων του Παναγίου Τάφου. Από την Μόσχα φτάνει στο Βουκουρέστι και αναλαμβάνει για κάποιο διάστημα την εκπαίδευση των παιδιών του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου. Το 1702 χειροτονείται από τον Δοσίθεο μητροπολίτη Καισαρείας. Ο Χρύσανθος θα διαδεχθεί το θείο του μετά το θάνατο του το 1707 στον πατριαρχικό θρόνο των Ιεροσολύμων. Την εκλογή του ακολουθεί μια διαρκής προσπάθεια να εξασφαλισθούν εισφορές προκειμένου να ενισχυθούν και να κατοχειρωθούν τα ιερά προσκυνήματα των Ιεροσολύμων αρκετά από τα οποία είχαν πέσει στα χέρια των Καθολικών. Το μεγαλύτερο μέρος των εισφορών το δαπανά για τις ανάγκες του μετοχίου του Παναγίου Τάφου στην Κωνσταντινούπολη. Παράλληλα συμβάλλει και στον εμπλουτισμό της βιβλιοθήκης του μετοχίου με χειρόγραφους κώδικες, πολλοί από τους οποίους προέρχονταν από τη δική του βιβλιοθήκη. Πριν το θάνατο του το 1731 θα ορίσει διάδοχο του τον τότε μητροπολίτη Καισαρείας, Μελέτιο. Ο Χρύσανθος Νοταράς υπήρξε πολυγραφότατος σε συγγράμματα γεωγραφικού, ιστορικού, μαθηματικού και κυρίως εκκλησιαστικού περιεχομένου. Ενδεικτικά έργα του είναι: Εισαγωγή εις τα Γεωγραφικά και Σφαιρικά (Παρίσι, 1716), Ιστορία και Περιγραφή της Αγίας Γης και της Αγίας Πόλεως Ιερουσαλήμ (Βενετία, 1728) κ.α. Άλλο γνωστό έργο του είναι το Κιταΐα δουλεύουσα, που εξιστορεί πολεμικά γεγονότα στην Κίνα. Ακόμη, με δική του επιμέλεια προετοιμάστηκε κι ολοκληρώθηκε το έργο του θείου του Δοσιθέου Ιστορία περί των εν Ιεροσολύμοις πατριαρχευσάντων γνωστή και ως Δωδεκάβιβλος, το οποίο εκδόθηκε στο Βουκουρέστι από το 1715 έως το 1723. Από την συγγραφική παραγωγή του Χ. Νοταρά έχουν διασωθεί, επίσης, ανέκδοτα χειρόγραφα κείμενα και πλήθος επιστολών του. 8) Δημήτριος Καταρτζής ή Φωτιάδης. Η ανάγκη αυτή την εποχή της μετάφρασης των ξένων θεωρητικών και φιλοσοφικών συγγραμμάτων δημιουργεί το πρόβλημα σε ποια γλώσσα θα μεταφραστούν. Στην αρχαία αττική του Βούλγαρη και του Θεοτόκη ή στην απλή δημοτική του Μοισιόδακα; Με το Μοισιόδακα ταυτίζεται ο Δημήτριος Καταρτζής ή Φωτιάδης, μια από τις μεγαλύτερες μορφές του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Γεννήθηκε στην Πόλη, σπούδασε νομικά και άρχισε την δράση του από τις παραδουνάβιες ηγεμονίες, όπου πήρε στο τέλος το αξίωμα του Μεγάλου Λογοθέτη της Βλαχίας. Ο Καταρτζής γνώριζε καλά το γαλλικό διαφωτισμό κι είχε επηρεασθεί πολύ απ' αυτόν. Ήταν άνθρωπος προοδευτικός και πρωτοπόρος και αυτό φαίνεται κυρίως από τη στάση, που πήρε στο θέμα της γλώσσας. Βασικός σκοπός του ήταν η διάδοση των γνώσεων. Πίστευε στη δημοτική γλώσσα, στη «φυσική» γλώσσα, όπως την έλεγε και εύρισκε, πως είναι η μόνη, που πρέπει να επικρατήσει, μόνο μ' αυτή μπορούσε να μορφωθεί ο λαός. Τις γλωσσικές του ιδέες τις βλέπουμε στην αλληλογραφία του με το σχολάρχη και ελληνιστή της Ακαδημίας Βουκουρεστίου, το Λάμπρο Φωτιάδη. Πρόκειται για κείμενα πολύτιμα προκειμένου να πληροφορηθούμε τις ιδέες του μεγάλου διαφωτιστή, δημοσιεύτηκαν δε από τον Ν. Δούκα. Ο Καταρτζής αν και υποστήριξε με θέρμη και επιμονή τις απόψεις του για τη γλώσσα, στο τέλος αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τη δημοτική που προτιμούσε και να γράψει σε «αιρετική» (μικτή) γλώσσα. Η συμπεριφορά του αυτή ήταν μια συνειδητή επιλογή. Καθώς έβλεπε την αντίδραση που δημιούργησαν οι γλωσσικές του απόψεις, στράφηκε σε μια μέση λύση, γιατί γι' αυτόν απώτερος σκοπός ήταν πάντα η διάδοση

των γνώσεων, και η γλώσσα, όπως έλεγε, ήταν το μόνο όργανο για να το πετύχει. Από τα έργα του φημίζεται το «Γνώθι σαυτόν». Ασχολήθηκε με μεταφράσεις, έγραψε μια Δικανική Τέχνη, Νεοελληνική Στιχουργική, Γραμματική της αρχαίας Ελληνικής γλώσσας στη δημοτική, Γραμματική των νεοελληνικών κ.ά. 9) Γρηγόριος Κωσταντάς. Γεννήθηκε στις Μηλιές του Πηλίου, μαθήτευσε σ' έναν καλόγερο στην ίδια τη γενέτειρα του και μετά φοίτησε στο σχολείο της Ζαγοράς. Νωρίς και σαν κληρικός φεύγει για το Βουκουρέστι, όπου φοιτά στο σχολείο του Νεόφυτου Κausοκαλυβίτη, του οποίου θα αναλάβει τη διεύθυνση μετά το θάνατο αυτού, για να συνεχίσει αργότερα τις σπουδές του στη Βιέννη, στη Γερμανία και ιδιαίτερα στο Πανεπιστήμιο της Πάντοβα. Ξαναεπιστρέφει στη Βιέννη, και εγκαθίσταται εδώ για κάποιο διάστημα, τελικά θα προτιμήσει την πατρίδα του. Οι φιλοδοξίες του είναι μεγάλες. Θέλει να ιδρύσει μια ακαδημία στο Πήλιο, όμως δεν θα τα καταφέρει. Θα κτίξει αντί αυτής στις Μηλιές ένα σχολείο με πλούσια βιβλιοθήκη. Ο Κωσταντάς έγραψε πολλά έργα, μεταξύ αυτών ξεχωρίζει η «Νεωτερική Γεωγραφία», που έγραψε μαζί με τον συμπατριώτη του Δανιήλ Φιλιππίδη. Το έργο αυτό δεν έχει μόνο αξία επιστημονική, γιατί μας δίνει πληροφορίες για όλη την περιοχή του Πηλίου γεωγραφικού και ιστορικού περιεχομένου, αλλά κυρίως γιατί είναι μια πρώτη προσπάθεια να γραφεί ένα έργο επιστημονικό στη δημοτική γλώσσα. Ο Κωσταντάς έκανε μεταφράσεις από τα γαλλικά και έγραψε επίσης μια γραμματική της ελληνικής γλώσσας, η οποία δεν είδε το φως της δημοσιότητας, γιατί χάθηκε. 10) Δανιήλ Φιλιππίδης γεννήθηκε στις Μηλιές του Πηλίου (1750-1755). Τα πρώτα γράμματα τα διδάχθηκε εδώ από τον ιερομόναχο Άνθιμο. Ο ίδιος χειροτονήθηκε ιερομόναχος το 1779 και από τότε άρχισε μια σειρά περιπλανήσεων προκειμένου να αποκτήσει ευρύτερη μόρφωση. Αρχικά μαθήτευσε στην Αθωνιάδα και μετά το 1779 στη Χίο, στη Σχολή του Αγίου Μηνά. Ένα χρόνο αργότερα τον βρίσκουμε να παρακολουθεί μαθήματα στην Ηγεμονική Ακαδημία στο Βουκουρέστι. Εδώ θα μείνει μέχρι το 1784, στη συνέχεια θα διδάξει για ένα μικρό χρονικό διάστημα στην Ηγεμονική Ακαδημία του Ιασίου. Κατά τη διαμονή του στη Βλαχία ιδιαίτερα σημαντική για αυτόν στάθηκε η γνωριμία του με το Δημήτριο Καταρτζή. Σημαντικότερη καμπή, ωστόσο, για τη συγκρότηση της φιλοσοφικής και επιστημονικής σκέψης του Φιλιππίδη φαίνεται, ότι στάθηκε η διαμονή του στο Παρίσι (1790-1794), όπου παρακολούθησε μεγάλους δασκάλους. Ο Φιλιππίδης εγκατέλειψε το Παρίσι το 1794, θα ξαναεπιστρέψει το 1810 αφού προηγουμένως περάσει από τις Μηλιές και το Ιάσιο, όπου θα διδάξει για κάποιο διάστημα στην Ηγεμονική Ακαδημία. Στη διάρκεια του δεύτερου ταξιδιού του στο Παρίσι οξύνθηκαν οι σχέσεις του με τον Αδαμάντιο Κοραή, πιθανότατα λόγω διαφορών σε γλωσσικά και φιλοσοφικά ζητήματα. Από δω φεύγει και τον βρίσκουμε τα επόμενα χρόνια στη Μολδαβία, στη Λειψία και τέλος στο Ιάσιο (1818). Για τα τελευταία χρόνια της ζωής του δεν γνωρίζουμε πολλά, ξέρουμε πως έγινε μέλος της Φιλικής Εταιρείας και πως δεν επέστρεψε στην Ελλάδα, πέθανε στο Βάλκι της Βεσσαραβίας το 1832. Το έργο του Φιλιππίδη χαρακτηρίζεται για την ποικιλία του, έγραψε γεωγραφικά και ιστοριογραφικά κείμενα και έκανε μεταφράσεις σπουδαίων έργων της ευρωπαϊκής επιστήμης και φιλοσοφίας. Το 1791 μαζί με τον Γρηγόριο Κωνσταντά εξέδωσαν στη Βιέννη τον πρώτο τόμο της *Γεωγραφίας Νεωτερικής*. Η *Γεωγραφία* γραμμένη στη δημοτική γλώσσα αποτελεί ένα από τα πλέον καινοτόμα κείμενα του Νεοελληνικού Διαφωτισμού χάρη στην πρωτοποριακή εφαρμογή νέων γεωγραφικών μεθόδων, που έδιναν έμφαση στην αυτοψία, καθώς και στη χρήση των καλύτερων ευρωπαϊκών εγχειριδίων. Πάντως η γλωσσική μορφή του έργου απογοήτευσε ακόμη και το Δημήτριο Καταρτζή, πνευματικό «πατέρα» των Δημητριάδων, ο ίδιος ο Φιλιππίδης - χωρίς ποτέ να απαρνηθεί ρητά τη γλώσσα του κειμένου - δε χρησιμοποίησε ποτέ πια τόσο «δημώδη» λόγο. Ο Φιλιππίδης

ασχολήθηκε και με την ιστοριογραφία, στα 1816 εξέδωσε μάλιστα στη Λειψία την *Ιστορία της Ρουμουνίας* και το *Γεωγραφικόν της Ρουμουνίας*. 11) Κοσμάς ο Αιτωλός. Γεννήθηκε στο Μεγάλο Δένδρο της Αιτωλίας στα 1714. Ο εθνομάρτυρας και μεγάλος διδάσκαλος του γένους ο Κοσμάς ο Αιτωλός, ο γνωστός «*Πατροκοσμάς*», αφιέρωσε με βιβλική πίστη τη ζωή του στην αφύπνιση και την πρόοδο του έθνους. Σπουδασμένος στην Αθωνιάδα Σχολή και στο Άγιο Όρος ήταν άνθρωπος της δράσης. Εγκατέλειψε από νωρίς το μοναστήρι και ξεκίνησε μια σειρά περιοδειών σε διάφορα μέρη, κηρύσσοντας στην απλή δημοτική την ανάγκη για μόρφωση και για σχολεία. Ήταν περίφημος ρήτορας, αλλά δεν έγραφε τους λόγους του. Χτυπούσε το δογματισμό και δίδασκε πως ουσία του χριστιανισμού είναι η αγάπη, η αρετή, η ομόνοια. Έβλεπε πως η ανάσταση του Γένους θα ερχόταν με την παιδεία και βροντοφωνούσε: «*Καλύτερα, αδελφέ μου, να έχεις ελληνικόν σχολείον εις την χώραν σου, παρά να έχεις βρύσες και ποτάμια*». Οι «*διδασχές*» του βρήκαν γόνιμο έδαφος. Βρήκε μαρτυρικό θάνατο στα 1779 από τους Τούρκους. 12) Άνθιμος Γαζής. Γεννήθηκε στις Μηλιές του Πηλίου (1758-1828), εδώ και στη Ζαγορά παρακολούθησε τα πρώτα εγκύκλια μαθήματα. Το 1789 βρέθηκε στη Βιέννη, όπου έμαθε ξένες γλώσσες και σπούδασε φυσικομαθηματικές επιστήμες. Το Μάιο του 1796 εκλέχτηκε προϊστάμενος του Αγίου Γεωργίου της Ελληνικής Κοινότητας Βιέννης. Έξι ολόκληρα χρόνια υπηρέτησε ως εφημέριος τον Ελληνισμό της πόλης αυτής, χρονικό διάστημα, κατά το οποίο επιμελήθηκε την έκδοση θρησκευτικών, φιλοσοφικών, γεωγραφικών και άλλων συγγραμμάτων. Τύπωσε τέσσερις χάρτες και φρόντισε την έκδοση δύο έργων του Δανιήλ Φιλιππίδη, που ήταν εγκατεστημένος στο Ιάσιο. Το 1809 κυκλοφόρησε στη Βενετία ο πρώτος τόμος του «*Λεξικού ελληνικού*» του Γαζή (ο Β΄ το 1812, ο Γ΄ το 1816). Το λεξικό αυτό γνώρισε πολλές επανεκδόσεις, που δείχνουν πόση ανάγκη είχαν οι Έλληνες των επαναστατικών και μετεπαναστατικών χρόνων από ένα ελληνικό λεξικό. Ο Γαζής ζήτησε και τη συνεργασία του Κοραή. Όμως εκείνος δεν μπόρεσε να τον βοηθήσει ουσιαστικά. Του έστειλε, πάντως, συχνά χρήσιμη ύλη. Για το λεξικό του ο Γαζής επιτιμήθηκε πολλές φορές, μόνος και βιαστικός, όπως ήταν, επιθυμώντας οπωσδήποτε να κυκλοφορήσει το λεξικό του, δεν πολυπρόσεχε τα λήμματα του, ώστε σημειώθηκε ακαταστασία στα διάφορα άρθρα και παρανοήσεις στη μετάφραση από το λεξικό του Σνάιντερ πολλών λημμάτων. Ο Γαζής πήρε ενεργό μέρος στην ελληνική επανάσταση. Παρά τους αρχικούς δισταγμούς του, έγινε ένας από τους «*κινούντες*» της Φιλικής Εταιρίας. Μετά την απελευθέρωση συμπεριλήφθηκε στα μέλη του Αρείου Πάγου. Μεταξύ των διαφωτιστών ξεχωρίζουν επίσης οι: 13) Χριστόδουλος Ακαρνάν Παμπλέκης. Υπήρξε μαθητής του Βούλγαρη. Σπούδασε φιλοσοφία και τελικά για τις υλιστικές ιδέες του αφορίστηκε από την εκκλησία. Πέθανε στη Λειψία της Γερμανίας. 14) Βενιαμίν ο Λέσβιος. Ο Βενιαμίν Λέσβιος (1759-1824), το κοσμικό όνομα του οποίου ήταν πιθανότατα Βασίλης Γεωργαντής, Γεωργαντέλλης ή Καρρέ, γεννήθηκε στο Πλωμάρι. Ιερομόναχος στη Μονή του Παντοκράτορα στο Άγιον Όρος, μετατίθεται το 1779 στις Κυδωνιές. Εκεί ο Βενιαμίν παρακολουθεί μαθήματα στη σχολή του Ι. Οικονόμου, ο οποίος τον παίρνει στην προστασία του και τον στέλνει για σπουδές στην Πάτμο, στη Χίο και αργότερα στη Δυτική Ευρώπη. Το 1790, με αρωγή των φιλόμουσων Κυδωνιέων, πηγαίνει αρχικά στην Πίζα και ύστερα στο Παρίσι για σπουδές, μέχρι το 1796. Εδώ φοιτά στην Πολυτεχνική Σχολή και γνωρίζεται με τον Α. Κοραή και τον κύκλο του. Ασπάζεται τη γλωσσική αναμορφωτική προσπάθεια του Κοραή και προσθέτει ένα δικό του σύστημα στίξης. Η επιστροφή του στις Κυδωνιές συμπίπτει με την ανανέωση της παλαιάς σχολής του Οικονόμου και τη μετατροπή της σε Ακαδημία. Από το 1800 αρχίζει η λαμπρή σταδιοδρομία του στην καινούργια Ακαδημία, όπου διδάσκει Μεταφυσική, Ηθική, Μαθηματικά, Φυσιογνωστικές

επιστήμες. Ο αριθμός των μαθητών ξεπερνούσε τους εξακόσιους και τα διδακτήρια με αίθουσες πειραματικής φυσικής εκπληρούσαν τις εκπαιδευτικές ανάγκες μιας ανώτερης σχολής. Η επιτυχία της Ακαδημίας, που οφειλόταν κυρίως στη διδασκαλία του, προκάλεσε τον φθόνο, ιδίως του Αθανασίου Πάριου, του οποίου η σχολή στη Χίο επισκιάζόταν. Σε διάφορα φυλλάδια και λιβέλλους, ο Πάριος και φίλοι του Κολλυβάδες προσπαθούν να διαστρέψουν το νόημα της διδασκαλίας του Βενιαμίν. Το 1803 δύο ιερομόναχοι, φίλοι του Πάριου, καταγγέλλουν τον Βενιαμίν γιατί το περιεχόμενο της διδασκαλίας του εισάγει «καινά δαιμόνια». Η όλη υπόθεση θα φτάσει μέχρι τη Σύνοδο και το ζήτημα θα κλείσει υπέρ του, γιατί κυρίως υπερίσχυσε η παράταξη του στο Φανάρι. Πάντως, μέσα στην Ακαδημία των Κυδωνιών αρχίζουν να υπερισχύουν οι αρχαϊστές και ο Βενιαμίν αποχωρεί. Το 1812 πηγαίνει στην Κωνσταντινούπολη και αργότερα κάνει προσπάθειες να συστήσει σχολή στη Μυτιλήνη, αλλά αποτυχαίνει. Τελικά πηγαίνει στο Βουκουρέστι, όπου εργάζεται ως δάσκαλος στην εδώ Ακαδημία, στη συνέχεια με την υποστήριξη του ηγεμόνα της Μολδαβίας Α. Καλλιμάχη διδάσκει στην Αυθεντική Σχολή του Ιασίου. Στο Ιάσιο μυείται στη Φιλική Εταιρεία και αφοσιώνεται στο έργο της. Αρνείται να δεχθεί πρόσκληση του λόρδου Γκίλφορντ για να διδάξει στην Ιόνιο Ακαδημία και πηγαίνει στη Σμύρνη όπου διδάσκει στην Ευαγγελική Σχολή. Τις παραμονές του Αγώνα βρίσκεται στις Κυδωνιές και συνεργάζεται με τον Παπαφλέσσα φορτώνοντας ένα καράβι με πολεμοφόδια για τον Μοριά. Θα λάβει ενεργό μέρος στον αγώνα και θα καταλάβει υψηλές διοικητικές θέσεις, στην πρώτη κιόλας επαναστατική κυβέρνηση με άλλους τρεις αγωνιστές θα αναλάβει την αρμοστέια του Αιγαίου. Παρ' όλο τον δύσκολο χαρακτήρα του, ο Βενιαμίν έδειξε διαλλακτική στάση και μετριοπάθεια στις έριδες που χώριζαν τους αγωνιστές. Πέθανε από τύφο στο Ναύπλιο το 1824. Το έργο του είναι πολύπλευρο και χωρίζεται σε τρεις κυρίως ενότητες: φιλοσοφικά, φυσιογνωστικά και μαθηματικά έργα. Σε μια ξεχωριστή κατηγορία τοποθετούνται η αλληλογραφία του και τα διοικητικά έγγραφα του Αγώνα, που συνέταξε ο ίδιος και τα οποία διέπονται από τις ιδέες του για ελευθερία και ευνομία. Στα φιλοσοφικά έργα του κατατάσσονται τα Στοιχεία Μεταφυσικής και τα Στοιχεία Ηθικής, στα φυσιογνωστικά έργα του η ανέκδοτη Φυσική με τα Μετεωρολογικά και τα Σχήματα στα Μετεωρολογικά, στα μαθηματικά έργα του η ανέκδοτη Άλγεβρα, τα Στοιχεία Αριθμητικής (Βιέννη 1818), τα Στοιχεία Γεωμετρίας (Βιέννη 1820) και η ανέκδοτη Τριγωνομετρία. Στα Στοιχεία Μεταφυσικής ο Βενιαμίν είναι επηρεασμένος από τη φυσιολογική ιδεολογία του Cabanis καθώς υιοθετεί την ιστορική ανάλυση της ανθρώπινης νόησης. Στον φιλοσοφικό στοχασμό του αντικατοπτρίζεται η προβληματική της γαλλικής φιλοσοφίας στην καμπή του 18ου αιώνα, στην οποία παρατηρείται αμφιταλάντευση ανάμεσα στον εμπειρισμό και τον ιδεαλισμό. Στη Φυσική εξετάζει τα σώματα, όπως και ο Condillac, υποστηρίζει ότι δεν γνωρίζουμε την ουσία των σωμάτων και δεν αποδέχεται την καρτεσιανή άποψη για την έκταση. Ούτε και την έννοια του ατόμου δέχεται ο Βενιαμίν, γιατί η ύλη διαιρείται επ' άπειρον και προτείνει την έννοια του μορίου της ύλης. Αντιτάσσεται ακόμη στον νόμο της βαρύτητας του Νεύτωνος, γιατί τα μόρια της ύλης δεν έχουν καμιά ενεργητική δύναμη και κινούνται από κάτι άλλο, το οποίο ο Βενιαμίν ονομάζει πανταχόθεν. Η φυσική θεολογία του εδραιώνεται πάνω σε βάσεις γνωσιολογικές, απορρίπτοντας τις έμφυτες ιδέες και τη θεία Χάρη. Η ψυχή για αυτόν βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με την αίσθηση και τη βούληση και το ζήτημα της ψυχής είναι θέμα αυτογνωσίας. Απορρίπτει όλες τις υλιστικές θεωρίες της αρχαιότητας και των συγχρόνων του υλιστών, η ψυχή για τον Βενιαμίν είναι ουσία αυθύπαρκτη, άυλη, αθάνατη, απλή, φύσει ενεργητική και αδρανής. Με τον τρόπο αυτόν παραδέχεται τον δυισμό του Ντεκάρτ. Η έννοια του Θεού δεν αποτελεί μια έμφυτη ιδέα, και για να

αποδειξεί την ύπαρξη του Θεού χρησιμοποιεί την τελεολογική, την κοσμολογική και την οντολογική απόδειξη. Ο πολιτικός στοχασμός του είναι στενά συνδεδεμένος με την ηθική του, αναπτύσσεται κυρίως στα δύο πρώτα κεφάλαια των Στοιχείων Ηθικής, όπου εξετάζονται μέσα στα πλαίσια της θεωρίας του Φυσικού Δικαίου, τα φυσικά δικαιώματα και χρέη του ανθρώπου. Οι αντιλήψεις του Βενιαμίν για τον νόμο και το πολιτειακό θέμα είναι κυρίως φυσιοκρατικές με αναφορές στον Αριστοτέλη. Για τον Βενιαμίν, η παιδαγωγική εξαρτάται από την πολιτική σκέψη και, στη θεωρία του για την αγωγή, ο Βενιαμίν βρίσκεται αντίθετος σε κάθε αυταρχική διαπαιδαγώγηση, και στο σημείο αυτό συμφωνεί με τις θέσεις του Locke και του Ρουσώ.

15) Γόρδιος Αναστάσιος. Γεννήθηκε στα Βρανιανά των Αγράφων, σπούδασε στην Αθήνα και την Πάντοβα ελληνική και λατινική φιλολογία, θρησκευσιολογία και ιατρική. Γύρισε στην πατρίδα του και πέρασε την υπόλοιπη ζωή του στη μονή της Αγίας Παρασκευής. Έργα του: «Τις η βασιλεία του Μωάμεθ», «Περί Αντιχρίστου», «Περί των τελικών ονομάτων» και πολλές επιστολές.

16) Στέφανος Δούγκας. Γεννήθηκε στον Τύρναβο και σπούδασε στη Γοτίγγη, την Ιένα και τη Χάλλη. Δίδαξε στο Ιάσιο, απ' όπου διώχθηκε για τις ιδέες του, προσπάθησε να συμβιβάσει τις φυσικές επιστήμες με τη θεολογία. Έγραψε αρκετά έργα, εκδόθηκαν, όμως, μόνο τα «Στοιχεία Αριθμητικής και Άλγεβρας».

17) Μεθόδιος Ανθρακίτης. Γεννήθηκε στα Καμνιά του Ζαγορίου της Ηπείρου. Μαθήτευσε κοντά στο Γεώργιο Σουγδουρή στα Ιωάννινα στη συνέχεια χειροτονήθηκε μοναχός και έφυγε για τη Βενετία, όπου έγινε παπάς στην ελληνική εκκλησία. Στην Ιταλία σπούδασε μαθηματικά, μηχανική, αστρονομία και φιλοσοφία. Έγινε τολμηρός πρωτοπόρος και βαθύς μελετητής του Καρτέσιου, εισήγαγε στην Ελλάδα τη σπουδή της νεότερης φιλοσοφίας. Γύρισε στην πατρίδα του και άρχισε να διδάσκει ως καθηγητής στις σχολές Ιωαννίνων, Καστοριάς και Σιάτιστας. Παρεξηγήθηκε ως αιρετικός και δικάστηκε. Μεταξύ των ακροατών του στην Καστοριά ήταν και κάποιος δάσκαλος των εγκύκλιων μαθημάτων ονομαζόμενος Ιερόθεος, που τον κατηγορήσε ως αιρετικό οπαδό του Μολίνου. Κλήθηκε σε απολογία από τη Σύνοδο της Κωνσταντινούπολης, αλλά αρνήθηκε να παρουσιαστεί και καταδικάστηκε σε αφορισμό. Έκανε έφεση και απαλλάχτηκε από το πατριαρχείο το 1723. Αναγκάστηκε όμως να κάψει ο ίδιος τα τετράδια της διδασκαλίας του ενώπιον της συνόδου. Η φιλοσοφία, η φυσική και τα μαθηματικά ανήκουν στα ενδιαφέροντα του. Στο τέλος αναγκάστηκε, να αποκηρύξει τα διδάγματα του και αποσύρθηκε από τη ζωή. Τα σημαντικότερα έργα του είναι: «Βοσκός λογικών προβάτων», «Επίσκεψις πνευματική», «Θεωρία χριστιανικά και ψυχοφελείς νουθεσίας», «Οδός μαθηματικής» και «Εισαγωγή εις την Λογικήν».

18) Μελέτιος Μήτρου. Γεννήθηκε στα Γιάννενα, σπούδασε στην Πάντοβα φιλοσοφία και ιατρική. Το αξιολογότερο έργο του είναι η τετράτομος «Γεωγραφία», που εκδόθηκε στη Βενετία στα 1728.

19) Θεόφιλος Καΐρης. Γόνος διακεκριμένης οικογένειας, γεννήθηκε στην Άνδρο το 1784. Μυήθηκε αρχικά στη σύγχρονη επιστήμη κοντά στον Βενιαμίν Λέσβιο στη σχολή των Κυδωνιών στη Μικρά Ασία. Μετά την αποφοίτηση του κατέφυγε στο μοναστήρι της Πάτμου όπου φοίτησε στην εκεί σχολή, αργότερα πήγε στη Χίο και παρακολούθησε τις διδασκαλίες του Αθανάσιου του Πάριου και του Δωρόθεου του Πρωΐου. Το 1801 σε ηλικία δεκαοκτώ ετών ο Καΐρης έγινε μοναχός και συγχρόνως χειροτονήθηκε διάκονος. Με την οικονομική βοήθεια των Κυδωνιέων και του θείου του Σοφρωνίου σπούδασε επί τέσσερα χρόνια μαθηματικά, φιλοσοφία και φυσικές επιστήμες στην Πίζα, στη συνέχεια πήγε στο Παρίσι όπου εκτέθηκε στις ιδέες του ευρωπαϊκού διαφωτισμού και συνδέθηκε με τον Κοραή ο οποίος επηρέασε την πνευματική του εξέλιξη. Μιλούσε πολλές γλώσσες: αρχαία Ελληνικά, Λατινικά, Ιταλικά, Γαλλικά, Γερμανικά και Αγγλικά. Ενδιαφέρθηκε για την αρχαιολογία, και οι έρευνες του οδήγησαν σε σημαντικές

ανακαλύψεις στην γενέτειρα του. Ασχολήθηκε με τη βοτανολογία και καταχώρησε σε καταλόγους πολλά από τα φυτά του τόπου του καταγράφοντας συγχρόνως τις φαρμακευτικές τους ιδιότητες. Από το 1811 διεύθυνε ελληνόφωνα σχολεία στη Μικρά Ασία, στη Σμύρνη συγκεκριμένα και στις Κυδωνίες. Έγινε μέλος της Φιλικής Εταιρείας και πήρε ενεργό μέρος στον εθνικό-απελευθερωτικό αγώνα του 1821 (1819-1826) και μάλιστα στις 10 Μαΐου του 1821 κήρυξε την επανάσταση στην Άνδρο σηκώνοντας την ελληνική σημαία στην εκκλησία του Αγίου Γεωργίου. Εγκαταλείποντας τα πάντα, σχολή και μαθητές, πολέμησε σαν κοινός στρατιώτης (τραυματίστηκε μάλιστα τρεις φορές) και έφτασε μέχρι τον Όλυμπο. Με τους φλογερούς του λόγους παρακινούσε τους караβοκύρηδες και τους εμπόρους να συνεισφέρουν με χρήματα και πλοία με σκοπό τη δημιουργία ελληνικού πολεμικού ναυτικού. Ορίστηκε επανειλημμένα πληρεξούσιος της Άνδρου στην εθνική συνέλευση, χρημάτισε πρόεδρος του Βουλευτικού και εκλέχτηκε ομόφωνα να χαιρετίσει δια λόγου τον κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια την 11^η Ιανουαρίου 1828 κατά την τελετή της υποδοχής του. Η φήμη του ως μεγάλου δασκάλου ήταν τεράστια. Ίδρυσε το περίφημο Ορφανοτροφείο της Άνδρου. Το 1835 αρνήθηκε την έδρα της Φιλοσοφίας, που του προσφέρθηκε στο Εθνικό Πανεπιστήμιο. Κατηγορήθηκε, ότι δίδασκε νέα θρησκεία για αυτό και το 1839 τον συνέλαβαν για τις θρησκευτικές του ιδέες. Εξορίζεται στη Σκιάθο για τα κηρύγματα του περί θεοσεβείας και το 1852 δικάζεται για προσηλυτισμό. Καταδικάζεται σε φυλάκιση 2 χρόνων και 10 ημερών και πεθαίνει στις φυλακές της Σύρου τον επόμενο χρόνο. Ο Άρειος Πάγος αναιρεί μετά το θάνατο του την απόφαση της καταδίκης. Ο άδικος χαμός του συγκίνησε όλους τους φιλελεύθερους ανθρώπους της εποχής του. Τα επιστημονικά και φιλοσοφικά συγγράμματα του Καΐρη είναι πολλά αλλά λίγα από αυτά εκδόθηκαν εξαιτίας των περιορισμένων μέσων που διέθετε. Τα κυριότερα έργα του είναι: 1. *Στοιχεία φιλοσοφίας ή των περί τα όντα γενικότερον θεωρουμένων τα στοιχειωδέστερα*, εκδόθηκε μόνο η εισαγωγή του. 2. *Γνωστική ή των του ανθρώπου γνώσεων σύντομος έκθεσις* 3. *Θεοσοφία* (εκδόθηκε ανώνυμα σε δύο τόμους από τους οποίους ο πρώτος έχει τίτλο *Θεοσεβών προσευχαι και ιερά άσματα* και ο δεύτερος *Επιτομή της θεοσεβικής διδασκαλίας και ηθικής*) 4. *Φιλοσοφικά και Φιλολογικά* 20) Η «Ελληνική Νομαρχία». Πρόκειται για ένα έργο ιδιαίτερα αξιόλογο, το οποίο τυπώθηκε στα 1806 και αποτελείται από 266 σελίδες. Το περιεχόμενο του είναι πολιτικό και κοινωνικό και γράφτηκε από συγγραφέα, που θέλησε να τηρήσει την ανωνυμία. Ίσως όμως κάτω από το «Ανώνυμος ο Έλλην» να κρύβεται ο Ιωάννης Κωλέτης ή ο Περαιβός ή ο Σπάχος. Η «Ελληνική Νομαρχία» είναι έργο αληθινής πνοής με πηγαίο πατριωτισμό, είναι ένας αληθινός σταθμός στη λογοτεχνία του διαφωτισμού. 21) Ρήγας Βελεστινλής: Ο Ρήγας Βελεστινλής ανήκει στον κύκλο του Καταρτζή. Γεννήθηκε στο Βελεστίνιο της Θεσσαλίας το 1757. Τα πρώτα γράμματα τα μαθαίνει στη Ζαγορά, μετά πηγαίνει στην Πόλη όπου και μπαίνει στο φαναριώτικο περιβάλλον. Το 1786 φτάνει στις παρίστριες ηγεμονίες και συμπληρώνει τις σπουδές του. Το 1790 τυπώνει στη Βιέννη το πρώτο του βιβλίο: «Σχολείον των ντελικάτων εραστών», πρόκειται για μεταφράσεις διηγημάτων του Γάλλου Restif de la Bretonne, τον οποίο όμως δεν αναφέρει. Το έργο αυτό αποτελεί σταθμό για τα νεοελληνικά γράμματα, που αποκτούν καθαρά λογοτεχνικό προσανατολισμό. Μαζί εισάγει έναν αέρα φιλελευθερισμού και τον προρρομαντισμό στη λογοτεχνία. Το 1797 ο Ρήγας βρίσκεται στη Βιέννη, από όπου σκοπεύει να κατεβεί στην Ελλάδα. Περνά από το Τριέστι. Τον καταδίδουν και πέφτει στα χέρια της Αυστριακής Αστυνομίας, που τον εκδίδει στους Τούρκους. Εκτελείται με μαρτυρικό θάνατο τον Ιούνιο 1798. Ενώσω βρίσκονταν στη Βιέννη ο Ρήγας δημοσίευσε σε έναν τόμο μεταφράσεις λογοτεχνικών έργων του Ιταλού Μεταστάσιο και άλλων με τον τίτλο «Ηθικός Τρίπους». Εδώ

συνεχίζοντας επίσης την εκδοτική του δράση δημοσιεύει ποίηση όπου μπορεί κανείς να διακρίνει το πως δεν ξεφεύγει τελικά από το επίπεδο των Φαναριωτών στιχουργών. Ο Ρήγας Φεραίος μαζί με τον Κοραή είναι οι δύο μεγάλες μορφές στον πνευματικό χώρο κατά τη διάρκεια των προεπανταστατικών μας χρόνων.

22) Αθανάσιος Χριστόπουλος: Λυρικότερη φωνή ο Αθανάσιος Χριστόπουλος, ξεκινά κι αυτός από τον κύκλο του Καταρτζή. Γεννήθηκε στην Καστοριά το 1772 και έδρασε στην Πόλη και το Βουκουρέστι, όπου και πέθανε το 1847. Το 1895 εκδίδει τη «Γραμματική της αιολοδωρικής ή της ομιλουμένης τωρινής ελληνικής γλώσσας» όπου υποστηρίζει ότι η νεοελληνική είναι και αυτή μια διάλεκτος της αρχαίας, όπως και η αττική. Τη θεωρία αυτή θα παραλάβει και θα χρησιμοποιήσει αργότερα ο Κοδρικάς. Ιδιαίτερα θα πρέπει να σταθεί κανείς στο έργο τα «Λυρικά» του Χριστόπουλου (1811), μια ποιητική συλλογή στη δημοτική που αποτελείται από μικρούς ευλύγιστους στίχους οι οποίοι ανήκουν στην κλασική σχολή και διαιρούνται σε δύο κατηγορίες, στα «ερωτικά», και τα «βακχικά» ποιήματα. Έχουν αλληγορικό περιεχόμενο, κομψότητα και έπαιξαν σπουδαίο ρόλο στη μεταγενέστερη λογοτεχνία μας. Οι Φαναριώτες της Αθήνας αλλά ακόμη και ο εθνικός ποιητής Διονύσιος Σολωμός, επηρεάστηκαν από αυτά. 23) Ιωάννης Βηλαράς: Ο Ιωάννης Βηλαράς ήταν γιατρός, που έζησε στην αυλή του Αλή πασά στα Γιάννενα. Γεννήθηκε στα Κύθηρα το 1771 και σπούδασε στην Ιταλία. Το 1814 δημοσίευσε τη «Ρωμαϊκή γλώσσα», μια σύντομη έκθεση του ορθογραφικού του συστήματος και των γλωσσικών του θεωριών. Είναι δημοτικιστής χωρίς συμβιβασμούς και καταργεί την ιστορική ορθογραφία. Τα ποιήματά του εκδίδονται μετά το θάνατό του το 1827 στην Κέρκυρα. Ως ποιητής είναι πιο βαθύς και λυρικότερος από τους προηγούμενους. Μακριά από το Φανάρι, ζει κοντά στο λαό και αγγίζει την ψυχή του. Έχει μεταφράσει τη «Βατραχομουμαχία» σε δεκαπεντασύλλαβο. Πέθανε το 1823. 24) Δούκας Νεόφυτος: Ένας από τους μεγαλύτερους διδάσκαλους του γένους, λόγιος και κληρικός (1760 - 1845). Γεννήθηκε στα Άνω Σουδενά του Ζαγορίου της Ηπείρου. Σε ηλικία 10 χρονών οδηγήθηκε από τη μητέρα του στη μονή της Ευαγγελίστριας, όπου αργότερα χειροτονήθηκε διάκονος και στη συνέχεια πρεσβύτερος. Φοίτησε στα σχολεία των Ιωαννίνων, του Μετσόβου και στην Αυθεντική Σχολή του Βουκουρεστίου, την οποία διεύθυνε ο λόγιος Λάμπρος Φωτιάδης από τα Ιωάννινα. Εκεί παρακολούθησε ανώτερα μαθήματα, μελέτησε αρχαίους Έλληνες συγγραφείς, την Αγία Γραφή και τους πατέρες της Εκκλησίας. Το 1803 έγινε εφημέριος της ελληνικής κοινότητας Βιέννης, όπου εφημέρευε, δίδασκε και συνέγραφε επί 12 χρόνια. Το 1815 επέστρεψε στο Βουκουρέστι και ανέλαβε τη διεύθυνση της σχολής, γιατί ο Λ. Φωτιάδης είχε πεθάνει. Η δράση του ήταν μεγάλη, μέσα σε έξι μήνες οι μαθητές αυξήθηκαν από 60 σε 400. Το πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης εκτίμησε το έργο του και του απένειμε τον τίτλο του αρχιμανδρίτη. Το 1820 μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία και, όταν κηρύχτηκε η Επανάσταση, διέτρεξε όλη την Τρανσυλβανία ως εθναπόστολος. Με τη δημιουργία του πρώτου Ελληνικού κράτους, ύστερα από πρόσκληση του Ι. Καποδίστρια, ήρθε στην Ελλάδα και ανέλαβε τη διεύθυνση του Ορφανοτροφείου της Αίγινας, στο οποίο είχε στείλει περίπου 11.000 βιβλία από το Βουκουρέστι. Τέλος στην Αθήνα μαζί με το Γεώργιο Γεννάδιο συνέβαλε στην ίδρυση της Ριζαρείου Σχολής, στην οποία διορίστηκε διευθυντής, αλλά δεν πρόλαβε να ασκήσει τα καθήκοντα του, γιατί πέθανε σε ηλικία 85 χρονών. Έργα του: «Γραμματική Τερψιθέα» (1804), δεκάτομη παράφραση του Θουκυδίδη με σημειώσεις (1805 - 1806), «Ευτρόπιος» (2 τομ., 1807), «Αρριανός» (1809), «Δίων Χρυσόστομος» (1810), «Μάξιμος Τύριος» (1810), «Απολλόδωρος» (1811), «Οι δέκα αττικοί ρήτορες» (10 τομ., 1812 - 13), «Αισχίνης ο Σωκρατικός» (1814), «Φοίνιξ» (1815), παραφράσεις και σχόλια στον Όμηρο, Ευριπίδη και Σοφοκλή (1834 - 1835),

«Πίνδαρος» (1842), «Αριστοφάνης» (τομ. 3, 1845). Τα συγγράμματα του Δούκα αποτελούν ολόκληρη βιβλιοθήκη. Ξεπερνούν τους 70 τόμους. 25) Αθανάσιος Ψαλίδας Ο Ψαλίδας (1764-1829) ήταν περισσότερο εκπαιδευτικός παρά συγγραφέας, προχώρησε πέρα από τον Κοραή στο γλωσσικό ζήτημα και έγινε οπαδός της δημοτικής. Νέος, εξέδωσε στη Βιέννη μερικά φυλλάδια, μεταφράσεις και ένα ατελείωτο φιλοσοφικό σύγγραμμα. Άφησε ανέκδοτα διδακτικά έργα. 26) Ιακωβάκης Ρίζος Νερουλός. Είναι Φαναριώτης στην καταγωγή, διακρίθηκε για τη συγγραφική του δράση. Έγραψε μια «Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας» στα γαλλικά και τις τραγωδίες «Πολυξένη», «Ασπασία», τα «Κορακίστικα» και την «Κούρκας αρπαγή». Τα κορακιστικά είναι μια κωμωδία, που έγινε για να διακωμωδηθεί ο κοραϊσμός. Ο Νερουλός δεν στερείται θεατρικών ικανοτήτων.

B. Η ποίηση του διαφωτισμού

Από το 1669 ως το 1821 ο χώρος γνωρίζει μια ποιητική στείρωση. Η λογοτεχνία στο διάστημα αυτό ψάχνει να βρει τον εαυτό της, αναζητώντας το πραγματικό της πρόσωπο μετά την ποιητική ακτινοβολία της Κρήτης θα χρειαστεί να φτάσει στον Σολωμό, για να ξαναβρεί το δρόμο της. Τα δεσμά με την Κρητική παράδοση ευτυχώς δεν θα κοπούν, μια και η Κρητική ποιητική πνοή θα μεταλαμπαδευτεί στα Επτάνησα. Ωστόσο πέρα απ' αυτό θα αρχίσει να διαγράφεται στο εξωτερικό και ιδιαίτερα στη Βενετία μια αξιόλογη λογοτεχνική κίνηση.

1. Το «Φλαγγιανό Φροντιστήριο»

Το «Φλαγγιανό Φροντιστήριο» το ίδρυσε ο Θωμάς Φλαγγίνης, γιος του Κερκυραίου Αποστόλου Αυλωνίτη και της Κύπριας Μαρίας Φλαγγίνη. Ο Φλαγγίνης γεννήθηκε στη Βενετία και σπούδασε στην Πάντοβα, όπου πήρε και τον τίτλο του διδάκτορα του Κανονικού και Ρωμαϊκού Δικαίου. Σαν δικηγόρος στη Βενετία είχε τεράστια επιτυχία και έγινε πολύ πλούσιος. Τα χρήματα του τα διέθεσε στην ίδρυση του Φλαγγιανού Φροντιστηρίου. Ορθόδοξος στην πίστη ο Φλαγγίνης επέμεινε ακόμη και στην αυτόγραφη διαθήκη του, να γίνονται δεκτοί στο Φροντιστήριο μόνον Έλληνες ορθόδοξοι. Ορθόδοξοι θα είναι αυστηρά και οι δάσκαλοι, που θα διδάξουν σ' αυτό. Στο Φροντιστήριο διδάσκονταν η ελληνική γραμματική του Κ. Λάσκαρι, η λατινική γραμματική του E. Donato, καθώς και η «Φιλολογική Εγκυκλοπαίδεια» του I. Πατούσα. Το έργο αυτό περιλάμβανε αρχαίους συγγραφείς (Ομηρος, Ησίοδος, Πυθαγόρας Θέογνις κ.λ.π.) Τέλος, εδώ διδάσκονταν επίσης η «Εισαγωγή της μετρικής τέχνης» του Γ. Βλάχου καθώς και λατινική γραμματεία (Κικέρων, Σαλλούστιος, Καίσαρ, Βιργίλιος, Οράτιος). Η καινοτομία στη διδακτέα ύλη ήταν η διδασκαλία της δημοτικής γλώσσας με την εισαγωγή κειμένων, που περιείχαν τη ζωντανή, ομιλούμενη, λαϊκή γλώσσα. Έτσι έχουμε τη διδασκαλία έργων, όπως οι «Μύθοι του Αισώπου», τον «Απόκοπο» του Μπεργαδή, τη «Βοσκοπούλα» και άλλα. Στο Φροντιστήριο διδάσκονταν επίσης Ρητορική, Λογική, Θεολογία και Παιδαγωγική. Η μέθοδος διδασκαλίας, που εφαρμόστηκε μετά το 1710, είναι η «αλληλοδιδασκτική». Οι μαθητές του Φροντιστηρίου, ειδικά μετά την πτώση της Κρήτης, προέρχονται από την ίδια την Κρήτη, τα Επτάνησα, την Κύπρο, την Πελοπόννησο και όλη την Ελλάδα. Η λειτουργία του Φροντιστηρίου σταμάτησε μετά από προσφορά ενάμιση περίπου αιώνα στην πνευματική ζωή των Ελλήνων της Διασποράς, με την κατάληψη το Μάιο του 1798 της Βενετίας από τα γαλλικά στρατεύματα.

Η συμβολή του Φλαγγιανού Φροντιστηρίου δεν αφορά μόνο στη χρήση της δημοτικής γλώσσας, αλλά και στο γεγονός ότι οι τρόφιμοι του καλλιεργούσαν την ποίηση. Δάσκαλοι και τρόφιμοι αποτελούσαν την «Ακαδημία των Αβλαβών» Το πιο

αξιόλογο ποιητικό προϊόν της Ακαδημίας, όπως φαίνεται από τον τίτλο του βιβλίου, είναι τα «Άνθη Ευλαβείας», που εκδόθηκε το 1708 στη Βενετία με επιμέλεια του Ι. Πατούσα. Πρόκειται για έναν πραγματικό σταθμό στη μεταβατική αυτή περίοδο της λογοτεχνίας μας, είναι μια συλλογή από σονέτα και άλλα ποιήματα φτιαγμένα σε γλώσσα απλή. Η απειρία των ποιητών σε αρκετά απ' αυτά τα ποιήματα είναι φανερή, ωστόσο κάποια διακρίνονται για την εκφραστική τους λεπτότητα και για την καλή τεχνική τους. Από τα καλύτερα είναι το σονέτο του Φ. Κολομπή, διακόνου από την Κεφαλονιά αφιερωμένο στη μετάσταση της Παναγίας. Ξεχωρίζει με το περιεχόμενο και τις ιδέες του το σονέτο «Εις την Ελλάδα» του Α.Μπάρη, που συνδυάζει πατριωτισμό και αρχαιολατρία.

2. Οι ποιητές του διαφωτισμού

Οι ποιητές της περιόδου του διαφωτισμού είναι: 1) Κ. Δαπόντες από τη Σκόπελο. Ο Δαπόντες σπούδασε στο Βουκουρέστι και έγινε εδώ γραμματέας του Κ. Μαυροκορδάτου. Είναι ο χαρακτηριστικός τύπος του λογίου αυτής της εποχής. Διαβάζει διαρκώς, η αρχαία ελληνική παράδοση είναι η αδυναμία του, αυτό όμως δεν σημαίνει, ότι μπορεί να είναι και ποιητής. Οι στίχοι του είναι αμέτρητοι και το πλήθος των πληροφοριών και των γνώσεων, που μας δίνει, τεράστιο, λείπει ωστόσο η ψυχή από το έργο του. Μιλάει πολύ για τον ίδιο, κάποτε οι στίχοι του θυμίζουν λαϊκά τραγούδια, ο ρητορικός στόμφος και η ψυχρότητα τους στο τέλος μας κουράζουν. Προσπάθησε παρά την αρχαιολατρία του να γράψει στο γλωσσικό όργανο της εποχής του. Έργα του είναι : ο «Καθρέπτης γυναικών», «Κήπος χαρίτων», «Εγκόλπιον Λογικών», «Χρηστοθήθεια», «Τράπεζα πνευματική» κ.λ.π. Γράφει σε δεκαεξασύλλαβο στίχο, όπως αργότερα και οι Φαναριώτες. 2) Αλέξανδρος Κάλφογλου: Έγινε γνωστός από το έργο του «Ηθική Στιχουργία», που το απευθύνει στον ανειπί του. Είναι ένα μάθημα για τη ζωή βγαλμένο μέσα από την εμπειρία, πρόκειται για έργο με διδακτικό χαρακτήρα, μέτριο, χωρίς καμιά ιδιαίτερη ποιητική πνοή. 3) Πατριάρχης Καλλίνικος ο Γ΄: Έγραψε κι αυτός ποίηση. Τον χαρακτηρίζει ακατάσχετη φλυαρία και επιπόλαιη ενατένιση των προσώπων και των πραγμάτων. 4) Ιάκωβος Ρίζος Μανές: Είναι γνωστός για το αλληγορικό έργο του «Στοιχειομαχία» που είχε θέμα τη φύση και τα στοιχεία. Το ποίημα δημοσιεύτηκε στη Βενετία στα 1776 και δεν έχει να παρουσιάσει κανένα ενδιαφέρον. Ο Μανές στιχουργεί με τη βία και η ποίηση του στερείται πνοής και πρωτοτυπίας. 5) Momars: Εξελληνισμένος Φράγκος, ήταν Δραγουμάνος και πρέσβης της Αυστρίας στην Πόλη, έχει γράψει ένα έργο με τίτλο «Βοσπορομαχία» και θέμα τη φιλονικία της Ασίας και της Ευρώπης στο στενό του Βοσπόρου. Σαν ποιητής δεν γνωρίζει την ομιλούμενη της εποχής του και έτσι το έργο του πέρα από την έλλειψη ποιητικής αξίας έχει να παρουσιάσει και ελαττώματα, που οφείλονται στην άγνοια του γλωσσικού οργάνου.

6) Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος Φιραρής: Γεννήθηκε στην Πόλη στα 1754 και πέθανε στη Μόσχα στα 1819. Έγινε Μέγας Δραγουμάνος και μετά Ηγεμόνας της Μολδαβίας. Άνθρωπος γεννημένος για δράση ασχολήθηκε μεταξύ άλλων και με την ποίηση. Το 1810 δημοσίευσε μια συλλογή από επιστολές, μύθους και ποιήματα με τον τίτλο «Βόσπορος εν Βορυσθένει». Στη συλλογή αυτή με όλα τα χαρακτηριστικά του φαναριωτισμού μέσα από τη γενική μετριότητα ξεχωρίζει το ποίημα το «Όνειρο». Είναι ένα ποίημα γραμμένο σε στίχο δεκαπεντασύλλαβο, με ζευγαρωτή ομοιοκαταληξία. Ο Μαυροκορδάτος δεν κατορθώνει να απαλλάξει το έργο του από το γνωστό ψυχρό φαναριώτικο ύφος. 7) Νικόλαος Μαυροκορδάτος: Ασχολήθηκε πέρα από την πολιτική και με την ποίηση, καθώς και τη φιλοσοφία. Τα φιλοσοφικά του έργα τα έγραψε σε γλώσσα αρχαίζουσα, τα ποιήματα του όμως αντίθετα σε γλώσσα απλή, λαϊκή μπορούμε να πούμε. Γνωστό του έργο είναι το «Έρωσ

δραπέτης», διαβάζοντας το κανείς προσκομίζει την εντύπωση, πως η ποίηση δεν είναι μόνον μια ιδέα, αλλά και υλοποίηση αυτής της ιδέας, όπου η γλώσσα παίζει τελικά τεράστιο ρόλο. 8) Διονύσιος Φωτεινός: Γεννήθηκε στην Πάτρα, έζησε όμως στην Πόλη και τη Βλαχία. Είναι ο συγγραφέας του έργου «Ιστορία της πάλαι Δακίας», γνωστός ωστόσο έγινε από τον «Νέο Ερωτόκριτο», μια παράφραση του αριστουργήματος του Κορνάρου σε γλώσσα φαναριώτικη. Το έργο αυτό αγαπήθηκε στον καιρό του, μεταφράστηκε μάλιστα και στα ρουμάνικα, δεν έχει όμως καμία σχέση με το πρωτότυπο του πέρα από την υπόθεση. Τα πρόσωπα είναι εδώ αδιάφορα, οι περιγραφές αδύνατες και η ψυχρότητα του κειμένου γενικά αφάνταστη. 9) Γεώργιος Σακελάριος: Είναι γιατρός από την Κοζάνη και φίλος του Ρήγα, έμεινε ένας πατριδολάτρης ποιητής, εμπνευσμένος από τα πατριωτικά συνθήματα του Ρήγα. Έργα του γνωστά είναι τα «Ποιήματα», μια συλλογή από ποιήματα, που τυπώθηκε στη Βιέννη στα 1817. Ιδιαίτερη θέση μεταξύ αυτών κατέχει το ποίημα «Δίοδος των Θερμοπυλών». Ο Σακελάριος ασχολήθηκε επίσης με μεταφράσεις. 10) Κωνσταντίνος Μάνος: Είναι από το Φανάρι και έχει όλα τα χαρακτηριστικά του φαναριώτη στιχουργού. Υπηρετώντας στις παραδουνάβιες ηγεμονίες έγραφε από συρμό παρά από επιταγή της ψυχής. Έργο του γνωστό είναι ένα στιχούργημα με τίτλο «Τα κατά Κλεάνθη και Αβροκόμη». 11) Γ Σούτσος ή Δραγουμανάκης: Είναι ο συγγραφέας της κωμωδίας «Αλέξανδρος Βόδας ο ασυνείδητος», έγραψε επίσης και τα έργα: «Πονήματα τινά δραματικά» και «Πιστός βοσκός». 12) Μιχαήλ Περδικάρης: Γεννήθηκε στην Κοζάνη και σπούδασε στο Βουκουρέστι, στην Αυστρία και στην Ιταλία γιατρός. Ο Περδικάρης έγραψε ποιήματα, που διακρίνονται για τον σατιρικό και μαζί τον δηκτικό τους τόνο. Ο «Ερμήλος» είναι το γνωστότερο του έργο. Η υπόθεση του είναι φοβερά πολύπλοκη και γεμάτη εκπλήξεις. Ο γάιδαρος Ερμήλος, που αγοράζει ο ποιητής, είναι άνθρωπος, που κατόντησε έτσι εξαιτίας της αλαζονείας του. Το θέμα είναι παρμένο από τον «Λούκιω» του Λουκιανού. Ο Περδικάρης έχει μια αληθινή ευχέρεια στη στιχουργική τέχνη, φτιάχνει με πολύ μεγάλη άνεση πρόχειρες και εύκολες ομοιοκαταληξίες. 13) Σκαρλάτος Γκίκας: Πρόκειται για γνήσιο φαναριώτη, αρχαϊστή και θαυμαστή της καθαρεύουσας, που ζητεί την αναβίωση της, γράφει ποιήματα σ' αυτήν, οι στίχοι του όμως είναι μέτριοι και πλαδαροί. 14) Γεώργιος Σλατινιάτος: Είναι στιχουργός ρουμανικής καταγωγής, φίλος του Ρήγα. 15) Ζήσης Δραγούτης: Έχει γράψει μια συλλογή ποιημάτων με τον τίτλο «Διάφορα ηθικά και αστεία στιχουργήματα», που τυπώθηκε στη Βιέννη στα 1818 και είναι εξαιρετικά πολύτιμη, γιατί είναι η πρώτη συλλογή, που είδε το φως της δημοσιότητας. Μέχρι τότε οι συλλογές των ποιημάτων ήταν γραμμένες στο χέρι.

3. Αδαμάντιος Κοραΐς

Ο Αδαμάντιος Κοραΐς ήταν μια πολυσύνθετη, προικισμένη προσωπικότητα με εξέχουσα οξύνια. Γεννήθηκε στη Σμύρνη στα 1748. Ο πατέρας του ήταν επιτυχημένος έμπορος και η μητέρα του κόρη γνωστού εκείνα τα χρόνια εμπόρου και δασκάλου του Α. Ρυσίου, ποιητή θεολογικών στίχων. Στα 1771 ο Κοραΐς βρίσκεται στο Άμστερνταμ, όπου ο πατέρας του τον έστειλε σαν εμπορικό αντιπρόσωπο. Εδώ, αφού έμεινε επτά χρόνια, γύρισε στη Σμύρνη αποτυχημένος ως έμπορος, μια και δεν ήταν κατάλληλος για αυτό το επάγγελμα. Στο Άμστερνταμ ο Κοραΐς, ωστόσο, έγινε άλλος άνθρωπος, έμαθε ολλανδικά, λατινικά, γερμανικά και αγγλικά, ενώ γνωρίστηκε με πνευματικούς κύκλους, που του άνοιξαν καινούργιος ορίζοντες. Η επιστροφή του στη Σμύρνη είναι για αυτόν σκέτη απογοήτευση. Καμία σύγκριση με το Άμστερνταμ, έτσι στα 1782 φεύγει από την πατρίδα του για το Montpellier, όπου σπουδάζει ιατρική και γίνεται διδάκτωρ της Ακαδημίας Επιστημών του Montpellier στα 1787. Ο

Κοραής μέχρι αυτή την εποχή υπηρετεί δυο επιστήμες μαζί, την ιατρική και τη φιλολογία.

Στα 1788 όμως, εγκαταλείπει το Montpellier για το Παρίσι, εδώ θα του τοποθετηθεί το δίλημμα ιατρική ή φιλολογία. Θα ακολουθήσει τη φιλολογία παρά τα άσχημα οικονομικά του, με μόνο σκοπό να πραγματοποιήσει το όνειρο του, να παλέψει για τα μεγάλα ιδανικά της φυλής και να αγωνιστεί για την ελευθερία του γένους. Ο Κοραής με τη βαθειά του μόρφωση καταλαβαίνει καλά, πως αν δεν μορφωθεί το γένος δε θα μπορέσει να αποτινάξει τη σκλαβιά του. Αρχίζει, λοιπόν, ένας μεγάλος αγώνας για αυτόν, θέλει να μεταφράσει τους κλασικούς συγγραφείς, να φωτίσει κατ' αυτόν τον τρόπο τους Έλληνες, γράφοντας παράλληλα και εκδίδοντας πατριωτικά φυλλάδια.

Κυκλοφορεί τρία πατριωτικά φυλλάδια χωρίς όνομα. Ο Ρήγας είχε σκοτωθεί, όταν κυκλοφόρησαν, ο Κοραής καλεί τους Έλληνες της Τεργέστης να φύγουν μακριά από την πόλη αυτή του αγάριστου αυτοκράτορα και να πάρουν εκδίκηση με αυτόν τον τρόπο. Μετά από δυο χρόνια ακολουθεί το «Άσμα Πολεμιστήριον» (1800), που είναι έμμετρο και το «Σάλπισμα Πολεμιστήριον» (1801). Το πρώτο φανερώνει την επιθυμία του Κοραή να ξεσηκώσει τους συμπατριώτες του για εξέγερση. Είναι ένα είδος «θουρίου» όπως το αντίστοιχο του Ρήγα και του Μαρτελάου. Το δεύτερο έργο του είναι ένα μάθημα ελευθερίας, που το εξέδωσε ανώνυμα, αλλά το παραδέχεται ο ίδιος στην «Αυτοβιογραφία» του. Ο Κοραής πιστεύει στη Γαλλία και στις φιλελεύθερες ιδέες της, καταλαβαίνει, πως οι ελπίδες του γένους πρέπει να στηριχτούν στη Γαλλία και προσπαθεί να διαφωτίσει τους Γάλλους για τα πράγματα της πατρίδας του και να τους δημιουργήσει ευνοϊκό κλίμα για την Ελλάδα. Γράφει για αυτό το σκοπό το «Υπόμνημα περί της παρούσης καταστάσεως της Ελλάδας» και το ανακοινώνει στην «Εταιρεία των Ανθρωποτηρητών». Αυτές τις πολιτικές του προσπάθειες τις επισφραγίζει με ένα φυλλάδιο, που έχει για τίτλο του «Τι πρέπει να κάμωσιν οι Γραικοί κατά τας παρούσας περιστάσεις».

Οι εν λόγω, ωστόσο, προσπάθειες του Κοραή δεν καρποφόρησαν στο γαλλικό έδαφος. Ο Κοραής στη συνέχεια θα προσπαθήσει να εκδώσει τους αρχαίους συγγραφείς, με στόχο του πάντα την αφύπνιση των Ελλήνων. Εκδίδει αρχικά τους «Χαρακτήρες του Θεόφραστου» και το σύγγραμμα του Ιπποκράτη «Περί αέρων, υδάτων και τόπων». Στα 1802 μεταφράζει το περίφημο έργο του Beccaria “Del Delleit” «Περί αδικημάτων και ποινών». Στα 1805 εκδίδει τα «Αιθιοπικά» του Ηλιόδωρου, στα οποία αφήνει να διαφανούν οι ιδέες του για το γλωσσικό ζήτημα. «Ημείς έχομεν χρειαν μεγάλην να γράψωμεν εις την γλώσσαν, εις την οποίαν και νοούμεν, εάν θέλωμεν και τα νοήματα της ψυχής ημών να κατανοήσωμεν και την γλώσσαν ικανήν να τα εκφράσει.» Τον ίδιο χρόνο (1805) αρχίζει ο Κοραής να φέρνει σε πέρας το μεγαλόπνοο σχέδιο του, την «Ελληνική Βιβλιοθήκη», οι αδελφοί Ζωσιμάδες τον βοηθούν οικονομικά την προσπάθεια του. Στους 17 τόμους της «Βιβλιοθήκης» εκδίδονται πολλοί αρχαίοι συγγραφείς: Ισοκράτης, Πλούταρχος, Στράβων, Αριστοτέλης, Ξενοφών, Πλάτωνας, Λυκούργος, Αίσωπος, Ξενοκράτης, Επίκτητος, Όμηρος και άλλοι. Οι εκδόσεις έχουν περίφημα «προλεγόμενα» και είναι σχολιασμένες. Όλες οι σκέψεις του Κοραή υπάρχουν εδώ για το γένος και τις ανάγκες του, για τη γλώσσα του και την απλοποίηση της, για το χρέος, που έχουν όλοι να φωτιστεί η Ελλάδα.

Το 1800 η γαλλική επιστήμη του έδωσε το Βραβείο της Γαλλικής Αυτοκρατορίας και ύστερα από πέντε χρόνια του χορήγησε ισόβια σύνταξη από δυο χιλιάδες γαλλικά φράγκα. Όταν κηρύχθηκε η ελληνική επανάσταση, ο Κοραής αισθάνθηκε έκπληξη. Δεν την περίμενε τόσο γρήγορα. Είναι πια γέρος για να πολεμήσει, όμως κάνει, ότι μπορεί για τον αγώνα, γύρω του σχηματίζεται ένας κύκλος φιλελλήνων, απ' τον οποίο προήλθε και το έργο του Fauriel (η πρώτη συλλογή δημοτικών τραγουδιών). Οι

αγώνες του Κοραή δεν σταματούν μόνο στην υπόθεση της επανάστασης, εξακολουθούν και μετά. Όταν εκλέχθηκε κυβερνήτης ο Καποδίστριας, έγινε αμείλικτος διώκτης του. Δεν συμπαθούσε τον τρόπο, με τον οποίο κυβερνούσε και τις αντιδημοκρατικές του τάσεις. Λίγο πριν το θάνατο του είχε ετοιμάσει τους πέντε τόμους των «Ατάκτων», που είναι μια συλλογή λεξικογραφικού υλικού και μελετών της νεοελληνικής γλώσσας. Ο Κοραής γράφει ακόμη την «Αυτοβιογραφία» του, που δημοσιεύθηκε μετά το θάνατο του και τέλος εκδίδει (1831) τον «Ιερατικό Συνέκδημο».

Ο Κοραής δεν ήταν συντηρητικός ουμανιστής, ζητούσε τη μέση λύση. Παράδειγμα η γλώσσα. Ονειρεύονταν ένα γλωσσικό συμβιβασμό. Χτύπησε την αρχαιομανία και το φαναριωτισμό με τον απίθανο λογιολατρισμό του. Ονειρευόταν να μιλήσει το έθνος ολόκληρο τη γλώσσα, που «εθιλάσαμεν με το μητρικόν γάλα». Το κακό ήταν, ότι παρασύρθηκε κι ο ίδιος από την εποχή του και αρνήθηκε τη γλωσσική εξέλιξη στη ζωντανή γλώσσα. Σκέφθηκε να καλλωπίσει τη γλώσσα, να την απαλλάξει από τα ζιζάνια της χυδαιότητας. Άρχισε λοιπόν μια προσπάθεια πραγματικού καλλωπισμού της. Διορθώνει τους δημοτικούς τύπους και φτιάχνει τύπους όπως: οψάριον, σαπώνιον, εμπορεί, της τρελλής τα μαλλιά κ.λ.π. Νομίζει, πως το απαρέμφατο δεν πρέπει να λείπει από τη γλώσσα. Η φρικτοτέρα χυδαιότης- γράφει- είναι η έλλειψις του απαρεμφάτου.

Η προσπάθεια του Κοραή έφερε το αντίθετο αποτέλεσμα από εκείνο, που ονειρεύτηκε εκείνος. Προετοιμάστηκε ο δρόμος για την καθαρεύουσα. Τα «γραικικά» του Κοραή δεν άρεσαν. Φυσικά ήταν προτιμότερος ο «Ιχθύς» από το κοραϊκό οψάριον, όλες οι προσπάθειες του γλωσσικού εξωραϊσμού από την πλευρά του έδωσαν αφορμή σε διακωμώδηση από την αντίθετη παράταξη. «Τα κορακιστικά» του Νερουλού είναι απόδειξη της εντύπωσης, που έκαναν οι γλωσσικές ιδέες του Κοραή. Αν ο Κοραής άφηνε τη γλώσσα στην αβίαστη εξέλιξη της και αν εγκαινίαζε ο ίδιος μια μεταφραστική προσπάθεια των αρχαίων συγγραφέων στη ζωντανή γλώσσα, η δημοτική γλώσσα θα είχε κατακτήσει από τότε πολύτιμο έδαφος. Όμως είχε μια προκατάληψη για τη δημοτική γλώσσα και καταδίκασε έργα αξίας, γιατί ήταν γραμμένα σ' αυτή, όπως στην περίπτωση του Ερωτόκριτου.

Το λογοτεχνικό έργο του Κοραή το αποτελεί η «Αλληλογραφία» του, η «Αυτοβιογραφία» του και ο «Παπατρέχας». Οι επιστολές του έχουν πραγματικά καταπληκτικό ύφος και αφάνταστα διδακτικό ύφος. Κανείς δεν ξέρει πόσες επιστολές έγραψε ο Κοραής, χάθηκαν πολλές, αλλά δεν παύουν να βρίσκονται και νέες. Σώζονται περίπου 1300 και απευθύνονται σε πέντε πρόσωπα τον Α. Βασιλείου, τον Ιάκωβο Ρώτα, τον Κοντόσταυλο, τον Πρωτοψάλτη και το Γάλλο φιλόλογο Chardon de la Rochette. Πέρα από αυτές τις επιστολές προς φιλικά του πρόσωπα υπάρχουν και άλλες συμβουλευτικές ή προτροπικές προς γνωστούς διανοούμενους της εποχής του, ιεράρχες, οπλαρχηγούς, όπως και σε πολιτικούς Έλληνες και ξένους.

Η «Αυτοβιογραφία» του Κοραή είναι ένα έργο, που δείχνει τις λογοτεχνικές ικανότητες του, αλλά και την τάση του να φιλοσοφεί. Αναμνήσεις από μια πολύχρονη ζωή γεμάτη δράση, η παιδική του ηλικία, η οικογένεια του, το Άμστερνταμ και η αποτυχία του ως έμπορα, όλα δίνονται σ' αυτό του το πόνημα με μετριοφροσύνη και με επίγνωση του εαυτού του. Ο «Παπατρέχας» είναι ένα διήγημα, όπου φαίνεται η λογοτεχνική προσωπικότητα του Κοραή. Ο ήρωας του είναι ένας αγράμματος αλλά αγνός και αθώς κληρικός, «το έθνος πάραυτα χρειάζεται φωτισμένους κληρικούς». Ο Κοραής έγραψε και μύθους, πρωτότυπους κατά τον τρόπο του Αίσωπου.

Στους πιστότερους φίλους του Κοραή τους «κοραϊκούς» ανήκει ο Κ. Γκούμας από τη Λάρισα. Πρόκειται για μια λαμπρή προσωπικότητα των γραμμάτων, αφού σπούδασε στη Βιέννη, στη συνέχεια έχει να επιδείξει μια τεράστια προσφορά ως

δάσκαλος. Δίδαξε στη Σμύρνη, στη Μεγάλη Σχολή στην Τεργέστη, στη Λειψία, στο Μόναχο και στο Βερολίνο για κάποιο διάστημα. Οπαδός του Κοραή απέκτησε τόσους εχθρούς όσους και ο Κοραής. Το έργο του αποτελείται από ερανίσματα και μεταφράσεις. Δείχνει ενδιαφέρον για όλους τους επιστημονικούς κλάδους. Ιδιαίτερος λόγος πρέπει να γίνει για το έργο του «Ιστορία των ανθρωπίνων πράξεων» (δώδεκα τόμοι, 1830-1832), που θεωρείται πηγή για τα μεταγενέστερα ελληνικά πράγματα. Με τον Κούμα η νεοελληνική παιδεία στρέφεται προς το γερμανικό στοχασμό. Άλλα έργα του είναι: «Χημείας επιτομή», «Σύνοψις Φυσικής», «Σύνταγμα Φιλοσοφίας», «Σύνοψις της παλαιάς Γεωγραφίας», «Γραμματική δια σχολεία» και άλλα. Άλλος φίλος του Κοραή υπήρξε ο Νεόφυτος Βάμβας (1770-1856), ένας από τους πιο λαμπρούς δασκάλους του Εθνικού Πανεπιστημίου, από τους θεμελιωτές των διαφόρων επιστημών στον τόπο μας. Διατέλεσε για λίγο ιδιωτικός δάσκαλος και το 1807 πήγε στο Παρίσι, όπου γνώρισε τον Κοραή. Διεύθυνε τη σχολή της Χίου (1815), έγινε μοναχός στην Ύδρα, χρημάτισε γραμματέας του Δ. Υψηλάντη, δάσκαλος στην Κεφαλληνία, καθηγητής της φιλοσοφίας στην Ιόνιο Ακαδημία της Κέρκυρας, ίδρυσε το γυμνάσιο Σύρου και έγινε καθηγητής στην έδρα της Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Αθηνών. Έγραψε έργα φιλοσοφικά, ρητορικά, γραμματικά κ.ά. Ακόμη στους φίλους του Κοραή περιλαμβάνονται και οι: Φαρμακίδης, Οικονόμος. Από τους σκληρότερους πολέμιους του υπήρξε ο Κοδρικάς, και ο Αθανάσιος Πάριος. Ο Παναγιώτης Κοδρικάς, γεννημένος στην Αθήνα το 1762, είναι φαναριώτης συντηρητικός, που δεν εκτιμούσε την απλοελληνική. Έχει διαμορφώσει τις αντιλήψεις του στο φαναριώτικο κλίμα και στρέφεται προς τη συστηματοποίηση της φαναριώτικης γλώσσας με αντιδραστική πολιτική κατεύθυνση. Υποστηρίζει ότι έχει διαμορφωθεί γλώσσα στα έγγραφα των Πατριαρχείων και των ηγεμόνων της Μολδοβλαχίας. Αυτή πρέπει να επικρατήσει, όπως η γλώσσα των Βερσαλλιών στη Γαλλία. Γι' αυτό και μάχεται. Ο Αθανάσιος Πάριος (1725-1813) κινήθηκε πάντα από πνεύμα καθαρά αντιδραστικό. Σπούδασε στη Σμύρνη κοντά στον Ιερόθεο και στην Αθωνιάδα κοντά στο Βούλγαρη, του οποίου αποδοκίμασε το προοδευτικό πνεύμα. Φανατικός, εριστικός, θρησκόληπτος, τα έβαλε με τον Κοραή, όταν έπεσε στα χέρια του ένα γράμμα του μεγάλου δασκάλου, όπου κατηγορούσε τη νηστεία. Η μανία του ήταν τέτοια, που έφτασε να κατηγορήσει όσους σπούδαζαν στη Δύση για ανήθικη διαγωγή («Αντιφώνησις», 1802).

4. Το περιοδικό «Λόγιος Ερμής»

Ο «Λόγιος Ερμής» σαν περιοδικό είναι το βασικό όργανο του κοραϊσμού. Κυκλοφορεί για πρώτη φορά από τον αρχιμανδρίτη Άνθιμο Γαζή το 1811 με τη βοήθεια του μητροπολίτη Ουγγροβλαχίας Ιγνατίου. Εμφανίζεται ως πληροφοριακό επιστημονικό δελτίο, αλλά σκοπός του είναι η ανύψωση του πνευματικού επιπέδου του ελληνικού λαού και η δημιουργία κατάλληλου κλίματος για τη γρήγορη εξάπλωση των εξεγέρσεων εναντίον των Τούρκων, όταν θα έφτανε η ώρα της Επανάστασης. Η πλήρης περιγραφή του πρώτου τόμου του ήταν: *«Ερμής ο Λόγιος ή Φιλολογικάι αγγελίαι. Υπό Άνθιμον Γαζή εκδιδόμεναι. Περίοδος Α. Εν Βιέννη της Αουστρίας, εκ της τυπογραφίας Ιω. Βαρθολ. Τζεκιού πρώην Βενδώτου, 1811»*. Στη δεύτερη σελίδα του έγραφε: *«Πάσα τέχνη και παιδεία το προσλείπον βούλεται της φύσεως αναπληρούν και της αποστάσης φύσεως το παρεστραμμένον διορθούν»* (Αριστοτελ. Πολιτ.2).

Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει το κατατοπιστικό σημείωμα του εκδότη για τα περιεχόμενα και την κυκλοφορία του περιοδικού: *«Είδησις. Η παρούσα φιλολογική εφημερίς λαμβάνει ήδη κατά πρώτον αρχήν δια προτροπής και αναλωμάτων εν γένει της εν Βουκουρεστίοις νεοσυσταθείσης Φιλολογικής Εταιρίας του Ελληνικού Λυκείου,*

της οποίας ο σκοπός είναι εις το να δίδει ειδήσεις φιλολογικά αναφερομένας κυρίως εις τας γνώσεις των Επιστημών και Μαθήσεων, εις τας παρατηρήσεις της Ελληνικής Γλώσσης, εις την παραλληλίαν φράσεων και ιδιωμάτων της νεωτέρας μετά της παλαιάς και εις τον καθορισμόν αυτής της νεωτέρας. Εις τας ειδήσεις των νεοφανών βιβλίων, Ελληνικών τε και άλλων γλωσσών, όσα έχουσι σχέσιν τινά προς την Ελληνικήν Φιλολογίαν εις τας νέας εφευρέσεις των Τεχνών και Επιστημών, εις την Αρχαιολογίαν, Γεωγραφίαν, Ιστορίαν, Χρονολογίαν, Οικονομικήν και εις άλλα τοιαύτα ωφέλιμα συντείνοντα εις την πρόοδον των μαθημάτων. Η ρηθείσα φιλόμουσος Φιλολογική Εταιρεία προσφέρει ως δώρον εν αντίτυπον τούτου του Λογίου Ερμού εις τα περιφημότερα σχολεία του Γένους, το οποίον δοθήσεται εδώ στη Βιέννην, εις όποιον των Γραικών συμπατριώτην ή γνωστόν ήθελον διορίσει οι επίτροποι των κατά τόπους σχολείων δια να στέλληται ασφαλώς. Όσοι δε άλλοι του Γένους ελλόγμοι και φιλόμουσοι αγαπούσι να έχωσι τον παρόντα Λόγιον Ερμήν, οι τοιούτοι ευρήσουσιν αυτόν εις τους κατωτέρω σημειωμένους φιλογενείς, πληρώνοντες εις κάθε αρχήν του εξαμήνου ανά γρόσια 7.5, ο εστί 15 δια ένα ολόκληρον χρόνον... Παρακαλούνται λοιπόν όλοι οι Ελλόγμοι του γένους, όσοι κατά την Ελλάδα διατρίβουσι, εις το να ειδοποιώσιν αμέσως εις εμέ τας παρατηρήσεις των, τας ανηκούσας δηλαδή εις την Γεωγραφίαν, εις την Αστρονομίαν, εις τας παλαιάς Επιγραφάς, τα μόνα σεβάσματα λείψανα της αρχαιότητος, εις τας θέσεις των παλιών πόλεων, εις τα νομίσματα, εις τα εν διφθέραις χειρόγραφα, και εις παν άλλο τι τοιούτον προς τας μαθήσεις αναφερόμενον, αι οποία θέλει σημειούνται εις τον παρόντα Λόγιον Ερμήν με το όνομα και με τας ιδίας λέξεις του παρατηρητού. Τύχη αγαθή.

Ευρίσκεται. Εν Βιέννη της Αούστριας παρ' εμοί τω ιδίω και παρά τοις Βιβλιοπόλαις Καρόλω Φερδινάνδω Μπέεκ και Φιλίππω Σαλμπάχερ. Εν Βουκουρεστίοις παρά τω αρχιδιδασκάλω κυρίω Κωνσταντίνω Βαρδαλάχω. Εν Κωνσταντινουπόλει, παρά τω Βιβλιοπώλη κυρίω Γεωργίω Ζήση».

Ο Γαζής αντιμετώπιζε μεγάλες εκδοτικές και κυκλοφοριακές δυσκολίες. Παρ' όλα αυτά και με την ηθική συνδρομή πολλών λογίων της εποχής, που του έστειλαν τακτικά συνεργασίες, κατόρθωσε να παρατείνει την έκδοση του περιοδικού επί πέντε χρόνια. Το πρώτο φύλλο του «Λογίου Ερμού» της 1^{ης} Ιανουαρίου του 1811 περιείχε άρθρα για το μητροπολίτη Ιγνάτιο και τις προσπάθειες του για την επισκευή και τη λειτουργία της σχολής Βουκουρεστίου, σημείωμα για τις σχολές της Κωνσταντινουπόλεως, των Κυδωνιών, της Χίου και της Σμύρνης, αρχαιολογική μελέτη για τους αρχαίους κατοίκους της Ελλάδας (Αθηναίους, Αρκαδίους κλπ.) κ.ά. Η τελευταία αυτή μελέτη συνεχίζεται και στο δεύτερο φύλλο, της 15^{ης} Ιανουαρίου του 1811, όπου διαβάζουμε ένα κείμενο για τον Κοραή και τα αρχαία συγγράμματα, που τύπωσε, ειδήσεις «περί εκδόσεως μιας Ομηρικής παραφράσεως», βιβλιογραφία κ.ά. Στα επόμενα τεύχη η ύλη του περιοδικού αποτελείται εκτός από τις επιστημονικές εργασίες, από άρθρα, κείμενα και σημειώματα, που προβάλλουν κάθε τι που αφορά την πνευματική ζωή και κίνηση των Ελλήνων. Δημοσιεύματα που αφορούν ή συντάσσονται από τους Σ. Βλαντή, Κ. Κούμα, Δ. Δάρβαρη, Δ. Γοβδελά, Ι. Ασάνη, Ν. Θησέα, Σ. Κομμητά, Δ. και Μ. Σχινά, Α. Πολίτη, τους αδελφούς Καπετανάκη, τους Μ. Βερκάνδα, Χ. Κλονάρη, Θ. Μανούση, Ζ. Πωπ, Κ. Ασώπιο, Β. Λέσβιο, Κ. Οικονόμου, Κ. Ζωγράφο κ.ά. Στους πρώτους τόμους του περιοδικού ο Γαζής δημοσιεύει μια εργασία του με τον τίτλο: «Η Γραμματεία των νεωτέρων Ελλήνων από του 16^{ου} αιώνα μέχρι του 1811», που υπήρξε χρήσιμη για κάθε μετέπειτα γραμματολογική μελέτη της νεοελληνικής πνευματικής παραγωγής.

Ο «Λόγιος Ερμής» συντασσόταν στη γλώσσα, που υπέδειξε ο Κοραής, γι αυτό και από την αρχή θεωρήθηκε όργανο του και έγινε αντικείμενο επίθεσης του Π. Κοδρικά. Με τον καιρό η ύλη του περιοδικού πήρε καθαρά διαφωτιστικό χαρακτήρα. Μιλούσε

στους Έλληνες για την πνευματική προσφορά των προγόνων τους και τους ζητούσε να τους μιμηθούν. Η νέα μορφή της ύλης του «Λογίου Ερμού» κίνησε τις υποψίες της Αστυνομίας της Βιέννης. Ευτυχώς ο καθηγητής Θωμάς Σάμπερτ, στον οποίο είχαν αναθέσει την ανάγνωση του περιοδικού, δεν αντιλήφθηκε τον σκοπό των περιεχομένων του και γνωμοδότησε με έκθεση του της 26^{ης} Νοεμβρίου του 1811, ότι ο «Λόγιος Ερμής» συντασσόταν με τους κανόνες της αυστριακής λογοκρισίας.

Ωστόσο ο «Λόγιος Ερμής» γίνεται καθαρά κοραϊκό όργανο μετά το 1816, οπότε, μετά την αποχώρηση του Γαζή, τη διεύθυνση του αναλαμβάνουν ο Κ. Κοκκινάκης και ο Θ. Φαρμακίδης, και οι δυο ένθερμοι οπαδοί του Κοραή, μαχητικοί και εμπνευσμένοι. Η έκδοση του συνεχίστηκε ως την Επανάσταση. Σταμάτησε μετά την αναγκαστική δημοσίευση του αφορισμού του Γρηγορίου Ε' εναντίον των επαναστατών. Αμέσως με την αναγγελία της επανέκδοσης του «Λογίου Ερμή» ο Κοδρικάς δημοσίευσε επιστολιμαία απάντηση *«προς τους ελλογμωτάτους νέους εκδότας του Λογίου Ερμού. Εις Βιέννας της Αουστρίας»* και έσπευσε να θέσει γλωσσικό θέμα, *«το πρώτιστον απαιτούμενον μιας δημοσίου εφημερίδος, και μάλιστα φιλοσοφικής»*. Απαίτηση ολοκλήρου του γένους *«το να είναι αι εκφράσεις κοιναί, ευγενικαί και καθιερωμέναι από την των ευγενών χρήσιν και συνήθειαν»*. *«Εγκλήματα καθοσιώσεως»* χαρακτηρίζει τη χρησιμοποίηση *«χυδαϊκών λέξεων, γλωσσοσημαντικών εκφράσεων, αλλόκοτων και αλλοπρόσαλλων φράσεων»*. Σ' αυτό οφειλόταν η πρώτη αποτυχία του «Λογίου Ερμή». Τελειώνοντας την επιστολή του ο Κοδρικάς επιτίθεται εναντίον του Κοραή, χωρίς να τον αναφέρει ονομαστικά.

Οι νέοι εκδότες του περιοδικού δεν τον άφησαν αναπάντητο. Στην απάντηση τους μάλιστα, που είχε τίτλο «Λόγος προς τους Έλληνας», προέταξαν, κατά το σύστημα του Κοραή, το κείμενο της «επιστολής» του Κοδρικά, την οποία χαρακτηρίζουν ως *«από προσωπικά πάθη γέμουσαν»*. Δεν την δημοσίευσαν, διευκρινίζουν στο «Λόγιο Ερμή», γιατί δεν ήθελαν να ανακατέψουν το περιοδικό σε προσωπικά τους θέματα. Αρχίζει έτσι ένας πεισματικός αγώνας ανάμεσα στις δύο παρατάξεις, που θα κρατήσει ως την κήρυξη της Επανάστασης. Ο «Λόγιος Ερμής» εκδίδεται κατά τη δεύτερη αυτή περίοδο του τακτικά. Παρακολουθεί τις πνευματικές εξελίξεις της Δύσης και γίνεται πολύτιμος αγωγός των ευρωπαϊκών επιστημονικών πραγμάτων προς την Ελλάδα. Έτσι συμβάλλει αποφασιστικά στην πνευματική αναγέννηση του υποδούλου έθνους.